modernleşme ve bilinç

Peter L. Berger
Brigitte Berger
Hansfried Kellner

PETER L. BERGER. Sosyolog. Rutgers Üniversitesi'nde Sosyoloji Profesörü. Başlıca eserleri : «İnvitation to Sociology» (Sosyolojiye Davet), «The Social Construction Of Reality» (Gerçeğin Sosyal Yapısı. Thomas Luckmann'la birlikte), Ayrıca, din sosyolojisi ile ilgili olan bir eseri de, «The Sacred Canopy» (Kutsal Kubbe) adıyla yayınlanmışdır.
BRİGİTTE BERGER : Long Island Üniversitesi'nde Sosyoloji Profesörü'dür. «Societies İn Charge» (Buyuran Toplum) adlı bir eseri, ayrıca Peter Berger'le beraber «Sociology A Biographical Approach» (Sosyoloji: Biografikal Bir Yaklaşım) adlı bir başka eseri daha yayınlanmıştır.
HANSFRİED KELLNER: Almanya'da Darmstadt Üniversitesi'nde Öğretim üyesidir.

MODERNLEŞME VE BİLİNÇ

Peter L. Berger, Brigitte Berger
Hansfried Kellner

Türkçesi: Doç. Dr. Cevdet Cerit

PINAR YAYINLARI
Beyazsaray, No.: 31
Beyazıt - İstanbul
Tel: 528 40 03

Pınar Yayınları: 27

Birinci basım: Ekim 1985
Dizgi, baskı, cilt: Zafer Matbaası
Kapak baskısı: Temel Matbaası
Kapak Düzeni: Endülüs Grafik

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ :

Modernizasyon, batı dünyasında oluşan «Teknolojik Medeniyet»le beraber gelişen bir olaydır. Geleneksel toplumun kurumlarını yıkarak, yerine yeni kurumlar oluşturmuş ve bunlar vasıtasıyla topluma egemen olmuştur. Kendine özgü, geleneksel toplumun bilinç yapılarından ve kavramlarından farklı bilinç yapıları ve kavramlar geliştiren modernizasyon olayı, geleneksel toplum yapısını tümüyle altüst etmiştir. Bu olay, tabiatla, çevresiyle ve kendisi ile uyum içinde olan insanı, giderek yalnızlaşan ve kendisine, çevresine yabancılaşan bir varlık haline getirmiştir. Geleneksel toplum yapısında kendisini «evinde» hisseden insan modern toplumda tam anlamıyla yalnızlaşmış «evsiz, yurtsuz» kalmıştır.

«Modern sosyal yaşamın «evsizliği» en tahripkâr ifadesini din alanında bulmuştur», «Modern toplum bir yandan din'in inanılırlığını sürekli olarak tehdit altında bulundururken, öte yandan dinin ilaç olduğu bir sürü sıkıntıyı da gidermeye muktedir olamamıştır.»

Bu, modernizasyon'un en son noktalarına gelmiş, batılı toplumların yaşadığı bir sıkıntıdır. Bizim gibi modernleşmeye çalışan «üçüncü dünya ülkeleri» denen ülkelerde, sıkıntılar çok daha farklı ve büyük boyutludur. Batı toplumları kendi gelişimlerinin normal bir sonucu olarak, bu noktaya gelmişlerdir. Yani modernizasyon onlara empoze edilmemiştir. Oysa, «Üçüncü Dünya ülkeleri, modernizasyonla tanışmakta, bu süreç'e ulaşmakta, sadece geç kalanlar değildir, fakat aynı zamanda süreç dışardan bunlara empoze edilmiştir. Ve hâlâ da edilmektedir.»

Modernizasyon işgal orduları gibi dünyayı istilâ etmeye çalışan «evrensel bir din»'dir adeta. Bu «evrensel din»'in, kendine özgü kavramları, kendine özgü bir yaşama biçimi, belirlenmiş bilinç yapıları, vardır. Ve ayrıca İvan İlliç'in tabiriyle bu «evrensel din»'in «kiliseleri» vardır: okullar.

Ülkemizde uzunca bir zamandan bu yana devam eden, yaşadığımız günlerde hayli hız kazanan ve insanı istatistik verilerde bir unsur haline getiren gelişme, modernleşme olayının boyutlarını belirlemesi açısından önemli olduğuna inandığımız bu eseri, düşünenlerin yargılarına sunuyoruz.

PINAR YAYINEVİ

ÖNSÖZ

Modern insan ve onun pek iddialı bilinci hakkında bu güne kadar sayısız söz söylenmiştir. Bu söylenenlerin büyük bir kısmı -ki bunların çok azı bile geniş kapsamlı olarak yapılmaya kalkışılsa günümüzde finanse edilmesi olanak dışı görünmektedir- çok zayıf bir teorik temele istinad etmektedir ve bunun için yapılabilecek fazla birşey de yoktur. Bu çalışmalar teorik olarak açık-seçik olmaktan da uzaktırlar. Bu kitap, modern bilinç problemine bilgi sosyolojisinin teorik çerçevesinden yaklaşmak suretiyle, bu soruna da bir çözüm getirme çabası içerisinde olacaktır.

Giriş bölümünde bunun ne anlama geldiği açıklanmaktadır. Birinci bölümde modern bilincin çok önemli bazı ögeleri izole edilmeğe ve ilişki içinde bulundukları kurumsal süreçlerle aralarında bağlantı kurmağa çalışılmaktadır. İkinci bölümde moderni-

zasyon süreci, yani, modern bilincin bugünlerde genellikle Üçüncü Dünya olarak adlandırılan ülkelerde yayılması olayı incelenecektir. Üçüncü bölümde ise modernliği protesto niteliğinde olan ve gelişmiş endüstri toplumlarında görülen bazı olaylar incelenecek ve bunlar, kolejlerin İngilizce bölümlerinin muhterem mensuplarının hoşgörüsüne sığınarak, 'de-modernizasyon' olarak adlandırılacaklardır. Sonuç bölümünde ise çalışmamızın politik ve pragmatik tezahürleri tartışılacaktır.

Mantık açısından konunun bu sırada incelenmesinin zorunlu olmasına karşın, beraberinde okuyucu için bazı güçlükler getirdiğini de hemen ifade edelim. Kitabın en karmaşık kısımları Giriş ve birinci bölüm, ikinci ve üçüncü bölümde giderek Cermen ırkı ve medeniyetinin, bu kitabı ilgilendirdiği kadarıyla, sorunlarından daha az sözedilecektir. Bizim modern bilinç teorimizle az, çağdaş durumlarla ilgili yorumlarımızla daha çok ilgilenen okuyucuya kitabımızı ikinci bölümden başlıyarak okumasını ve arzu ederse tekrar kitabın başına dönerek okumayı sürdürmesini tavsiye ederiz. Ama, biz gene de, Giriş ve birinci bölümde temel bazı kavram ve yorumların bulunduğuna dikkatini çekerek okuyucumuzu dürüstçe uyaralım.

Bu kitap, Alman ilim adamlarının pek güzel bir şekilde ifade ettikleri gibi unabgesichert kelimesi ile betimlenebilir. Bu kelime, kitabımızın, eleştirilere karşı yeterince korunmamış olma durumunu vurgulamaktadır. Biz; son derece geniş, haritası çıkartılmamış bir sahaya girme cüretini gösterdik. Son derece karmaşık bir olayın geniş kapsamlı teorik bir çerçevesini inşa etmeğe çalışırken aynı zamanda bugüne kadar birbirlerinden ayrı ayrı olarak ele alınmış olayları bir araya getirdik (özellikle Bölüm II ve

III de ele alınan olaylar). Kitabın tamamlanmış hâli içimize bir kuşku düşürdü. Önermelerin çoğunun doğruluğundan emin değiliz. Konuyu işleyiş ve tartışma biçimimizin, düşüncemizin deneysel nitelikli, varsayımlardan ibaret, keşif mahiyetinde (ilim adamlarının yazdıklarından dolayı bozulan sinirlerini yatıştırmak için kullanageldikleri pek çok sıfatı buraya eklemekte okuyucu serbesttir) olarak nitelendirilmesinden endişe duymaktayız. Bu arada bir noktadan kesinlikle emin olduğumuzu söyleme cüretimizi okuyucunun bağışlamasını dileyeceğiz. Bunlar, zaten sorulması gerekli olan sorulardır. Oysa bu sorular, özellikle herhangi bir teorik açıklık derecesinde pek sık sorulmamaktadırlar. Bu sorulara verilen pek az cevap olduğunu ve daha pek çok cevabın da verilmesi gerektiğini söylemeğe bile gerek görmüyoruz. Girişimlerimizin eleştirileceğini, hatta saldırıya uğrayacağını, parçalarına ayrılıp bizim şu anda hayal bile etmediğimiz bir biçimde tekrar bir araya getirileceğini ümit etmekteyiz. Bu ümidimizin varlık nedeni, ne doğal alçak gönüllülük, ne de okullarda yapılan münazaralar için çalışmamızın kaynak oluşturabilecek nitelikte bulunması değildir. Ümidimiz, burada ortaya çıkan sorunların sosyal bilimcilerin önüne sunulmasının tam zamanı olduğuna inanmamızdan gelmektedir.

Kitabın kayda değer bir tarihi vardır. 1969 senesinde yazarlardan biri akademik olmaktan çok politik nedenlerle Latin Amerika ülkelerinde «gelişme» problemi ile ilgilenmeğe başladı. Bu suretle kitaptaki fikirler filizlenme şansı buldu. İlk ciddi çalışma 1970 yılında Meksika'da geçirilen bir yaz tatili esnasında başladı. O zaman çalışmaların amacı, yalnızca, elinizdeki kitabın şimdi ikinci bölümünü oluşturmak-

ta olan Üçüncü Dünya ülkelerinde modernizasyon problemi ve bilinç sorunun incelenmesine yönelikti. Ele aldığımız konunun mantığı kitabın kapsamını genişletmeğe bizi zorladı ve elinizdeki kitabın kapsamına ulaşıldı. «Gelişme teorisi»ne bilgi sosyolojisinin katkısının incelenmesi amacıyla çıkılan yol, modern bilincin ve maceralarının geniş kapsamlı bir incelemesine doğru yöneldi. Bunun bizim için aynı zamanda entellektüel bir macera olduğunu da burada ifade edelim.

GİRİŞ :

Modernlik Problemi ve Bilgi Sosyolojisi

Modernlik kavramının incelenmek amacıyla ele alınması durumunda ortaya çıkan temel problem, herhangi bir tarihi dönemin veya olayın incelenmesi esnasında ortaya çıkan temel problemden farklı değildir. Bu problemi şu soru ile ifade edebiliriz: Bu dönem ve olayı diğerlerinden ayıran özellikler nelerdir? Aydınların ve pek muhtemelen de geniş halk kitlelerinin zihinlerinde modernliğin kendisine özgü bir yer edinmesini sağlayan en azından iki önemli özelliği vardır. Bunlardan biri, modernliğin kendinden önce gelenlerden sadece farklı değil ama aynı zamanda onlardan üstün olduğu varsayımıdır. Diğeri ise, büyük halk kütlelerinin modernlik hakkında yeterli bilgiye sahip oldukları yolundaki sanısıdır. Problemin ciddi bir tarzda ele alınabilmesi için bu varsayım ve sanı-

nın birbirleriyle karşılaştırılması uygun bir çıkış noktası oluşturur.

Modern üstünlük varsayımının kökü, Batı'yı en azından on sekizinci yüz yıldan beri diğerlerine üstün kılan gelişme fikrinde yatmaktadır. Bunun için ne söylenirse söylensin bu tür bir görüşün bir sosyal bilimcinin veya tarih de dahil olmak üzere herhangi bir deneysel bilimin referans çerçevesi içinde yeri yoktur. Gelişme, deneysel olarak kanıtlanamaz. Örneğin, bir bilim adamının yirminci asrın New-york'u, nun on beşinci asrın Floransa'sından üstün olduğu yolundaki inacına rağmen bir bilim adamı olarak konuyu incelerken o, bu inancını parantez içinde tutmalı, etkisi altında kalmamalıdır. Bu, bir din sosyoloğunun, Methodist Kilisesi'nin mensuplarını incelerken Allah'ın mevcut olduğu veya olmadığı yolundaki inancını parantez içinde tutmasına, bu görüşünün etkisi altında kalmamasına benzer. Bu yöntemle ilgili gereksinimin basit fakat çok önemli bir sonucu vardır: Modernlik, herhangi bir tarihi olay nasıl inceleniyorsa o şekilde incelenmelidir. Bu da bizim modernliğin bir tarihi olduğu, (en azından ilke olarak) deneysel olarak araştırılabilir bazı faktörlerin doğurduğu bir başlangıcının bulunduğu ve dolayısıyla çok muhtemelen sonunun geleceğinden haberdar olmamızı sağlar.

Bir kimsenin ne olduğunu kusursuz olarak biliyor olması sanısı, netice itibariyle, kişinin içinde yaşadığı topluma olan aşinalığının neden olduğu bazı yanlış algılamalardan kaynaklanmaktadır. Bir kimse, genel olarak, geçmiş dönemler veya yer kürenin diğer yüzü hakkında bilgi sahibi olmadığını kabul etmeğe hazırdır. Oysa aynı kimse, özellikle bir entellektüel ise, kendi dönemi ve yeri hakkında bilgi sahibi olmadığını, gerçek böyle bile olsa, kabule pek ya-

naşmaz. Elbette herkesin içinde yaşadığı toplum hakkında bir fikri vardır. Mamafih, bilgisinin büyük bir kısmı, Alfred Schutz'un pek güzel ifade ettiği gibi basma kalıp bilgi -reçete bilgi- niteliğinde olup sadece sosyal yaşamda temel görevlerini yerine getirme hususunda kişiye yardımcı olur. Entellektüellerin sahip olduğu reçete bilgi diğerlerinin reçete bilgisine göre bazı farklılıklar arz eder. Reçete bilgileri yalnızca diğer entellektüellerle olan karşılıklı ilişkilerini yürütmeğe ancak yeterlidir. Entellektüel çevrelerde modernlikle ilgilenmek için bir reçete bilgi vardır: Birey az sayıda basma kalıp bilgiyi tekrar üretebilmeli ve model kurarak yorum yapabilmeli ve bunları tartışmaya açılan yeni konuları analiz ve kritik etmek için kullanabilmelidir ki bu tür çevrelerde genellikle gerçek olarak nitelendirilen olaya olan katkısını kanıtlayabilsin. İstatistikçi diliyle konuşacak olursak, bu entellektüellerin reçete bilgisinin bilimsel açıdan geçerliliği aşağı yukarı tesadüfidir. Eğer bir kimse entellektüel çevrelerde bulunuyorsa emniyetli tek yol, daha iyi ve daha kötü için, reçete bilginin mümkün olduğu oranda ihmal edilmesidir. Daha basit bir şekilde ifade edelim: Bir kimse problemi, ne kadar mümkünse o kadar, yeni baştan alıp incelemelidir.

Daha önce hiç söylenmemişleri söyleyerek soruna yaklaştığımız gibi bir iddiamızın olmadığını burada hemen ifade edelim. Aslında, böyle bir şey de mümkün değildir. Bir tek şey için, oldukça dar bir bakış açısı olan -bilincin sosyolojik analizi- ve bunun daha geniş bir yorum çerçevesine yerleştirilebilmesi için başkalarının çalışmalarına istinat etmek zorunda kaldık. Bu nedenle yönteme ilişkin uyarılarımız, öz güvenimizin ne denli büyük olduğunu vurgular bir hava içinde değil de bilme ve kavrama, bilgi edinme

hususundaki titizliğimizi sergileyen bir çerçeve içinde yapıldı. Aynı titizliği bu problemle ilgilenen herkese tavsiye ederiz. Bu tür bir yaklaşımın ilk meyvesi, modernliğin amaçsız ve çaresiz olmadığından ve sürecin tersine çevrilebilirliğinden haberdar olunmasıdır. İkinci meyvesi ise, bir kimsenin kendi kendisine üretebileceği teoriler de dahil olmak üzere modernliğin tüm teorileri için ölçülü bir şüphecilik olacaktır.

Tanım, teori değildir. Ancak, hiç bir teorik çalışmanın terimlerini tanımlamadan ayaklarını yerden kesmek de mümkün değildir. Maalesef, burada ele aldığımız konu için tanım verme olayı pek karmaşık bir görüntü arz eder. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, sosyal bilimciler modernlik ve modern toplum kavramlarıyla genellikle bu olayları doğuran süreçlerle birlikte ilgilenmişlerdir. Söz konusu süreçler ise modernleşme ve gelişme olarak adlandırılmakta olup çok sayıda kitap için esin kaynağı oluşturmuşlardır. Her iki terim de ekonomik büyümeye işaret için kullanılmaktadırlar. İkisi arasındaki genel farklılık, «gelişme» teriminin ekonomik büyümeye, «modernleşme» teriminin de ekonomik gelişme ile ortaya çıkan muhtelif sosyo-kültürel süreçlere işaret etmesidir. Bu iki terimin, bazan, kelime olarak taşıdıkları anlamların dışındaki anlamlarda kullanıldığı da görülür. Sık sık bu terimler, bilerek veya bilmeyerek, amaç tayin ve bu yoldaki uğraşları teşvik etmek için kullanılmaktadırlar. Bu tür kullanım biçimi politik kaynaklı araştırmalar için pek uygun gözükmektedir. Neticede bu tür araştırmaların sonuçları millî hükümetlerin veya Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşların politikalarının oluşmasında etkili olmaktadırlar. Modernizasyon ve gelişmeden yeterince nasibini alamamış olan toplumlar için terminolojide ortaya çıkan

değişiklikler bu bakış açısını yansıtmaktadırlar. Bir zamanlar «gelişmemiş» toplumlardan söz ediliyordu. İyimserliğin bir ifadesi olsa gerek daha sonra bunun yerini «geri kalmış» toplumlar ibaresi aldı. Bu tür toplumlar şu sıralarda «gelişen» toplumlar olarak adlandırılmaktadırlar. «Modern» ve «gelişmiş» olanlardan daha geride bulunma damgasını ise bu topluluklar aşikâr olarak taşımaktadırlar.

Sadece bu şekilde damgalanmak değil, bizzat kullanılan terimler özellikle politikada sol kesim tarafından şiddetli eleştirileri üzerlerine çekmişlerdir. Latin Amerika'da Kuzey Amerikalı sosyal bilimcilerin kullandığı anlamdaki «gelişme» kavramı şiddetle eleştirilmiş ve emperyalizmin, istismarın ve bağımlılığın bir maskesi olarak kullanıldığı gerekçesi ile lanetlenmiştir. Bu açıdan soruna bakıldığında gerçek problem «gelişmişlik» veya «az gelişmişlik» değil, Gunder Frank'ın tabiriyle «az gelişmişliğin gelişmişliği», bir başka deyişle sömürenler ile sömürülenler arasındaki ilişkidir. «Modernizasyon» terimi de bu bakımdan «gelişmişlik» kavramından daha sempatik bulunmuş değildir.

Son yıllarda, mamafih, sosyal bilimciler de benzeri tenkitlerde bulunmağa başlamışlardır.. Bu tenkitlerin politik sol veya Marksist görüşün tenkitleri ile bir tutulamayacağı açıktır. Hâlâ faydalı olmakla beraber «gelişmişlik» kavramının sadece ekonomistlerin gayrî safi millî hasıla, fert başına verimlilik ve fert başına düşen millî gelir gibi mekanik gelişme ölçülerine dayandırılmakla kalmayıp gelir dağılımı, istihdam ve yönetime katılma gibi bazı ölçülerin de değerlendirmede esas olması düşüncesi son zamanlarda tartışılmaktadır. Bu yeni tanımlamanın amacı ahlâkîdir ve «gelişme» teriminin, örneğin, gelişmenin ya-

rarlarından belirli bir tabakanın yararlandığı, geriye kalan geniş halk kütlelerinin işsiz ve aç olduğu, bir polis devletinin çıkması olası kargaşalıkları terörle kontrol ettiği bir toplum için kullanılmasına engel olmaktır. Genel olarak, «gelişme» kavramını ve dolayısıyla politik hedeflerini yeniden tanımlamak için girişilen uğraşı ,insan faktörünün uğrayacağı kaybın değerlendirilmesi yoluyla motive edilmiş olur.

«Gelişme» olayından sorumlu bir kimsenin karşılaştığı en önemli problemin, «Bazı ekonomik hedeflere ulaşmak için insanlar ne kadar sıkıntıya, mağduriyete, acıya katlanmalıdırlar?» sorusunun yanıtı olduğuna biz inanıyoruz. Hem kapitalist, hem sosyalist sistemlerle yönetilen rejimler içerisinde bir, hatta birden fazla kuşağın tamamını kalkınma için kurban etmeğe hazır olanlar mevcuttur. Aynı zamanda, gerek kapitalizm ve gerekse sosyalizmle ekonomisini yönlendiren rejimler içerisinde kalkınma yolunun her adımında insan faktörünün uğrayacağı kaybı minimize etmek amacında olanlar da mevcuttur. Bilimsel analizin moral değerlendirmelerden, yargılardan ayrılmasına ve bu sahada çoğu Marksist yaklaşımın tek taraflı ve hatalı yönlendirici olduğuna inanmamıza karşın, sosyal bilimlerin bu problemlerin kavramlarını oluşturmasını isteyenlerin ahlâkî amaçlarını bütünüyle paylaşıyoruz. Bu nedenle bizim yaklaşımımızın «gelişme» varsayımı ile karıştırılmasından endişe duymaktayız.

Bütün bunları söyledikten sonra Gordiyon düğümünü kesip konuyla ilgili bazı kendi tanımlarımızı verme tehlikesini de göze alıp yola koyulmaktan başka önümüzde bir seçenek kalmıyor. Yukarıda sözü edilen nedenlerden (Marksist olmayan kriterlere atfedilenlerden) dolayı kullandığımız terminoloji için

aksiyomatik yapıya sahiptir şeklinde bir iddiada bulunmazken bilimsel olmaktan çok politik nedenlerle «gelişme» terimini kullanmayı yeğledik, yani insan değerinin esas alındığı politik düşünceyi, insan değerinin dikkate alınmadığı düşünce tarzına tercih ettik. Görmek istediğimiz değerler daha önce söz ettiğimiz insan maliyetini minimum kılacak olanlardır. Bu eser politik olmaktan çok analitik olduğundan tartışmamız boyunca «gelişme» teriminden elden geldiğince sakınmağa çalıştık.

«Modernizasyon» teriminin kullanımına engel olacak, bu terimle kıyaslanıp yerine kullanılabilecek bir başka terim mevcut değildir. Deneysel olarak elde hazır ve emsâllerinden fark edilebilir bir olaylar kümesi vardır ki! «Modern toplum» olarak adlandırılır. Ve bu bir tarihî varlık olduğu için «Modernizasyon» olarak adlandırılan bir başka şey daha mevcuttur ki bu başka şey bir süreç olup başlangıçta «modern toplum»u yaratırken günümüzde modern toplumun difüzyonunu sağlamaktadır. Bu terimleri kullanmaktan imtina etmek daha az bilinen başka terimlerin devreye girmesine veya gereksinimi karşılamak için bazı yeni kelimelerin türetilmesine neden olacaktır.

Modernizasyon, özellikle en son teknolojinin ortaya çıkardığı büyüme süreci olmak üzere, ekonomik büyüme ile sıkı sıkı ilişki içinde görülmelidir. Marion Levy, cansız ve canlı güç kaynakları arasındaki giderek büyüyen oranı, modernizasyonun direkt ve basit tanımı olarak önermiştir. Bu tanımı kullanamayacağız ama dikkatimizi modernizasyonla ilgili herşeyin temel sebebine, yani dünyanın teknoloji vasıtasıyla değiştiğine çektiği noktasına değinmeden de geçemeyeceğiz. Mamafih, ekonomi üzerindeki teknolojinin etkisini, teknolojiye istinat eden diğer süreçler-

den de ayırmayı tercih edeceğiz. Dolayısıyla burada modernizasyonu, teknolojik açıdan teşvik edilen ekonomik büyüme ile birlikte oluşuyor olarak düşünüp, öylece tartışacağız. Bunun anlamı, «modern toplum» diye basit ve sade bir şeyin bulunmadığı, aksine sürekli ve değişmez modernizasyon ortamında az veya çok gelişmiş toplumların mevcut olduğudur.

Öyleyse modernizasyon, teknoloji vasıtasıyla ekonominin değişiminde kök salmış bir müesseseler kümesinin büyümesi ve difüzyonudur. Bu tür pek çok müessese vardır. Sosyal-bilimsel düşünce üzerinde büyük ölçüde Max Weber'in etkisiyle ulaşılan bir ittifakın zemini üzerinde bunlarla ilgili şu varsayımlarda bulunacağız. Esas önemi teknoloji düzeyi yüksek-ekonomilerin müesseselerine atfedeceğiz. Bunlarla yakın ilişkisi olanlar politik müesseseler olup, onlar da modern devlet, özellikle bürokrasi ile karşılıklı alışveriş içerisindedirler. Modernizasyon gelişip ilk sınırlarının dışına taşarken teknolojik üretim müessesi ve bürokrasiyi, birlikte ve ayrı ayrı, sosyal değişimin ilk temsilcileri olarak görmekteyiz. Weberian söyleyiş biçimine göre biz bunları modernizasyonun ilk taşıyıcıları olarak adlandıracağız. Bunların yanı sıra çok sayıda müesseselerle ilgili süreçler de mevcuttur ki biz bunları ikinci derecede taşıyıcılar olarak adlandıracağız. Bunların içerisinde çağdaş kent ve onun sosyo-kültürel çoğulculuğuna özel bir önem vereceğiz. Daha sonra göreceğimiz gibi bu ikinci derece taşıyıcılardan bazıları temsilci olarak hatırı sayılır bir özerklik kazanabilirler.

Bir noktaya dikkatinizi çekmek istiyoruz: Bu tanımları yaparken, bizim «toknologizm»» veya «ekonomizim»in tek nedenli teorilerine inanan kimseler olarak görünmemizi istemiyoruz, yani ekonominin

teknolojik dönüşümü ile modern müesseselerin tümü arasındaki ilişkinin, bunlardan biri bağımsız ve diğeri bağımlı değişken şeklinde olduğu varsayımında bulunmuyoruz. Gene Weber'in etkisi altında kalarak bu muhtelif varlıklar arasında karşılıklı olarak birbirlerinin var oluşlarına neden olabilecek bir etkileşimin olduğuna ve ne teknolojik, ne de ekonomik olmayan, örneğin din ve bazı ahlâki değer yargıları gibi çok önceleri oluşmuş bir takım süreçler olmasaydı büyük dönüşümün gerçekleşme şansının da bulunmayacağına inanıyoruz. Çağdaş durumlar için de tek yanlı etkileşimi varsaymıyoruz. Modernizasyonun lokomotifinin teknolojik-ekonomik olduğuna inanmamıza karşın bu lokomotif üzerinde ters yönde etki eden pek çok kuvvetin varlığından haberdarız ve bütün bu kuvvetleri düzgün bir diyagram üzerinde yerlerine yerleştirerek geniş kapsamlı bir teori inşa etme iddiasında değiliz.

Tüm kitap boyunca «Üçüncü Dünya» ve «gelişmiş endüstri toplumları» terimlerini kullanacağız ve bunların ikisini de kullanmaktan memnun değiliz. «Üçüncü Dünya» terimi ilk kez 1950 lerde, özellikle Nehru, Sukarno ve Nasır gibi liderlerin Asya ve Afrika'nın uluslararası ittifaklarda yer almıyan ülkelerini bir araya getirmeye yönelik çalışmaları sonucu Bandung konferansı ve daha sonraki girişimleri takiben ortaya çıktı. Bugün Latin Amerika da Üçüncü Dünya içerisinde mütalaa edilmekte ve bu gruba giren ülkelerin politik hedefleri, A.B.D. ve müttefiklerine karşı olumsuz bir tavır takınmak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Son zamanlarda A.B.D.'de bulunan ve azınlıkta kalan bazı ırklar da «Üçüncü Dünya» insanları olarak nitelendirilmeğe başlandı. Bütün bunlar aslında lafta kalmakta ve pratik önemli gerçek-

lerle pek az bir ilişkisi bulunmaktadır. Kesin bir dille ifade edersek, politik, ekonomik ve sosyal varlık olarak «Üçüncü Dünya» diye bir şey mevcut değildir. Mamafih, bu terim, bazı ortak karakteristikleri paylaşan bir takım toplumlara işaret etmek için kullanıldığında pratik bir değeri vardır. Yalnızca sitilistik nedenlerle ve «Asya-Afrika ve Latin Amerika'nın az modernize olmuş toplumları» ibaresini sık sık kullanmamak için «Üçüncü Dünya» terimini kullanmağa karar verdik.

«Gelişmiş endüstri toplumları» teriminin çok farklı bir tarihi vardır. Bu, Batılı pek çok sosyal bilimcinin paylaştığı ve belirli bir teknolojik-ekonomik gelişme düzeyine ulaşmış bütün toplumların ideolojik ve politik farklılıklara karşın belirli kayda değer bazı özellikleri paylaştıkları görüşünden gelmektedir. Bu bakımdan, «gelişmiş endüstri toplumları» terimi, Batı ve Sovyet toplumlarının giderek birbirine benzediğini ifade eden «yakınsaklık teorisi»nin iddiasına destek verir niteliktedir. Bu fikirlere karşı pek çok şey söylenebilir ve biz bu alanda bu bakış açılarından herhangi biriyle özdeşleşmek istemiyoruz. Fakat «Üçüncü Dünya» toplumları gibi toplumlara atfedilen bazı ortak özelliklerin mevcudiyetine ve bunların sosyolojik olarak önemine, tutarlılığına inanıyoruz. Dolayısıyla bu terimi, «Kuzey Amerika, Sovyetler Birliği, Batı ve Doğu Avrupa'nın çok fazla modernleşmiş toplumları» gibi bir ibarenin karşıtı olarak kullandığımızı bir kere daha ifade etme gereksinimini duyuyoruz.

Buraya kadar modernizasyonu kurumsal süreçler açısından tartıştık, bir başka deyişle, bireylerin sübjektif bilincinin dışında, denenebilir ve analiz edilebilir süreçler açısından soruna yaklaşmağa çalıştık.

Ekonomistler, sosyologlar veya herhangi bir deneysel bilim dalına mensup bilim adamları topluluğu tarafından bu tarzda yürütülen analizler, çok sayıda probleme açıklık getirebilirse de son derece önemli bir boyutu, bilinç boyutunu dikkate almamaktadırlar. Bir sosyal gerçeğin geniş kapsamlı olarak kavranabilmesinin bu noktayı ihtiva etmesine bağlı olduğunun gerekliliğine inanarak bu nokta üzerine dikkatlerin çevrilmesini elinizdeki kitabı hazırlarken kendimize görev bildik.

Bu amaca ulaşabilmek için, Alfred Schutz tarafından başlatılıp daha sonra Peter Berger ve Thomas Lucmann tarafından geliştirilen ve sorunlara olayların incelenmesi yoluyla yaklaşım yöntemi için tekrar tanımlanmış olan bilgi sosyolojisi kavramını çalışmamıza temel olarak seçtik. Bu teorik referans çerçevesini burada tekrar ele almak olası değildir. Mamafih, bazı temel ilkelerini ve anahtar terimlerini bir kere daha gözden geçireceğiz.

Bu görüşe göre toplum, objektif verilerle sübjektif anlamlar arasındaki bir diyalektiktir. Yani, özellikle bireylerin yüz yüze bulunduğu kurumlar dünyasının oluşturduğu kişinin dışındaki gerçek ile bireyin bilincinde denemekle, yaşamakla ve zaman içinde oluşan gerçek arasında karşılıklı etkileşim sonucu oluşan diyalektiktir. Farklı bir şekilde ifade etmek istersek, her sosyal gerçeğin bir bilinç bileşeni vardir diyebiliriz. Günlük yaşamın bilinci, bireye alelâde olaylar arasından yolunu bulma ve yaşamını diğer bireylerin arasında sürdürme olanağını veren anlamlar ağıdır. Bu anlamların tümü, -ki birey bunları diğer bireylerle paylaşmaktadır.- özel bir sosyal yaşam dünyası inşa eder.

Bu hâliyle bilinç; düşünce, fikir, teori veya anla-

mın ileri düzeyde geliştirilmiş yapıları ile ilişkili değildir. Günlük yaşamın bilinci, çoğu kez -hatta entellektüeller için bile» pre-teorik bilinçtir. Bu nedenle, bilgi sosyolojisi; düşünce tarihi veya felsefe tarihi gibi teorik bilincin analizi ile değil, ama, olağan yaşamlarını sürdüren sıradan insanların bilinci sorunu ile ilgilenmelidir.

Herhangi bir sosyal yaşam dünyası, sakinlerinin değer yargıları tarafından inşa olunur. Bu değer yargılarını gerçeğin tanımları olarak adlandıracağız. Verilen herhangi bir durumda insanların gerçek olarak herhangi bir şeyi algılamaları, söz konusu tanımların, değer yargılarının bir sonucudur. Bunlar farklı farklı tiplerdedir (örneğin, bunlardan bazıları bilmeğe ve kavramağa aittirler ve nedir sorusuna, bazıları normatiftir ve ne olmalıdır sorusuna kişiyi yöneltirler) ve farklı ihtimam derecelerine sahiptirler (sokaktaki adamın bilinci ile saygı değer bir filozofun bilinci arasında olduğu gibi). Bilgi sosyolojisini ilgilendirdikleri kadarıyla ortak yanları ise, tamamının birbirleriyle temas durumunda olmasıdır.

Örneğin, bedensel denemelerle ilgili anlamlar vardır. Pek çok geleneksel toplumda bu tür denemelerin doğa üstü bir takım kuvvetlerin müdahalesi sonucu ortaya çıktığı inancı hakimdir. Oysa modern toplumlarda bunlar biyolojik, kimyasal ve bazan da psikolojik bir takım nedenlerle açıklanırlar. Bu tanımlardan birbirinden çok farklı gerçekler ortaya çıkar. Örneğin üç gece üst üste rüyasında ölmüş dedesinin kendisini pek pis yemekler yemeğe zorladığını gören bir kimse eğer modern bir topluma ait bir birey ise son günlerde edinmeğe başladığı akşam yemeklerinde fazla yemek yeme alışkanlığından vazgeçmeğe karar verebilir, bu arada psikiyatristinden

âcil randevu talebinde bulunabilir; yok eğer bu birey geleneksel bir toplumun bir ferdi ise dedesinin bu davranışı ile kendisine ne anlatmak istediğini merak eder. Aynı realite görüldüğü gibi farklı farklı biçimlerde algılanmaktadır. Birisi gördüğü rüya ile dedesi arasında bir ilişki kurmağa çalışırken diğeri olayı dedesini işin içerisine hiç katmaksızın değerlendirmenin yollarını aramaktadır. Burada normlar da farklıdır. Normlardan biri, «Sağlıklı yaşamalısın»; diğeri ise «Atalarınla ilişkini koparmadan yaşamını sürdürmelisin» şeklinde ifade olunabilir. Gerçek tanımları ise, sıradan, az eğitim görmüş, hatta okuması yazması bile olmayan insanların bilincinin bir parçasıdır. Mamafih, bunlar, sindirimin biokimysal teorisi, rüyaların psikoanalitik teorisi, yaşıyanlar ve ölülerin karşılıklı etkileşim hâlinde bulunduğu evren bilinci (kozmoloji) gibi son derece karmaşık teoriler yardımıyla ele alınıp incelenebilirler de.

Bu nedenle bilgi sosyolojisinin ilk görevi, bilincin mihenk taşlarının sistematik bir betimlemesi olmalıdır. Burada, fenomenoloji son derece yararlı bazı vasıtaları bizim kullanımımıza sunar. Her ne kadar bilinç sübjektif yaşamın bir doğal vakası ise de sosyolojik açıdan önemli elemanları diğerleri tarafından sürekli olarak paylaşıldığından objektif olarak betimlenebilir. Öyleyse, bilgi sosyolojisi, özel bir duruma yaklaşırken şu soruyu soracaktır: Bu durum için bilincin bu duruma özgü diğer durumlarınkinden farklı elemanları nelerdir? Onlar, diğer durumlarda bulunan bilinçten nasıl fark ederler? «Düşünceden uzak» olmama anlamında bilincin hangi elemanları hakiki veya aslîdir? Bu suretle ölü bir kimse ile haberleşme varsayımını da içeren ve bu durumun modern bilinçten hangi noktalarda ayrıldığını açıklayabilen

bir bilinç tasarlamak mümkün olacaktır. Belirli özel bir toplumun bünyesinin tümünün oluşumunda bu kozmoloji bir esas teşkil etmekte midir (örneğin politik gücün meşruiyetinde esas eleman olabilir) yoksa bu kozmolojiyi hiç kaale almadan da bu toplumu düşünmek olası mıdır? şeklinde bir soru sorulabilir.

Bilinç, elemanların rasgele bir demeti değildir; öylesine organize bir yapısı vardır ki sistematik olarak betimlenmesi olasıdır. Bu nedenle bir bilgi sosyolojisi analizi, özel bilinç alanlarını betimlemeğe çalışacaktır. Her bilinç alanı, bilinçli olarak söylenenlere ilişkin usul ve içeriklerden oluşan bir yapıdır. Öyleyse bir bilinç alanının bütünü, akraba olarak nitelendirilen diğer şahıslarla olan ilişkilerden oluşacaktır. **Alanın içeriği**, belirli bir toplulukta oluşturulan akrabalık sisteminin yapısı (Benim sekiz kuzenim vardır) olduğu kadar bu yapıya ait somut deneyimlerdir de (o kız benim sekizinci kuzenimdir). Bu alanda ilgili farklı deneyim yolları da mevcuttur: Birey ile yaşıyan kuzenleri arasında her günkü sosyal yaşamları içerisinde bir ilişki vardır. Oysa bu ilişki ölü kuzenlerle rüyada, vecit hâlinde veya hergünkü bilincin muhtelif dönüşümlerinden herhangi birinde iken gerçekleştirilebilir.

Bilginin organizasyonu ile belirli özel bir bilincin kavrama stili arasında önemli bir fark vardır. Bunlardan birincisi bilinçli bir denemenin ne sorusuna, ikincisi ise nasıl sorusuna işaret eder. Örneğin, ölü sekizinci kuzenin mevcudiyeti gerçeği bilgi sosyolojisinin bir parçasıdır. Bu ölü kuzenle trans durumunda haberleşebilme ise bilgi edinme stiline ait bir sorundur. Daha ilerde teknolojik üretimle ilgili bilinci tanımlama çabasına girdiğimizde ilgili bilgi yapıları

ve bunlara ait düşünme alışkanlıkları arasında bir fark belirlemenin mümkün olduğunu göreceğiz.

Herhangi bir özel bilginin bir geçmişi vardır (fenemonoloji bunu ufuk olarak adlandırır). Yani, özel olarak bilinen her şeyle birlikte genel bir referans çerçevesi varsayımı mevcuttur. Günlük yaşamın birbiriyle çelişki içinde olan realite tanımları bir çeşit ayrıntılı organizasyona gereksinim duyarlar. Bir başka deyişle, bireyler yaşama bir bütün olarak anlam verebilmek için realite tanımlarını, bu tanımların yüklendikleri görevlerin de ötesinde kullanma ihtiyacındadırlar. Realite tanımları üzerine yapılan bu aşırı yükleme, herhangi bir toplumu bir arada tutabilmek için esas olmanın yanı sıra sürüp gitmekte olan herhangi bir özel sosyal durumu izlemek için de gereklidir. Bunlar birlikte bir bireyin veya bir toplumun sembolik evrenini inşa ederler. Örneğin, sekizinci kuzenim Mary hakkındaki benim özel bilgim, içinde sekiz kuzen bulunan bir dünya çağrışımına neden olur. Farklı bir biçimde anlatmak istersek, bu, içinde özel bilgiye ait varlığın yerleştirildiği genel bir tipolojinin mevcudiyet bulmasıdır. Hayatta bulunan kuzenim Mary ve vefat etmiş olan yiğenim Joe hakkındaki deneyimlerim arasında fark vardır: Bunlardan biri sıradan sosyal yaşamın gün ışığında olup biterken diğeri vecit hâlinin ürkütücü çerçevesi içinde gerçekleşmektedir. Bu iki farklı deneyimin ancak, dinî olduğu farz olunan ve ölümün ancak birbirine denk iki durumdan birinden diğerine geçiş olduğu görüşünün hakim bulunduğu bir dünyada uzlaşma şansı olabilir. Bu görüş sadece bireyin deneyiminin farklı sektörlerini bir arada tutmakla kalmaz, kuruluşların tüm yapısı ve toplum düzeni içinde de, akra-

balığın yasallaşmasından mülkiyet ve miras haklarına kadar, büyük önem arz eder.

Bilgi sosyolojisinin bir başka görevi de, bilincin yapısı ile belirli özel kuruluşlar ve kuruluş süreçleri arasındaki ilişkiyi kurmaktır. Bir başka deyişle, bilgi sosyolojisi daima belirli bir sosyal durumun muhtevası dahilinde bilinç ile ilgilenir. Bu işin başarılabilmesi için, fenomenolojinin yerini bu iş için daha uygun br vasıta olan kuruluşların sosyolojik analizi almalıdır. Burada tekrar tekrar taşıyıcılar kavramını kullanıyoruz. Yani belirli kuruluşları ve kuruluşlara ait süreçleri bilincin belirli yapıları için sosyal taban olarak analiz ediyoruz. Farklı tarzda ifade edelim: Ancak özel sosyal durumlarda herhangi bir çeşit bilinç mâkuldur, akla yatkındır. Bu durumları biz akla yatkın yapı olarak adlandıracağız. Bir önceki örneğimizin hayalî toplumunda bir sabah «Geçen gece dedemle (yani ölmüş olan dede) konuştum» demek bütünüyle akla yatkındır. Oysa böyle bir cümle çağdaş Amerikan toplumunda hepten mantık dışı olarak değerlendirilecek ve bu sözün sahibi için «Vah zavallı vah, galiba keçileri kaçırdı» gibi sözlerin edilmesine neden olacak veya «Acil psikolojik müdahale için nereye telefon edebilirim?» sorusunu etrafındakilere sorduracaktır. Sosyal değişim, kaçınılmaz olarak mantık yapısının değişimini gerektirir. Dolayısıyla modernizasyon ilerlerken ölmüş dedelerle konuşma olayına giderek ilgi gösterenlerin sayısı azalacaktır.

Buraya kadar tartıştığımız kavramların tamamı bilgi sosyolojisinden türetilmektedir. Daha iyi mi yoksa daha kötü mü olduğundan emin olmayarak rasgele bir kaç terimi burada ele alıp üzerinde konuşacağız. Aslında bunlardan üçü bu aşamada kesinlikle devreye sokulmalıdır. Bilinç yapılarının orijinal ku-

rumsal taşıyıcılarından başka yapılara yayılmasını işaret için «dışa-taşıma» terimini kullanacağız. Tersine, bu tür bir yayılma durumu yoksa bunu «stopaj» terimi ile ifade edeceğiz. Ivan Illich'in çalışmalarından hareketle ürettiğimiz «paket« terimini ise deneysel olarak verilen kurumsal süreçlerin bir kombinezonunu ve bilinç birikimini ifade etmek için kullanacağız. Bundan sonra ilgimizi, birinci derecede zorunlu olan paketlere, tarihi ârazların sonuçlarının ârazi olarak neden olduğu paketler arasındaki fark üzerinde toplıyacağız. Bir başka deyişle, modernliğin hangi paketlerinin sökülüp çıkartılabileceği ve hangileri için böyle bir değerlendirmenin söz konusu olamıyacağı hususu üzerinde duracağız.

Örneğin, bir fabrikada karmaşık bir makinanın başında çalışan bir işçinin vecit hâline girmiyeceğini varsaymak olasıdır. Böyle bir fabrikada işçilerin eğitimi, muhtemelen, işçilerin iş başında iken vecit hâline girme davranışını ortadan kaldıracak niteliktedir. Vecit hâlinin, gerçek olarak değerlendirildiği toplumlarda bu işi başarmak oldukça zordur. Evlerine gittiklerinde vecit hâlinde, iş başında ise bu durumun dışında tutulamamaları için aslî bir neden yoktur. Fakat vecit hâline karşı olan tutumun bir sosyal bünyeden bir başkasına taşınması olanağı vardır. Bunu engellemek amacıyla geleneksel kültürün bekçileri vecit hâline karşı olan davranışın yayılma temayülünün önüne geçmek için karşı tedbirleri alacaklardır. Bunlar, sözün gelişi, işçilerin fabrikanın bulunduğu kasabadan evlerine dönüşte katılacağı ve vecit hâline ulaşmak için hazırlık niteliğinde olan bir takım seromoniler tesis ederler. Bu karşı önlemler bizim stopaj kategorimizin içindedirler. Bu davranışlar, fabrika yaşamının oluşturduğu paketin ve vecit hâline karşı

olan tutumun sökülüp atılması amacına yönelik davranışlar olarak da değerlendirilebilir. Yeri gelmişken, bu örneğin hiç bir şekilde hemen ilk bakışta sanıldığı gibi hayalî bir örnek olmadığını da ifade edelim.

Modernizasyon ve «değerler» konusu ile ilgili yapılmış muhtelif çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar, genellikle, Amerikan sosyal psikoloji anlayışının oluşturduğu çerçeve içerisinde yapılmışlardır ve «değerler»in pek çok faktör içinde bir faktör kümesi olarak ele alınması eğilimindedirler. Örneğin, modernizasyon ölçekleri, modernliğin derecesini ölçmek amacıyla, «değerler»in diğerleriyle kombine edildiği bir anlayış içinde inşa edilmişlerdir. Bu tür bir yaklaşım, özellikle, sosyal temaslarla bilinç elemanları arasında ilişki kurmak açısından çok yararlı olabilir. Buna karşın, bilinç yapılarının dahili bünyesini açıklamak bakımından bu tür bir yaklaşım yarar sağlamaz. Biz bu çalışmada bu eksiği de gidermeğe çalışacağız.

Bizim yaklaşımımız, Freudian veya neo-Freudian görüşlerin ağırlıklı olarak kendini hissettirdiği Amerikan klinik psikolojisinden üretilen modernizasyona ait «kültür ve kişilik» bakış açısından da farklıdır. Biz böylesi bir yaklaşımın, bilincin bazı kısımlarını, bu arada özellikle motivasyonu betimleyebilmesi, hatta açıklayabilmesi açısından değerini takdir ediyoruz. Bize, göre, mamafih, böylesi bir yaklaşım, bilincin objektif yapılarının ve bunlarla kurumlar arasındaki ilişkilerin oluşturduğu geniş kapsamlı bir probleme kısıtlı bir yaklaşımdır.

Nihayet, bilinci «ideoloji» veya «üst yapı» olarak ele alıp inceliyen muhtelif Marksistlerinkinden bi-

zim yaklaşımımızı ayırt etmemiz gerekir. Bunlar modernizasyonun (eğer bu terimi kullanıyorlarsa) tahakküm ve sömürü alt yapılarının bir karışımı olduğu görüşündedirler ve bilincin elemanlarını bağımlı değişkenler olarak yorumlamaktadırlar. Böylesi bir analizin özel durumlarda geçerliliği ne olursa olsun, bu yaklaşım da, kendi sınırları içerisinde, bilincin objektif yapısını incelemek ve bilincin (yalnızca üst yapılara bir ek olarak değil) ihraç ve empoze edilebilir olma özelliğini ele alma konusunda başarısız kalır.

Bu kitapta bizimkinden farklı yaklaşımların hiç birine hücum etmek gibi bir niyetimiz yoktur. Bunların her birinin kendi bakış açılarından geçerliliği mevcuttur. Bizim yaklaşımımızın en önemli avantajı bu yaklaşımın bize bilinç yapılarının tanımlanmasını, bu yapıların dahili analizleri yoluyla yapmak ve bunlarla kurumsal süreçlerin objektif anlamları arasında ilişki kurmak olanağını vermiş olmasıdır.

Bu kitabın tamamında bilgi sosyolojisi, referans için teorik çerçeveyi oluşturmakla beraber bir taraftan Bölüm I ve Bölüm III ile yöntem açısından Bölüm II arasında önemli bir fark vardır. Bölüm I ve Bölüm III de içinde yaşadığımız, bir üyesi, bir elemanı olduğumuz, dolayısıyla ilk elden bilgi sahibi olma şansına sahip bulunduğumuz toplumları ele aldık. Bu da bize deneyimlerimiz yardımıyla kolayca kavrayabildiğimiz bilinç yapısını tanımlayabilme olanağını verdi. Bölüm II de ele aldığımız toplumlar ise haklarında sınırlı bilgi sahibi olduğumuz, daha da önemlisi mensubu olmadığımız toplumlar olduğu için farklı bir yöntem izlemek, başkalarının verilerine dayanarak muhakeme yürütmek durumunda kaldık. Bu yönte-

mi makul buluyoruz, ama gene de okuyucunun gözleri önüne bu gerçeği serme gereksinimini duyduk.

Bu kitap, bugün Dünya'nın ilgi çeken, önde gelen deneysel problemlerinden birine sosyoloji teorisinin özel, belirli bir uygulamasını gerçekleştirme yolunda bir girişimdir. Bu hâliyle de pragmatik veya politik amaçları yoktur. Bu tür amaçlardan da hem zihinlerimizdeki yeri, hem de temel sonuçları itibariyle soyutlanmış değildir, böylesi hedeflerle ilişkisi vardır. Özellikle tonu giderek yükselen bir sesle sorulan «Modernliğin ve modernizasyonun mevcut formlarının muhtelif alternatifleri nelerdir?» sorusuyla ilişkilidir. Kitabın sonuna doğru bu pragmatik-politik soruna döneceğiz. Burada, bu sorun ile, yapacağımız analiz arasındaki mantıkî ilişkiyi vurgulamak için kısa bir açıklama yapacağız.

Alternatifler sorununa iki farklı kutuptan yaklaşabiliriz. **Modernliğin bölünemez bir bütün olarak düşünülmesi** durumunda modernizasyon amansız **bir** kader olacaktır ki, bu takdirde herhangi bir alternatif yoktur. Veya modernliğin özgürce biçimlendirilip yönetilebilir elemanların bir bütünü olarak düşünülmesi durumunda modernlik paketinin istenildiği gibi yeni yollardan ayrılıp birleştirilmesine paralel olarak sonsuz sayıda alternatif ortaya çıkacaktır. Biz, bu her iki görüşün de savunulamaz olduğu ve ortaya yeni sorular atmanın konuya fazla bir şey kazandırmayacağı görüşündeyiz. En ilginç soru seçim parametreleridir. Bir başka deyişle, modernliğin ne zaman yönlendirilip idare edilebileceği, ne zaman yönlendirilip idare edilemiyeceğinin, dolayısıyla da özel alternatiflere hangi şansların verileceğinin tayinidir. Parametrelerin ekonomi ve politik güç gibi kurum-

sal faktörler tarafından tayin edileceği açıksa da sorun, kurumlar ve bilinç arasındaki temel ilişkiler cinsinden de ortaya konabilir. Mümkün alanın sınırları yalnızca kurumların haricî talepleri tarafından değil, fakat esasta, insan zihninin sınırları tarafından belirlenir. Bu nedenle, bilgi sosyolojisi ile ilgili ilişkiler, mevcut sosyal koşullardaki değişikliklerle ilgilenen kimseler için büyük bir önem ifade etmelidir.

Birinci Bölüm

MODERN BİLİNÇ

Burada o tok sözlü insanları görmek istiyorum.
Atları çatlatanları, nehirleri üstün kılanları;
Güneş ve çakıl dolu ağızlarıyla şarkı söyliyen,
Güzel sözler eden iskeletlerin sahiplerini.

Federico Garcia Lorca

I. Teknolojik Üretim ve Bilinç

Sosyal bilimciler ve tarihçiler modernliği farklı farklı şekillerde tanımlamışlar, modernliğe ilişkin yorum ve prognozlarında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mamafih, bir önerme üzerinde aşağı yukarı bir anlayış birliğine ulaşabilmişlerdir: Modern dün-

yanın temel veçhelerinden biri teknolojik üretimdir. Bu birliğe biz de bütünüyle katılıyoruz. Bu bölümde bizim tartışılması amacıyla devreye sokacağımız soru şu olacaktır: Bilinç seviyesinde teknolojik üretimle bir arada oluşan diğer faktörlerden en önemlileri nelerdir?

Bu sorunun, teknolojik üretimde yer alan sıradan insanın günlük bilincine yönelik olduğunu önemle vurgulamakta yarar vardır. Bir başka biçimde ifade etmek istersek: Biz burada yalnızca mühendis ve fiziksel bilimlerle uğraşanların bilincini inceleme konusu yapmıyacağız. Modern bilinç ile ilgili tartışmaların büyük bir kısmının ağırlığının «bilim adamının dünya görüşü» noktası üzerinde yoğunlaşmış olması nedeniyle bu açıklamayı yapma gereksinimi duyduk. Sadece bilim adamı ve mühendislerin dünya görüşü değil, bu görüş kesinlikle teknolojik toplumun mevcut şeklini etkilediği içindir ki bütün elemanlarının bilinci esas olmalıdır. Ayrıca Amerika gibi modern bir toplumda bile bilim adamı ve mühendislerin sayısı son derece sınırlıdır. Bu az sayıda entellektüeli esas alıp bunların dışındaki insanların günlük bilincinin analizini ihmal eden bilgi sosyolojisinin bünyesi hasta demektir. Aksine, günlük yaşamlarında teknolojik üretimin türlü yanlarıyla her an yüz yüze bulunan çok sayıda sıradan insanın bilincinin araştırılması gerçekleştirilmelidir. Bu nedenle okuyucudan kendisini çağdaş endüstride sıradan bir işçinin yerine koyarak yazdıklarımızı okumasını rica edeceğiz. Araştırma konusu bilinci geniş bir çerçeve içerisinde inceleme niyetinde olduğumuzdan teknolojik üretimin muhtelif tipleri arasındaki bariz farkları dikkate almağa muktedir olamadık. Bir montaj hattında çalışan göreceli olarak daha az hüner sahibi

bir işçi ile duyarlı aletler yapan bir işçinin bilinci arasındaki farkı dikkate alamadık. Buna karşın, aşağıda vereceğimiz betimlemenin çağdaş teknolojik üretimin kayda değer büyüklükte bir kısmına hitap ettiği iddiasındayız.

Teknolojik üretim için esas oluşturan bilgi organizasyonu nedir, hangisidir?

Belirli bir kimsenin bilincinde olması muhtemel teknolojik meselelerle ilgili özel bilgiden tamamen ayrı olarak bu özel bilginin daha da uzun bir geçmişi vardır. Bu mazi, söz konusu bilgiyi uygulamak için gereken bir kurallar bütününü de ihtiva eden çok geniş bir bilimsel ve teknolojik bünyeyi içermektedir. Mevcut olan bu bilginin işçinin günlük bilincinde bulunduğu, her ne kadar bu işçi bu geniş bilgiye sahip değilse de kabul edilmektedir. Fenomenoloji diliyle ifade edersek, bilgi işçinin bilincinde bir çökelti gibi yerini almış olmasına karşın işçi tarafından «Haydi» denilir denilmez uygulanabilecek durumda değildir. Daha basitçe ifade edelim: İşçinin özel bilgisinin yeri ve önemi bu geniş bilgi kaynağından sürüp gelmekte ise de işçinin hâlihazır durumunda bu geniş bilgi kaynağının tümü işçi için kullanılabilir olmaktan uzaktır. Durumun böyle olmasına karşın bu geniş bilgi kaynağı işçinin kullanımına açık bir potansiyel kaynak niteliğindedir veya o öyle düşünür. İşçinin bildiği, ona, bu geniş bilimsel ve teknolojik bilgi yapısının bir parçası olarak gözükür ve üretim faaliyeti içindeki rolü modern toplumda kapsamlı bir teknolojik üretim girişimine olan katkısı olarak ortaya çıkar. Ayrıca, bilginin bilimsel ve teknolojik bünyesinin rasyonel kalitesi, işçinin, belirli bir eğitime tabi tutulması durumunda kendisinin tam bir iştirakçi olabileceğini düşünmesine neden olur. Bu şekilde, modern

bilim ve teknolojinin büyüleyici yapısı, sadece dışardan gözlem yapan bir kimsenin analiz ettiği gibi değil, aynı zamanda sıradan işçinin bilincinde de, her teknolojik faaliyetin ufkunda hayâl gibi gözükür.

İşçinin özel bilgisinin önemli bir elemanı, eksperler hiyerarşisine ait bilgidir. Bu bilginin mevcudiyeti ve gerektiğinde kullanılmaya hazır olduğunun işçi tarafından takdir olunduğu kabul edilir. Bu hiyerarşi, yüz yüze gerçekleştirilen katı ilişkilerden henüz daha tanışılmamış olan, fakat ilerde herhangi bir nedenle işe müdahale etmesi, bilgi ve deneyimine gereksinim duyulması muhtemel kimselere kadar uzanır. İşçi, kendisini bu eksperlerden biri olarak tanımlayabilir.

Elbette işçinin özel olarak eğitildiği işi hakkında da bilgisi vardır. Aynı zamanda aynı kalitedeki farklı işler için de işçinin eğitilmesi söz konusu olabilir. Bir başka deyişle, işçinin iş bilgisi sadece bütünün bir elemanına ait bilgi değil, özellikleri betimlenebilir bir iş tarzına yönelik bir bilgidir. En önemli özelliği ise mekanik olmaktır. Bunun anlamı, iş sürecinin bir makinaya benzer fonksiyonunun olduğu, işçinin bir birey olarak faaliyetlerinin bir makina sürecinde temel bir öge niteliğine sahip bulunduğudur. İşin mekanik olma özelliğinin yanı sıra giden bir başka özellikde tekrar üretilebilirlilikdir. İş sürecinde hiç bir faaliyet esas itibariyle emsalsiz değildir. Tekrar üretilebilir ve aslında aynı işçi tarafından veya bu işçinin gördüğünün benzeri bir eğitim görmüş bir başka işçi tarafından tekrar üretilebilmelidir. Bunun anlamı, işçinin üretim faaliyetinin büyük bir organizasyona katılmasının ve bir üretim dizininde yerini almasının *zorunlu* kılınmış *olmasıdır*. Bir işçinin kişisel işi, çok büyük bir fabrikada olduğu gibi, iş yerinde bulunan

veya ürettikleri başka iş yerlerinde kullanıldığı için işçinin, iş yerinde bulunmayan pek çok işçinin işi ile ilintilidir. İşçinin işi bir iş dizininde örneğin on iki basamaklı bir iş dizininde, sözün gelişi, dördüncü basamağı oluşturmaktadır. Yaptığı işin arkasındaki mühendis mantığına ayrıntılarıyla vakıf olmasa bile işçi yaptığı işi bilir ve öyle de kabul edilir. Nihayet söz konusu iş tarzının bir temel elemanı da ölçülebilirliliktir. İşçinin işi hassas, muhtemelen kantitatif bir kritere göre değerlendirilebilir ve değerlendirilmelidir de.

Teknolojik üretime esas olan bilgi edinme tarzı nedir?

Bilgi edinme tarzının, esas itibariyle, bu tür bir işin makina süreciyle ve makinanın mantığıyla olan ilişkisinde verilmiş olduğunu vurgulamak önemlidir. Bilgi edinme tarzı zorunlu olarak bu mantık cinsinden işçinin bilincinde mevcut olmasa da, bu mantık, işçinin iş sürecine ilişkin kendi mantığının temelini oluşturur. Fenomenoloji diliyle ifade edecek olursak şöyle söyliyebiliriz: Bilgi edinme tarzının, teması işçiye ifade edilebilir bir formda elde bulunması gerekmez, fakat bilgi edinme tarzı onun tematize edilmesinin temelini oluşturur.

Söz konusu bilgi edinme tarzına ait stratejik bir eleman da bileşenlere ayrılabilmedir. Realitenin birimleri bizatihi realitenin muhtevasını oluşturan birimler olup bunlar benzeri birimlerle bir araya gelebilirler. Yani, realite, tek tek varlıkların birleşerek, ayrılarak sürdürüp götürdükleri bir cereyan olarak anlaşılmamaktadır. Realitenin bileşenleri cinsinden bu şekilde anlaşılması, insan ve makinaların korelasyonunda olduğu kadar üretim sürecinin tekrar edilebilir olmasında da esastır. Örneğin, büyüklük gibi be-

lirli bazı ön varsayımlar verildiğinde bir iş gününde kullanılan yüzlerce vidadan her biri, en azından mevcut amaç için, diğer birimlerden herhangi biriyle serbestçe değiştirilebilir bir birimdir. Atomistik birimler olarak düşünülüp kullanılan bu birimler cinsinden realite biçimlenir. Yani her şey kendisini oluşturan bileşenleri cinsinden analiz edilebilir, bu bileşenler demonte ve tekrar daha sonra realiteyi oluşturmak için monte edilebilir.

Buradan da bileşenlerin ve sıralanışların karşılıklı olarak birbirlerine bağlılıkları ortaya çıkar. Bu, gene, iş sürecinin tekrar üretilebilirliliğinin ve mekanik olmasının bir gereğidir. Aynı koşullar verildiğinde (işçinin de aynı hareketleri tekrarlamasıyla) aynı sonuçlar elde edilecektir. Bileşenler rasyonel, kontrol ve tahmin edilebilir bir yolda sürekli olarak birbirlerine bağımlı bulunduklarından bu durum olasıdır.

Bunun bir başka neticesi de vasıta ve sonuçların ayrılabilirliğidir. Realite, farklı şekillerde monte edilebilen bileşenleri cinsinden kavranıldığı için bileşenlerin özel bir sırada gerçekleşmesi ve bunun nihai sonucu arasında zorunlu bir ilişkinin bulunması gerekmemektedir. Pek çarpıcı bir örnek alalım: İleri seviyede bir üretim süreci sonunda ortaya çıkan çark dişlileri bir otomobilde kullanılabileceği gibi bir nükleer silahın oluşturulmasında da kullanılabilir. Bu arada çark dişlilerini üreten işçinin bu dişlilerin kullanılacağı yer hakkında izni alınmadığı gibi çoğu kez nihai amaçtan dişli üretimini gerçekleştiren işçi haberdar bile olmaz. O sadece dişli üretimi için gerekli olan teknolojik faaliyetleri gerçekleştirmekle yükümlüdür.

Hemen yukarda anlatılanlarla ilişkisi bulunan bir başka özellik de kapalı soyutlamanın kapsamlı niteliğidir. Her hareket, ne kadar katı olursa olsun, so-

yut bir referans çerçevesi içerisinde anlaşılır. Burada, gene en son hizmet edeceği amaçtan habersiz olarak bir üretim mantığına göre üretilen çark dişlileri konuyu anlamak için bir örnek oluşturarak bize yardımcı olur. Bu kapalı (zımni) soyutlama teknolojik üretime has bir özelliktir. Hemen veya sürekli olarak işçinin bilincinde bulunmasa bile teknolojinin temel mantığı bunu talep eder.

Bir insan topluluğundaki bilginin tüm elemanları sosyal yaşamın özel muhtevasına bağlıdır ve çoğu durumda özel kurumları temsil ederler. Bu karakteristik de, teknolojik üretimin muhtevasında ilginç formlara bürünür. Burada bilginin her parçası, daha kapsamlı parçalar sınıfını temsil eder. Örneğin, genelde bir vida, makinaları temsil eder. Özel durumlarda bir vidanın otomobil endüstrisinin tamamını temsil etmesi de söz konusu olabilir. Ayrıca, bir vida genelde teknolojiyi temsil eder. Bir başka deyişle, her bilgi parçası sadece o katı varlıktan ibaret değildir. Eğer bilgi parçası bir işçi için o en katı anlamıyla, estetik bir tasarım anında vuku bulabildiği gibi, tezahür ederse işçi kendisini üretim sürecinden kopmuş, hatta bu sürece düşman olarak hissedecektir. Bunun için, duygularının akışına kendisini kapıp koyvermiş bir vaziyette montaj hattına eğilmiş, bir vidanın biricik ve tekrar üretilemez özelliklerinin büyüsüne kendisini teslim etmiş bir işçi tasavvur etmek yeterlidir. Bu tür duygusal bir tasarımın elbette işçinin işiyle ilgisi yoktur ve kaçınılmaz olarak onu görevini yapmaktan alıkoyacaktır. Üretim süreci ile ilgili bilgi parçacıklarının bu karakteristiğinin, işçinin bilincinde kendi yaşamının farklı kesitlerinin temsil edildiği durumda zor ulaşılır tezahürleri vardır. İşçinin kendi yaşamıyla ilgili bilgi yönünden çalışma süreciyle ilgili bilgi parçacık-

ları işçinin sosyal realitesinin son derece özel bir kesimini temsil eder. Böylece özel bir vida ve bu vida ile ilgili (bu vidanın hangi malzeme ile kullanılacağı, nasıl kullanılacağı, nereden sağlanabileceği gibi) bilgiler bireyin yalnızca iş dünyası ile ilgilidirler ve bunların işçinin aile yaşamı ile bir ilgileri yoktur. Bu tür bilginin özelliği ve soyutluğu, işçinin bilincinde tecrit edlmiş bir mekânda yer almasına neden olur. Dolayısıyla teknolojik üretimle ilgili bilgi ve bilgi edinme tarzının işçinin bilincinde diğerlerinden tecrit edilmiş bir yeri olur. Bu tür aksiyonlar bilgi edinme tarzının yapısını oluştururlar. Bilincin bu tecrit edilmiş bölgelerinin her biri bireyin yaşamının sosyal ve kurumsal kesimlerine işaret ederler. Tecrit edilmiş bilinç yığınları sisteminin karmaşıklık derecesi bireyden bireye ve sosyal durumlara göre değişiklikler arz eder. Bunun en önemli ve pek genel bir sonucu, işin özel yaşamdan ayrılmasıdır. Kurumsal seviyede bu tür bir ayrımcılığın endüstri devriminin en önemli sorunlarından biri olduğu sık sık tekrarlanmaktadır. Aynı ayrımcılığın, kaçınılmaz olarak bilinç seviyesinde de ortaya çıkacağının farkında olmak ise son derece önemlidir.

İnsan yaşamında özel davranış biçimleri, özel hayal tipleri ile ilişkilidir. Bir kimsenin iş esnasındaki davranışları geniş kapsamlı davranış tiplerini, yani teknolojik üretimin gerektirdiği şekilde icra olunan hareketleri temsil eder. Bu tür hareketler birey için potansiyel tasarımlardır ve dolayısıyla hayalinin muhtemel hedefleridir. Bu tip hayalin önemli bir karakteristiği problem çözücü yaratıcılığıdır. Bu tip hayal ile genel bir ufak tefek tamir yapma tutumu arasında bir ilişki vardır. Böylece diğerlerini fiilen dışlayan veya en azından geri plana iten belirli bir tip ustalık ve ya-

ratıcılık gelişir. Yukarda zikredilen kurumsal ayrımcılığa karşın bu maharet bireyin yaşamının diğer kesitlerinde de etkisini gösterir. Muhtelif meraklar, özellikle «kendi işini kendin gör» ibaresiyle ifade edilebilecek nitelikte olanlar, bireyin özel yaşamındaki dünya görüşünün aynı özelliklerini ifade eder, fakat problem çözücü ve ileri düzeyde teknolojik olan bu tavır, bireyin politik bakış açısında, çocuklarının eğitiminde veya onu rahatsız eden psikolojik güçlüklerle uğraşılmasında da etkisini gösterir.

Bu başka sahalara taşınan etkiler, yukarda iş-ilgili bilginin kurumsal ayrımcılığı ile ilgili olarak söylenenlerle çelişmez. Başka sahalara taşınanlar, elbette, özel bilgi parçacıkları değil, fakat bu bilgiyle ilgili bilgi edinme tarzıdır. Gerçekten, bilgi edinme tarzı transfer edilebilirken bu bilgi edinme tarzının kaynağını oluşturan bilgi parçalarının transfer edilemezliği, modern bilincin problemlerinden birini ortaya çıkarır. Örneğin, bireyin kendi psikolojik yaşamına, bir mühendisin bir makinanın çalışma tarzı hakkındaki problem çözücü, tasarlayıcı, gerekirse ufak tefek de olsa tamir edici tavrı içinde bakması olasıdır. Mamafih, mühendis, makinanın çalıştırılmasında ortaya çıkan problemleri çözebilmek için elinde test edilip hazırlanmış kusursuz bir tamir-bakım listesine sahip iken, iş bir kimsenin psikolojik problemlerini çözmeğe gelince elde bu tür bir reçete mevcut değildir. Bu nedenle teknolojik hayalin yaşamın diğer kesimlerine taşınmasına karşı kuvvetli bir reaksiyonun olması hiç kimse için sürpriz olmamalıdır. Özel yaşamda bu reaksiyon teknolojinin yapaylığına karşı «doğal» olanın aranması için girişilen acil uğraşılara dönüşebilir. Daha çok makinanın tamircisi olarak sığınağa çekilmek yerine bir işçi kuşları gözleme işini bir me-

rak olarak tercih edebilir ve pragmatik problem çözme yaklaşımı için de toplum sorunlarına çare arayan politikacılar yerine karizmasından dolayı veya anti-teknokratik hareketleri nedeniyle diğer politikacılara ve politik hareketlere desteğini verebilir.

Teknolojik üretim kendisiyle beraber isimsiz sosyal ilişkileri de getirir. Bu, çalışma atmosferinde oluşan sağlıklı ve bazan da pek renkli ilişkilerin mevcudiyetini inkâr anlamına gelmez. Bu, modern endüstri ile ilgili pek çok araştırmada işaret edilen ve sadece bir birey olarak çalışanlar için değil aynı zamanda iş sürecinin yönetimi için de son derece önemli bir gerçektir. Mamafih, teknolojik üretimde yer alan her bireyin diğerlerini isimsiz uygulayıcılar olarak tanımlaması, teknolojik üretimin temel istemlerinden biridir. Eğer bu böyle yapılmazsa, iş sürecinin muhtelif bileşenlerinin mekanik ve tekrar üretilebilir olma özellikleri kesinlikle tehlikeye girer. En azından montaj hattı veya benzeri sistemleri içeren kütle üretimlerinin gerçekleştiği yerlerde işçiler arasındaki sosyal ilişkiler bu şekildeki isimsiz ilişkilerdir. Üretim sürecinin mantığı isimsiz bir sosyal yaşamı dikte eder. Bu da en azından işçinin bilincinde diğer işçiler için şu iki kanaatin doğmasına neden olur: Onların her biri ayrı ayrı bireylerdir ve isimsiz çalışanlardır. Benim on birinci adımıyla ilgilendiğim bir iş dizininde on ikinci adımdaki işle uğraşan arkadaşım Joe, benim için hem emsalsiz benzeri bulunmaz bir arkadaş, hem de her an yerini bir başkasının alması olasılığı olan isimsiz bir çalışandır. Çalışma atmosferinde bütün diğer çalışanlar isimsiz olarak değerlendirilirler ki bu durumda çalışma ortamı kelimenin tam anlamıyla isimsiz, kelimenin tam anlamıyla anonim olur.

Farklı bir biçimde meseleyi ortaya koyalım: İkili

bir bilinç oluşur ki bunlardan birinde bireyin kişiliği değerlendirilirken ikincisinde bireyin icra etmekte olduğu son derece karmaşık işler açısından birey değerlendirmeğe tabi tutulur. İsimsizliğin, anonimliğin zorlayıcı yapısı nedeniyle işçiler arasındaki «Ben sadece arkadaşlarımla çalışırım» veya «Polacks ile çalışmayı kabul edemem» ve benzeri cümlelerde kristalleşen işçiler arası ilişkiler üretim süreci için bir tehdit oluşturur. Bu nedenle üretim süreci «insan mühendisliği»-ni, yani sosyal ilişkilerin teknolojik yönetimini zorunlu kılar. Bu yönetim, işçinin bir birey olarak ileri derecede kişisel hususiyetlerine de karışıp hatta pozitif terepatik bir boyuta da sahip olabilirse de esas amacı işçinin kişiliğinin isimsiz iş sürecine talihsiz müdahalelerinin önüne geçmektir. Bireyler teknolojik üretimin taleplerine göre organize olurlar. Ayrıca, bilgi organizasyonu cinsinden ifade edecek olursak, diğeri özel bir maharetin sahibi olarak tanımlanır ve statüsü buradan kaynaklanır.

Sosyal ilişkilerin bu isimsizliğine karşı sadece işçinin tüm sosyal varlığında değil bizzat iş atmosferinde de savunma reaksiyonları olabilir. Bu reaksiyonlardan bazıları işçi sendikaları gibi kuruluşların bünyesinde kurumsallaşırlar. Sosyal yaşamın bu anonimliği, işçinin, büyük insan grupları ile toplumun «organize olmuş emek,» «çalışan sınıf» ve benzeri kesimlerini bir tutmasına neden olur. Çok sayıda bireyden oluşan bu tür gruplar sadece politik olarak değil aynı zamanda sosyal sistemin potansiyel hareketliliğini etkilemesi açısından da önemlidir. Tersine, yüz yüze ilişkileri diğerlerine hakim kılma hususundaki yetersizlikler, sadece bu tür bir üretim sürecinde yer almanın değil aynı zamanda daha geniş ölçekli sosyal

faaliyetlere yeterince katılmamanın doğurduğu engellerdir.

İnsanın sosyal yaşamına has karşılıklı bakış açılarından, başkalarının yaşamının tüm özellikleri kendi yaşamına tatbik olunabilir. Bunun da ötesinde, daha önce sözünü ettiğimiz sosyal yaşamın anonimliği diğerleriyle olan yakın ilişkilerden çok daha kolayca bireyin yaşamını etkiler. Örneğin, kendi bilincinde, kendine has güldürü yeteneği olan biriyle kendini birmiş gibi düşünmekten kendini bir işçi olarak düşünmesi daha kolaydır. Burada ileri derecede bir kişiliğin anonimleştirilmesi süreci söz konusudur. Kişilik şimdi kısmî ve parçalanmış bir biçimde yaşatılmaktadır. Aslında o bir kişilik bileşenidir artık. Bileşen olmanın teknolojik üretim sürecine özgü temel özelliği böylece sadece sosyal ilişkiler alanına değil bireyin kendisini betimleyip kişiliğini yaşattığı intra-sübjektif alana da taşınır.

Meseleyi farklı şekilde ortaya koyalım: Teknolojik üretime ait bilgi edinme tarzının bileşenlere ayrılabilirliği bireyin kişiliğine kadar uzanır. Burada gene özel bir ikili bilinç oluşur. Birey kendini iki farklı yoldan değerlendirme olanağına sahiptir: değerli vasıfları olan bir birey ve isimsiz bir iş yüklenicisi. Kişiliğinin sübjektif olarak değerlendirilmesinde karşısına çıkan bu ikilem, bireye, kişiliğinin belirli özellikleriyle karşı karşıya süpjektif mesafeler koyma olanağını verecektir.

Örneğin, birey, kişiliğinin bir işçi olan anonim parçasını özel bir kişi veya aile reisi olan parçasından «daha az gerçekçi» olarak değerlendirecektir. Kişiliğin her parçasının özel rolleri olduğundan bu rollerden bir kısmını «karşısındakini memnun etmek için düşündüğünden farklı konuşarak» oynayacaktır. Kişili-

ğin bileşenlere ayrılma vasfı, sosyal ilişkilerin bileşenlere ayrılma vasfı gibi, bir mühendislik uygulamasını olası kılar. Bu kez işe bir kimsenin kendisini mühendis gözüyle değerlendirmesi olayı karışır. Kişiliğin «daha çok gerçekçi» olarak tanımlanan yanları «daha az gerçekçi» olarak tanımlanan yanlarından gelen saldırılara karşı savunulmalıdır. «Karşısındakini memnun etmek için düşündüğünden farklı konuşmak» olayını gerçekleştirebilmek için kayda değer karmaşıklıkta bir psikolojik yönetimin gerekliliğini ifade etmek çok önemlidir. Bu ise güvenilemez bir iştir ve emek yutucudur, fazla düşünceye gereksinim duyar ve durağan değildir. İstisnai vakalarda birey bu durumda kendisini yabancı hissedecek ve sübjektif kişiliğinin ne bu ne de o bileşeni olarak kendisini tanıyamayacaktır. Yabancılaşma kavramının genel kullanılışında sadece bir tip tanımama önemle vurgulanır: Bireyin kendisinin anonim kişiliğini artık daha fazla tanıyamadığı vaka. Diğer tanımama tiplerinin de olası olduğunu, yani bireyin kişiliğinin anonimleşmemiş bileşenlerini de kendisine yabancı olarak düşünebileceğini önemle belirtmekte yarar vardır. Özel yaşamındaki çalışma atmosferine yabancılaşma nedeniyle birey psikolojik bir sığınak ararken bir başkasının da anonim olmayan ilişkilere hoşgörüsüzlüğünün hakim olduğu kanısıyla bu sığınağı iş dünyasının anonim atmosferinde araması da söz konusu olabilir. En azından iş kişiliği ile kişiliğinin diğer bileşenlerinin bağdaştırılması gibi bir sorun söz konusu olacaktır. Kişinin yaşamında bu kilemin makro-sosyal tezahürü şudur: Sübjektf kişiliğin çalışma atmosferinde inkâr edilmesi gereken elemanlarının yaşam ortamı bulabileceği özel bir dünya olmalıdır. Bunun alternatifi ise bireylerin mekanik robotlara dönüştürülmesidir ve bu iş

sadece yüklendikleri rollerin harici icrası için değil aynı zamanda kendi bilinçlerinin sübjektif düzeyinde de gerçekleştirilmelidir. Bu tür bir dönüşüm, istisnai yabancılaşma vakası, insanın doğasının temel özellikleri nedeniyle pratikte hemen hemen olanaksızdır.

Psikolojik mühendisliğin önemli bir yanı duygu yönetimidir. Üretim sürecinin mantığı özgürce akıp giden duygusallığın kontrolünü emreder. Bu ise bir duygusallık tarzının varlığını ve onun kurumsallaştırılmasını gerektirir. Karakteristikleri ise serinkanlı, kontrollü (psikoanalitik terimlerle ifade edecek olursak ileri derecede baskı altında) olmaktır. Çalışma atmosferi aslında duygusallığın daha özgür formları için «mekânlar» oluşmasına olanak sağlar. Bireyler birbirlerini karşılıklı duygu alış verişi sonucu oluşan takma adlarıyla çağırabilirler. Şakalaşabilir, eğlenceli bir ortam oluşturabilirler. Bu tür duygusal olayların tamamı, elbette, yapılan işin oluşturduğu çerçevenin dışına taşmamalı, çalışma düzenini aksatmamalıdır. Bunun sonucu ise bireyin duygusal dünyasında ortaya çıkan bir bölünmedir. Bu bölünme endişe ve endişe de daha şiddetli psikolojik zararlar ortaya çıkarabilir. Endişeyi azaltmak ve daha şiddetli zararların yönünü değiştirmek için «duyguların yönetimi» geliştirilmiştir. Bu iş haricen ve teknolojik üretimi yöneten kimseler tarafından tesis edilmiş olan usûl ve vasıtalar tarafından gerçekleştirilir. Bunlara terepatik usûl ve vasıtalar da dahildir. Aynı yönetim dahilen bizzat kişi tarafından icra olunur. Böylesi duygu yönetiminin kayda değer miktarda emeğe gereksinim duyduğu, kaçınılmaz olarak sorunlar çıkarttığı, doğal yapısının güvenilemez, tehlikeli olduğu takdir edilecektir. Bu, sadece bireyin psikolojik durumunu değil organizmasını da etkiliyecektir. Böylece ileri derece-

de rasyonel yapılar (örneğin fiziksel hareketin zaman ritimli veya fonksiyonel olarak etkili figürleri) organizasyon üzerine empoze edilirler. Burada bireyin «ilk doğası» ile çatışma temayülünde ve kolayca incinip kırılabilir nitelikleri bulunan «ikinci doğası» ortaya çıkar. Bu kez de bunlardan ikincisi, birincisini, bazı seksüel sonuçlara ulaşabilmek için gerekli olduğu sanılan duygusal kontrolden tutun da politik süreçlerin işlerliği üzerine inşa edilmiş olan kontrol araçlarına kadar etkisi altında bulundurur.

Teknolojik üretime özgü bilgi edinme tarzının bir özelliği de maksimum varsayımı ibaresi ile ifade olunabilir. Gerek teknolojik ve gerekse ekonomik nedenlerle üretim sürecinin mantığı daima sonuçların maksimize edilmesine mütemayildir. Amaç, az masrafla çok ürün elde etmektir. «Daha büyük ve daha iyi», «Daha kuvvetli ve daha hızlı» ve benzeri sloganlarla amacını ifade eden yeniliklere yönelik bir anlayış tarzı işin felsefesinde vardır. Maksimum kılma varsayımı sadece işçinin faaliyetlerinde değil hayal âleminde de etkisini gösterir. Dolayısıyla işçinin sosyal yaşamının diğer kesitlerinde de etkin olan önemli bir potansiyele sahiptir.

Teknolojik üretimin en önemli karakteristiklerinden biri, bireyin görüşüne göre «aynı anda pek çok şey olup gidiyor» olmasıdır. Bu görüş bizzat üretim süreci açısından olduğu kadar bu süreçle ilgili çok katlı sosyal süreçler açısından da doğrudur. Birey bunlardan her biri ile temas hâlinde olmalıdır. Onun maddi varlıklarla ve diğer bireylerle olan iilşkileri pek karmaşıktır. Bu karmaşıklık ile başa çıkabilmek, hızla değişen olaylar âlemine çabukça intibak etmeyi sağlıyacak olan bilinç gerilimini gerekli kılar. İncelediğimiz bilgi edinme tarzındaki önemli elemanlardan

birini oluşturan bu özelliği çok-ilişkili olmak diye adlandıracağız.

Bizzat üretim sürecinin anlamı çok-ilişkili bir muhtevadan kaynaklanır. Fonksiyonelliğe bakış açısından sürecin anlamı daima uzun menzillidir. İçindeki her birim tam anlamını bütün içerisinde kazanır. İşçinin bakış açısından bu durumun önemli bir sonucu vardır: O, sürecin bütünü hakkında bir fikir sahibi değilse, süreç içerisinde o bireye ait birimlere anlam atfetmek güç olabilecektir. Tipik olarak, mamafih, o böyle bir görüşe sahip değildir ve nihaî ürün kullanageldiği somut bir ürün olmayabilir. Aynı zamanda üretim süreci gerçeği sosyal yaşamın bir kısmını oluşturduğundan, açık seçik de olmasa bütün hakkında fikir sahibi olmasının gerektiği inancındadır. Dolayısıyla kendi deneyimi, görüşü, kendisine noksan ve bir bakıma da kusurlu gibi gelir. Bu sorunun etrafından dolanmak için «Bu benim sorunum değil» veya «Ben aldırmam ve görüntünün bütünü ile endişeleri diğerlerine bırakırım» gibi cümlelerle ifade olunan stratejiler belirler. Bu stratejilerin muhtemelen güvenilmez, tehlikeli sonuçları olacaktır. Bu nedenle de anlamsızlık, belirsizlik ve anonim görüş durumlarında sürekli bir tehdit unsuru mevcuttur.

Bu tehdide bir dereceye kadar yönetimin «mühendislik» yaklaşımıyla bir çözüm bulunabilir. Örneğin, şu veya bu türlü bir yönetim ideolojisi ile «büyük ideal»in varlığı, Amerika tipi üretim mucizesi rüyası veya buna alternatif olarak sosyalist bir gelecekte meyvelerini verecek olan bugünün yoğun çalışmaları mecrasına akıtılabilir. Bütün bu rüyalar, mamafih, sürüp giden propaganda faaliyetlerine bağlıdır ve çok farklı bir görüşün somut mevcudiyetinin sürekli tehdidi altındadırlar. Anlamsız olmanın ortaya çıkardığı

tehdit, bu durum için muhtemelen değişmez, sabit bir tehdit olarak varlığını sürdürmektedir.

Yukarda anlatılanların teknolojik üretimin koşulları altında gerçekleştirilen işe özgü memnuniyetsizlikler olduğuna işaret etmekde yarar vardır. Kütle iletişim araçları, politik etkiler (örneğin, işçi sendikalarının etkileri gibi), aydınlar tarafından yayınlanan kitaplar da iş atmosferinde bir takım tatminsizlikleri taşıyan dış kaynaklar olarak mevcutturlar. Bunların bir sonucu olarak işçi, üretim araçlarının sahibi olmadığı için kendisini yabancı olarak hissedebilir veya iş başında gereksinimlerinin karşılanmadığı düşüncesine kapılabilir. Bu tür tatminsizliklerin iş ortamına eklendiğini fakat bunun için esas oluşturmadığını ifade etmek önemlidir. Çalışanların sübjektif bilincine ait otonominin varlığını nereye kadar sürdürdüğüne bağlı olarak bunlar üretim sürecinin fonksiyonunun devam etmesini tehlikeye sokabilirler veya sokamazlar. Bir başka deyişle, çalışanlar şu veya bu şekilde hayal kırıklığına uğramış bile olsalar teknolojik üretim uzunca bir süre devam edebilir. Psikolojik yönetimin yukarda ifade edilen teknikleri bu tür olayları gün ışığına çıkartabilir. Öte yandan bu psikolojik gerilimlerin, iş sürecini bizzat tehlikeye soktuğu bir noktaya ulaşabilir. Bu ilâve tatminsizliklerin hem işçinin blincinde, hem de gerçek sosyal-ekonomik sonuçları itibariyle çok gerçekçi olduğunu söylemeğe gerek yoktur sanırız. İşçi söz konusu iken, bunlar, psikopatolojik reaksiyonların ortaya çıkmasına bile neden olabilirler. Aynı zamanda, daha önce tartıştığımız anlamsızlıktan kaynaklanan tehdit ile bunları birbirinden ayrı olarak düşünmek önemlidir. Gerçekten, bu tür bir üretim sürecine ait bilinçte, esas ve ilâve

elemanları birbirinden ayıracak nitelikte bir yöntem izlenmektedir.

Bize önemli gözüken veya teknolojik üretim sürecinde esas oluşturduğuna inandığımız bilincin özelliklerinden bazılarını açıklamağa çalıştık Teknolojik üretimin bu elemanlar olmaksızın düşünülmesini pek zor bulduğumuzu ifade etmeğe gayret gösterdik. Teknolojik üretim, verilen herhangi bir durum için bilincin daha başka pek çok elemanlarını ihtiva edebilir ki bunlar da ele alınıp tek tek incelenmeseler de olabilir. Verilen herhangi bir durum için, bizim yöntemimizin yararı, hangi elemanların inceleme dışı bırakılabileceği ve hangilerinin bırakılamayacağına dair bir ölçü getirmiş olmasındadır.

İşin sosyal sahasının dışına taşınan etkilere de bu arada değinme fırsatını bulabildik. Bilincin teknolojik üretim için esas oluşturan elemanlarının, bu tür üretimle direkt ilişkisi olmayan sosyal yaşama nasıl yansıdığını gördük. Gelişmiş veya sanayileşmiş olarak adlandırılan endüstri toplumlarında, (ki bu toplumlarda teknolojik üretim bir bütün olarak toplumun ekonomik temelini oluşturur,) bu tür çalışma atmosferi dışına yansıtılan etkiler pek yoğundur. Günlük yaşamda bu tür toplumların kuruluşlarının tamamına yakını, sadece teknolojik üretimden kaynaklanan değil ama bu tür faaliyetlerin neden olduğu bilinç birikimi tarafından sürekli olarak bombardıman altında tutulurlar. Böylece yukarda isimlendirdiğimiz temalardan çoğu, modernliğe özgü sembolik âlemin anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Nüfusun çoğu teknolojik üretimle doğrudan doğruya ilgili olmadığından bunu anlamak özellikle önemlidir. İyi de olsa kötü de olsa, teknolojik olarak düşünmek için teknolojik vasıfları ağır basan bir işte istihdam ediliyor olmak zorunlu değildir.

Burada bilincin bu burçlarının birinci ve ikinci derecede taşıyıcılarını birbirinden ayırt edecek kriterlere sahibiz. Birinci derecede taşıyıcılar doğrudan doğruya teknolojik üretimle ilgili olan süreçler ve kurumlardır. İkinci derecede taşıyıcılar bu tür üretimle doğrudan ilişkisi olmıyan, fakat bu kaynaktan gelen bilinç için iletim ajanları olarak görev yapan süreçler ve kurumlardır. Kütle eğitim ve iletişim kurumları bu ikinci derecede taşıyıcıların en önemlileri olarak karşımıza çıkarlar. Okul, sinema ve televizyon, her türlü reklam ve benzerleri toplumu, özü itibariyle teknolojik üretimle ilgili düşünceler, hayaller ve yönetim biçimlerine ait tasarımlar bombardımanı altında tutarlar. Bu geniş yayılmanın bir sonucu olarak, bu temalardan bazıları birinci derecede taşıyıcılardan bağızsızlaşırlar. Bu temalar, pek çok kanal boyunca ve az gelişmiş biçimleriyle yayılan modern dünya görüşünün bünyesi içinde erirler ve gerçek üretim süreci ile doğrudan doğruya ilişkisi olan hiç bir şeye istinat etmezler. Diğer gelişmiş dünya görüşleri gibi modernliğin dünya görüşünün de kendisine özgü dinamik bir yapısı vardır. Sadece bazı özel kurumsal süreçlerden bağımsızlığını kazanmakla da kalmaz, bizzat bu tür süreçleri etkiler, hatta üretir.

2. Bürokrasi ve Bilinç

Teknolojik üretim ve bürokrasinin her ikisi de modernliğin çağdaş olaylarıdır. Mamafih, ikisi arasında son derece önemli bir fark vardır. Bürokrasi, teknolojinin aksine, belirli bir amaca ulaşabilmek için onsuz olunamıyacak bir araç değildir. Eğer bir kimse kendisi için otomobil üretmeyi bir amaç edinmişse bunu, teknolojik üretimin süreçleri yoluyla gerçekleştir-

mesinin dışında başka bir seçeneği yoktur. Oysa bir kimse yurt dışına çıkan vatandaşların pasaport almaları yolunda bir karar almışsa, pasaportun alınma tarzına bağlı olarak bürokratik olan veya olmayan süreçlerin oluşturulması gerekecektir. Bu nedenle bürokrasi hakkında daha fazla söz etmeden hemen şunu ifade edelim: Bürokrasinin, projeksiyonuna giren sosyal yaşamın kesimleriyle olan ilgisi; teknolojik üretimin, bu üretimin etkilediği sosyal faaliyetlerle olan ilgisinden daha zayıftır. Bir başka deyişle teknolojik üretimle bürokrasi arasındaki önemli bir fark, bürokratik süreçlerin toplumun şu veya bu kesimi üzerine yüklenmesine neden olan keyfiliktir.

Gerek uygulama ve gerekse bilinç düzeyinde teknolojik üretimin esas mantığı verimliliktir. Oysa bürokrasi için bu zorunlu değildir. Verimlilik dışında bazı etkenler bürokratik süreçleri belirlerler. Bu ise bürokrasi için teknolojik üretim alanında mümkün olandan daha çok değişkenlik sağlar Gerçekten, bu değişkenliğin derecesi; verimlilik veya etkinlik veya «mukayeseli mühendislik» görüşlerinin söz konusu bürokrasinin yürütülmesinde hangi derecede kaale alındıklarına bağlıdır. Eğer bu tür görüşler gerçekten etkin ise, söz konusu bürokrasi, tıpkı bir önceki bölümde anlatıldığı gibi teknolojik üretim için talep edilen bilgi ve usullerin paralellerinin oluşturulmasını gerekli kılar. Bu, elbette, doğrudan doğruya böylesi bir üretimi yöneten bürokrasi için özellikle doğrudur. Büyük ölçekli teknolojik üretim, kaçınılmaz olarak, bürokratik yönetim araçlarına gereksinim duyar. Bu vasıtalar, gerek bilgi organizasyonları ve gerekse bilgi edinme tarzlarında, bir önceki bölümde anlatılanlara meyletme temayülündedirler. Bu nedenle burada daha farklı bir tipteki bürokrasi ile ilgileneceğiz. Politik

bürokraside teknoloji mantığının baskısı azdır ve bu nedenle bürokrasiye özgü dâhiyane görüşlerin sergilenmesi olanağı yüksektir.

Açıkladığımız nedenlerden dolayı, bir önceki bölümde dikkatimizi, mühendis ve bilim adamlarının değil, teknolojik üretimde rol alan sıradan işçinin bilinci üzerinde topladık. Benzer nedenlerle burada da dikkatimizi bürokratların değil onların sekreterlerinin bilinci üzerinde toplayacağız. Bu nedenle aşağıda anlattıklarımızı değerlendirecek olan okuyucunun kendisini politik bürokrasi bürosunda bir sekreter olarak düşünmesinde yarar vardır. Örneğin, pasaport almak için uygun büroya baş vuran bir vatandaşı ve karşılaşacağı sorunları okuyucu düşünerek işe başlıyabilir.

Bu tür bir tezgaha bürokrasi ile birlikte getirilen bilgi organizasyonu nedir?

Bu özel büronun, diyelim ki pasaport bürosunun, özel bir örneğini oluşturduğu geniş bir bürokratik sistem bilgisi fon görevini üslenecektir. Bu bürokratik evrene ait bilgileri toplumun yaşını başını almış fertlerinin tamamı paylaşacaktır. Hatta ve hatta, bu bürokratik kurallarla yaşamında ilk kez karşılaşan bir kimse, sanki bu kurallarla çok uzun bir geçmişi, bunlara ait deneyimleri varmış gibi düşünülecektir. Bu fondaki bilginin bir kısmı, özellikle halk-politika dünyasında, bu tür bir bürokratik sistemin zorunlu olduğunu ifade eden ve genel kabul gören bir varsayımdır. Yaşamın farklı alanlarının, her yetki alanı farklı bir kuruluşa (devlet gibi, eğitim sistemi veya özel teşebbüs gibi)veya böyle bir kuruluşun farklı bir bölümüne (farklı hükümet büroları gibi, ordu veya posta servisi gibi) işaret etmek üzere, farklı bürokratik yetki alanlarının etkisi altında bulunduğu gene genel bir

varsayımdır. Her yetki alanı, her ne kadar her birini ayrı ayrı yasal kılmanın yolları mevcut ise de, kendi yapısına özgü bir biçimde bir realite olarak kabul görür. Bu yetki alanlarına ait bilgi ve bunların meşruiyeti topluma büyük ölçüde mal olmuştur.

Bireyin bürokratik sistemlere ait bilgisinin anahtar fikirlerinden, düşüncelerinden biri de yetkidir. Her yetki alanı ve her bürokratik büro, sadece yaşamın görevli kılındıkları kesimi üzerinde yetkilidirler ve bunun için gerekli olan uzmanlık bilgisi ile donatılmışlardır. Bu yetkilerin sınırlarına ait bilgiler toplumca az çok bilinirler. Dolayısıyla, özel bir talebi için birey nereye başvuracağını bilir. Federal hükümetin bürokratik yapısı ile bulunduğu yörede bulunan üniversitenin bürokratik yapısı arasındaki farktan vatandaş haberdardır ve pasaport almak için üniversitenin kayıt bürosuna baş vuruda bulunmaz. Aynı zamanda federal bürokrasinin bünyesi içindeki ana yetki alanlarından ve bunların yetkilerinden çok muhtemelen haberdardır ve en yakın «Emekli Subaylar Cemiyeti»ne pasaport temini için gitmesi pek düşünülemez. Esas itibariyle, yetki alanları hakkında fikir sahibi değilse, bu konuda bilgi edinebilmek için baş vuracağı kaynakların var olduğu yolunda bir bilgi bireyin zihninde mevcuttur. Bu ise baş vuru fikrinin devreye girmesi demektir ki bu da bir anahtar bürokratik kategoridir. Bir bürokratın yaşamında, «Bu sorun ile ilgilenmeğe benim yetkim yok» cümlesini diğer bürokratlara veya baş vuru sahiplerine sık sık tekrarlamadan geçirdiği gün yok gibidir. Bu tür bir beyanın doğal sonucu, sorunun yetki sahibi bürokratlara iletilmesi, topun söz konusu alanda yetkili olanlara atılmasıdır. Büyük bürokratik kuruluşlarda baş vuru prosedürünün çok karmaşık ve çok zaman alıcı olduğu-

nu söylemeğe bile gerek görmüyoruz Mamafih, sonunda baş vuru sahibi söz konusu alanda yetki sahibi olan birine mutlaka gönderilecektir. Buradan da bürokrasi dünyasında, hiç bir şeyin yetki ağının dışında bırakılmamış olduğu sonucu ortaya çıkar. Bu da bürokrasinin temel fikirlerinden biri olan örtme fikridir. Böylece tipik bir bürokrasi, daha önce hiç raslanmamış bir vaka ortaya çıktığı zaman, bu vakayı da örtecek, kapsamı içerisine alacak tarzda kurallarını genişletmeğe, geliştirmeğe devam eder. Bürokratik yetkilerin doğasında katlanarak çoğalmak eğilimi vardır. Dosyalar yığıldıkça, standart işlem prosedürleri artar. Yeni bir durumun örtülemiyeceğine dair şüphe hem bürokratları hem de müşterileri rahatsız eder. Bu endişe olağan dışı vakalarda da vatandaşın gereksinimlerine yanıt verebilecek uygun bir hükümet dairesinin, hayatın her türlü cilvesine yanıt verebilecek bir tarzda donatılmış hâliyle devreye sokulmasını zorunlu kılar, Olağan dışı bir vaka olarak karşımıza çıkmayan pasaport alma olayında, pasaport talebinde bulunan birey bu talebini hangi özel koşullarda yapmış olursa olsun, bürokratik prosedürde gereksinimini giderecek bir yetkili mutlaka bulacaktır.

Bürokrasiye ait bir başka genel fikir de uygun prosedürdür. Bürokrasinin, rasyonel kurallarla rasyonel bir sırada işlediği varsayılır. Bunlar bilinen veya ilke olarak bilinebilir olarak kabul edilirler. Bizi en fazla ilgilendirecek olan politika âleminde bu, kuşkusuz, doğrudan doğruya yasal olma fikri ve yasal prosedür ile ilgilidir. Belirli bir bürokratik yapının ve onun prosedürlerinin pek çoğunun mevcudiyeti için yasalar vardır. Bürokrasinin varlığı bu yasal olma vasfı tarafından yasal kılınır ve bürokrasinin yasalara uygun olarak işleyeceği varsayılır. Bu ise yolsuz

işlemlerin mevcut olabileceğini ve tashih yolunun açık olduğunu ima eder. Gerçekten, belirli bürokratik usuller ihdas eden yasaların, sık sık bu tür yolları, üstü kapalı olarak da olsa ortaya çıkardığı görülür. Pasaport talebine olumsuz yanıt alan bir kimse bu işte bir usulsüzlük olduğu inancıyla, söz konusu pasaport bürosunda veya bu büronun dışında tashih yollarını arayabilir. Bizzat pasaport bürosu tarafından ihdas edilmiş müracaat ve şikayet dinleme servisleri zaten vardır. Mahkemeye baş vurmak da gerektiğinde mümkündür. Tashih yoları arayan kimseye yardımcı olabilecek avukatlar ve parlementerler gibi uzman kişiler de mevcuttur. Pek özel bir şekilde tanımlanmış olan hak ve görevlere ilişkin bir bilgi de genelde mevcuttur. Neticede baş vuru sahibi bireyin pasaport alma hakkının olduğu ama bunun diplomatik pasaport olamıyacağı sonucuna ulaşılabilir. Doğum tarihini veya milliyetini doğru olarak pasaport almak için doldurduğu forma yazmalıdır. Gelirini beyan etmek zorunda değildir. Pasaport bürosu, ziyaret etmeyi planladığı ülkelerin isimlerini sorabilir. Ama politik görüşlerinin ne olduğu yolunda soruşturma açamaz. Hak ve görevlerin, daima, söz konusu bürokratik büronun yetki alanında kalmak kaydıyla özel bürokratik prosedürlere dönüştürülebileceği varsayılır.

Nihayet genel bir anonimlik fikri vardır. Bürokratik yetkiler, prosedürler, hak ve görevler bireylerin kişiliklerine has olmayıp bürokratik bürolarda çalışanların ve bu bürolara gereksinimlerini gidermek amacıyla başvuruda bulunanların tamamına şamildir. Yani, bireyin pasaport alma hakkı, bürokrasi diliyle ifade edersek, vatandaş olma konumundan kaynaklanmaktadır. Bu vatandaşa pasaport vermek ise, pasaport bürosunun aslî görevidir. Gerek müşterinin ve gerek-

se bürokratın tüm karakteristikleri, özellikleri veya ayrıcalıklarının eas itibariyle yapılan işle hiç bir ilgisi yoktur ve inşa olunan bürokrasi kuralları, bunların tümünü göz ardı edecek nitelikte olmalıdırlar. Bireyin kişiliğinin etkisinin dikkate alınmasıyla bu anonimlikte ortaya çıkan çatlaklar sadece konuyla ilgisiz olarak değerlendirilemezler, aynı zamanda çürüme olarak adlandırılırlar. Bürokratik referans çerçevesi içerisinde, çürüme, anonimlik ilkesinin ayaklar altına alınması yolunda önemli bir adım oluşturur. Tipik olarak, nerede bu tür bir çürüme gerçekleşirse, bürokratlar ve müşteriler, anonim yorumlarla bu çürümeyi kamüfle etme temayülünü gösterirler. Rüşvet verilmediği için pasaport da verilmez fakat, baş vuru formunda bir takım eksiklikler vardı da o nedenle pasaport verilmedi, gibilerden çürümeye yasal kılıf giydirilir. Veya bilmem kimin amcasının oğluna, bir başkasının kavrıyamadığı bir takım sözüm ona diplomatik vasıflar atfedilerek diplomatik pasaport verilir. Her iki örnekte de, bireyin kişiliğinin motifleri, bürokratik evrenin lisanına pek uygun düşen anonim ifadelere dönüştürülmüşlerdir. Aslında, bu, bireyler değil, fakat, bürokratik süreçlerde karşılıklı olarak hareket eden soyut kategorilerdir. Bürokrat bireyin cismi ile değil dosyası ile ilgilenir. Bu nedenle bürokrasiyi hareket hâlindeki kağıtların özerk dünyası olarak, en azından prensip itibariyle, düşünebiliriz. Bu ilke, bürokrasinin anonim olma vasfının bireylerin kişilikleri tarafından saldırıya maruz bırakılması durumunda tahribata uğrar. Aynı zamanda, ilkenin kontrol ve düzeltme gücü, çoğu bürokrasilerin deneysel realitesinin esas kısmını oluşturur. Bunun ender bir vaka olarak karşımıza çıktığı yerlerde bile, bu ilkenin gücü, zorlama durumlarında da varlığını sürdürmeğe devam eder.

Böylece sadece ve sadece bürokrasiye ait olan özel bir dili bulunan özel bir bilgi bünyesi ortaya çıkar. Teknolojik üretim ve özel yaşama ait bilgi bünyelerinden bu bilgi bünyesi ayrılmıştır. Bireyin karşısına bürokrasi, son derece özel bir realite olarak çıkar. Aynı zamanda, bürokrasiye ve bürokrasiden dışarıya taşınabilecek süreçlerin olması da olasıdır. Bir yanda özel yaşamın bürokratikleştirilmesi vardır. Buna ilişkin olarak elimizde son derece az veri bulunmasına karşın, biz bu olayın bizzat bürokratların arasında pek yoğun olduğunu varsayacağız. Her hâlde, her meslek grubundan, ev eşyalarını ve ailelerini mümkün olduğu kadar bir bürokratik ofistekine benzer bir biçimde organize etmeğe çalışan kimseler vardır. Bu söylediklerimizin gözle görülür bir örneği, orta sınıf çoğu Amerikan ailesinin mutfağında veya hemen telefonun yanında bulunan ve aile fertlerinin ya bizzat kendileri veya ailenin diğer bireyleri için not almalarına yardımcı olan not defterleridir. Bu tür bir not defterinin üzerinde, alış verişe ve yakında verilmesi planlanan bir partiye ait notları görmek olasıdır. Bu tür notların orta büyüklükte bir bürodaki paralelleri, büronun yönetiminde büyük kolaylıklar sağlarlar.

Tersine, bir de bürokrasinin birey kişiliğine bürünme olayı vardır. Duruma bağlı olarak içtenlikle veya aksi tarzda, duygusallık motiflerini ve kişisel ilişkileri bürokrasi bürolarının anonim yapısına dahil etmek için kayda değer çabalar harcanmaktadır. Ofiste düzenlenen Noel partilerinden tutun da çeşmenin etrafındaki erotik bahçe düzenlemelerine kadar uzanan uğraşılar, özel yaşamın elemanları ile bürokrasinin sosyal ilişkilerini birbiriyle bağdaştırmak için gösterilen gayretlerdir. Bu gayretler bilinçli bir yönetim politikasının bir parçasını

oluştururlar ve bir önceki bölümde sözünü ettiğimiz endüstri - insan ilişkilerine pek benzerler. Ayrıca, bürokrasiye ait bilgi bünyesi, dışa taşınması olası bazı deneysel bilgileri de içerir. Örneğin, birey «kişisel nüfuzunu» nerede kullanabileceğini bilir. Bu, bürokratik anonimliğin kişisellikten kaynaklanan kesintilerinin bizzat gözlenebileceğine işaret eder. Gerçekten istisnai ve aynı zamanda komik olan bazı olaylarda bürokratların kendileri de bizzat bürokratize olabilirler. Örneğin, bir bürokratik kuruluşun muhtelif mensuplarından kendisine minnet borcu olanların dosyasını tutan bir politikacı vakası, bu söylediklerimiz için güzel bir örnek oluşturur. Bürokratik yapının kişilik kazanmış veya anonim olmasının birbirlerine göre olan konumları, kayda değer farklılıklar arz eden bürokratik yolların gelişmesine neden olur ve özel ilişkilere ait müşterinin bilgisi, bürokrasi hakkındaki bilgisinin önemli bir kısmını oluşturur. Endişenin büyük bir kısmı da bununla ilgilidir. Bütün bunlardan sonra, müşteri bir hata yapabilir. Bu bilgi, bürokrasiye giden yollar arasındaki farklılıklara ait bilgiyi de içermelidir. Birey, bir bürokratik büroda tanıdığı bir kimsenin bulunmadığını, fakat arkadaşı X in bu büroda bir arkadaşının bulunduğunu bilebilir. Bu tür bilgi de iş bitirebilmek için uzman arama yönteminin temelini oluşturabilir.

Bürokratik bilincin bilgi edinme tarzı nedir?

Çok önemli ve bürokratik yapının her yanına hakim bir özellik düzenliliktir. Her bürokrasi, belirli bir yetki alanında her şeyin yerli yerine konulabileceği ve bu çerçevede her sorunun ele alınabileceği bir kategoriler sistemi oluşturmalıdır. İlgili her olay veya durumun açık seçik ve özlü tanımı olmalıdır. Bürokratik

yönetim zaman içinde sürüp giderken de bu kategoriler sistemi genişliyecektir. Bürokrasi sadece düzenli değil, bir imparatorluk havasında düzenlidir. Evreni sanki sessiz bir keşmekeş içindeymiş de bürokratik yönetimin vereceği ilaçla derdine deva bulacakmış sanısıyla izleyen bir bürokratik ilah vardır. Daha başka türlü ifade etmek istersek, bu tür bir düzenlemede, doğal ilişkilerine göre hayvan veya bitkilerin tasnifine meyleden (taksonomi) bir yan vardır. Bu da bir çeşit bileşenlere ayrılma durumunu devreye sokar. Buradaki bileşenlere ayırma olayı, teknolojik âlem için incelediğimiz bileşenleri ayırma olayından hem daha katı, hem daha yapaydır. Olaylar analiz veya sentez edilmekten çok tasnif edilirler. Mühendis olayları birbirinden ayırmak veya daha büyük bir bütünle birleştirmek amacıyla küçük katègori kutuları içerisine onları yerleştirir. Tersine, bürokrat, ancak her şey yerli yerini bulmuşsa sonuçtan memnun olur. Dolayısıyla bürokrasinin problem çözme tekniği, teknolojik üretimin problem çözme tekniğinden farklıdır. Yaratıcı hayal gücüne olan katkısı daha azdır. Yenilik taraftarı olmaktan çok tutucudur. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, yaşamın diğer kesitlerine de başarıyla taşınabilecek genel bir tasnif tarzı geliştirir.

Bürokrasi, genel ve özerk organize edilebilirliği peşinen varsayar. Bürokrasi lisanıyla ifade edersek her şey, prensip itibariyle, organize edilebilir. Soyut formel yapısı, insanla ilgili hemen hemen her olaya uygulanmasına olanak tanır. Teknolojik âlemde, sosyal organizasyon, üretimin bürokratik olmayan taleplerini karşılayabilecek biçimde şekillendirilmelidir. Bu, organizasyon üzerine belirli sınırlamalar getirir. Teknolojik üretimle ilgili bürokratik bürolar bu tür sınırlamalar tarafından kontrol edilirler. Politik âlemde bu

sınırlamalar kendilerini daha az hissettirirler. Burada organizasyon kendi mantığının dışında bir başka mantığı izlemek zorunda olmaksızın özgürce inşa olunabilir. İstisnai vakalarda bürokrasi kendi kendisini çalıştırmanın dışında bir iş yapmaz. Neticede bürokratik organizasyon sürecinin ileri derecede bir keyfîliğinin olduğu görülür. Bu söylediğimizi, belirli bir bürokratik sürecin gerçekleşmesini sağlıyacak basamaklarda ve bu basamakların zamanlandırılmasını gösteren zamanlama cetvellerinde görmek mümkündür. Teknolojik üretimde basamakların sırasının belirlenmesinde hakim faktör mühendislik gereksinimleridir ve bu gereksinimler, aralarında keyfî değişikliklerin de bulunması olası parametreleri belirler. Aynı şey üretim olayının zaman cetvelleri için de doğrudur. Bürokrasi bu tür handikaplar nedeniyle sıkıntıya girmez. Çelik parçalarının mühendise karşı gösterdiği direnci, kağıt, bürokrata karşı göstermez. Bu nedenle de pasaport veren bir büroda, her pasaport talebi, üç kişi yerine on kişinin onayından geçerek karşılansın şeklindeki bir kararın önüne geçebilecek kayda değer bir kuvvet mevcut değildir. Bu yolda alınan bir karar ise, kuşkusuz, zaman cetvelinin boyunu bir hayli uzatacaktır.

Bir başka varsayım da tahmin edilebilir olmak varsayımıdır. Bürokrasinin belirli prosedürlere göre işlediği varsayılır. Bu prosedürler bilinmektedirler ve dolayısıyla tahmin edilebilirler. Bürokratik prosedürlerin keyfî tanımları için daha geniş bir hareket alanının bulunması nedeniyle bu tahmin, teknolojik üretime yönelik tahmin edilebilirlilikten farklıdır. Bu, elbette, doğrudan doğruya mühendisin gıyabında bürokratça mühendis üzerine empoze edilmiş malzeme kontrolü ile ilgili olarak ne söylenmişse onunla bağ-

lantılıdır. Mamafih, bürokrasinin keyfiliğinin de pragmatik, politik sınırları vardır. Örneğin, pasaport bürosunun gece yarısı ile saat 15.00 arasında çalışmaması için hiç bir teknolojik sakınca yoktur. Öte yandan böyle bir kararın pek büyük pragmatik güçlükler doğuracağı, pek olumsuz politik sonuçlarının olacağı ve bu kararı alan bürokratı güç durumda bırakacağını söyleyebiliriz. Bu tür politik sınırlamalar bürokrasiye yönelik tahmin edilebilirliği güçlendirir. Bir bürokratik bürodan diğerine taşınabilen tahmin edilebilirlilik de söz konusudur. Pasaport bürosuna birey ilk kez baş vuryor olsa bile, daha önce pek çok resmi büro ile ilgili deneyimi olduğundan, pasaport bürosunun çalışma tarzı hakkında da az çok fikir sahibidir. Belirli formları doldurması gerektiğini daha pasaport bürosuna baş vurmadan önce bilmektedir. Kendisinden istenilecek bilgi hakkında en azından genel bir fikir sahibidir. Resmi büroların görgü kurallarının aşinasıdır. Baş vurusunun muhtelif işlemlere tabi tutulacağını bilmektedir.

Genel adalet beklentisi vardır. İlgili kategoride bulunan herkesin -örneğin yasanın pasaport alma hakkı tanıdığı her bireyin- aynı muameleyi görmesi beklenir. Bir ülkede oturan yabancı uyrukluların, mahkûmların bu ilgili kategori dışında tutulacağı açıktır. Bürokratik prosedürlerin bazı kimselere bazı ayrıcalıklar tanıyacağı hususunun da kamu da kabul görmesi beklenir. Örneğin pasaport alma işinde diplomatlara, acil işi olanlara öncelik tanınması olağandır. Kategori sistemi bir kez inşa olunduktan sonra, her kategoriye girenlerin eşit muamele görecekleri varsayılır. En genel şekliyle bürokrasinin, Romalıların «suum cuique» ilkesini gerçekleştirmesi beklenir. Bunun bir tezahürü, bir bürokratın bir vatandaşın işini

ele alırken herhangi birine öncelik, ayrıcalık tanımamasıdır. Bürokratın her vakayı «sine ira et» ilkesinin gereklerini yerine getirerek ele alması beklenir. Bir başka deyişle, bürokrasinin kişiliklere bağlı olmadan ve «etkili bir tarafsızlık» havasında çalışacağına dair genel bir beklenti vardır. Bu düşünceler bizi önemli bir noktaya getirirler: Bir önceki bölümde tartışılanlardan farklı olarak, bürokrasinin bilgi edinme tarzı moral özelliğini, sadece sınırlayıcı bir faktör olarak değil, fakat kendi bilinç yapısının bir temel ögesi olarak, ihtiva eder (netice itibariyle teknolojik üretime yönelik moral varsayımları da yok değildir. Örneğin, teknolojik üretim için birinin ölmesini kimse istemez). Bu moral elemanın kaynağını, muhtemelen, politik âlemdeki bürokrasinin sosyal konumunda aramak gerekir.

Bilgi edinme tarzının daha önce sözünü ettiğimiz bileşeni olan anonimlik çıkar. Bir bakıma bu, teknolojik üretimin anonimliğine benzemekte ise de burada moral bileşeni ile yüklenmiş durumdadır, yani, anonimliğe sadece pragmatik bir gereksinim gözüyle bakılmamakta, zorunluluğuna samimiyetle inanılmaktadır. Teknolojik üretimde anonimlik, üretim sürecinin ikinci derecede gereksinimleri tarafından sosyal yaşam üzerine empoze edilmektedir. Bürokraside ise anonimlik birinci derecede önemli bir özllik olarak tanımlanmıştır ve sosyal ilişkilerin bir ilkesi olarak ahlâk ölçülerince yasallaştırılmıştır. Aynı bürokratik kategoriye giren kimseler arasındaki eşitlik varsayımı, bir teknolojik gereksinme değil, bürokratik ahlâk anlayışının bir aksiyomudur. Bürokratik sistemin, bir bütün olarak, isimsiz müşterileri üzerinde ahlâkî bazı yükümlülüklere sahip olduğu düşünülür. Bu aslında, bürokrasinin meşruiyetinin temelini oluşturur. Bir

bürokratik büro, işleri moral-anonimlik kıstasına göre ne derecede başarılı yönettiği ölçüsü esas alınarak yargılanır. Tersine, anonimliğin ihlâl edilmesi moral yönünden tenkitlere neden olur. Tipik olarak bir bürokratik büro veya bürokrasi, tashih yollarını muntazaman açık tutmak suretiyle bu ahlâkî yargıları kabul edecektir.

Bürokrasi, vasıta ve sonuçların ayrılmazlığını kabul eder. Burada teknolojik üretiminki ile çelişen bilgi edinme tarzının bir elemanı söz konusudur. Bürokraside vasıtalar da sonuçlar kadar önemlidir. Sorun bir kimsenin pasaport temin etmesi değil, bunu uygun yollardan sağlamasıdır. Ve aslında bu ilke de ahlâk ölçüleri ile yoğun bir biçimde yüklenmiş durumdadır. Uygun yollara, prosedürlere pozitif bir ahlâkî değer verilmektedir ve çoğu vakada yasal sonuç yasal olmayan yollardan elde edilmişse bu yoldan bürokrasinin bütünlüğüne gelen zararı, bu işten elde edilen kârla karşılamanın olanaksız olduğu varsayılır. Bu nedenle bürokrat, vasıta ve sonuçların birbirinden ayrılmazlığı ilkesini korumağa büyük özen gösterir; aksi davranış, yaptığı işi yasal olmaktan çıkartacaktır. Aynı nedenle «amaç değiştirilmesi» olayına karşı da duyarlıdır. Vasıtalara yönelik ilgi, işin başında iken sonuçlara yönelik olan ilginin yerini alırsa böyle bir durum ortaya çıkar ve bürokrasi tüm enerjisini prosedürlerin mükemmel olması noktası üzerinde yoğunlaştırır. Bu durumda bürokrasinin görevi pasaport vermekten çıkar, pasaport veren bürodaki prosedürü mükemmelleştirmeğe yönelir. Pragmatik nedenlerle, pasaportlar bürokratik çalışma sanatına adeta bir katkıda bulunsunlar havası içerisinde müşteriye verilecek, fakat ilginin toplandığı yer başka yer olacaktır.. Söylemeğe gerek yok ki kendi probleminin bürokrat-

lar için hiç de önemli olmadığını haklı olarak düşünen müşteriye karşı bürokratların bu tutumu, kelimenin tam anlamıyla küstahlık olacaktır. Ve bir kimse, haklı olarak, müşterisiz çalışan mükemmel bir bürokrasi ütopyasının bürokrasinin doğal yapısında mevcut olduğunu düşünecektir. Modern devletlerin büyük organizasyon yapısı içinde bu tür platonik bir cennete neredeyse dönüşmüş olan pek çok bürokrasiler vardır. Çoğu durumda, mamafih, bu tür hayalî gelişmelere gem vuran pragmatik, politik sınırlamalar mevcuttur. Bu yarı çılgın idealistleri bir yana bırakarak müşteriler ve bürokratlar, vasıtalar ve sonuçların ayrılamazlığının moral karakterini idrak ederler ve çoğu durumda, kendi sorunlarının uygun bir tarzda ele alınacağı hususunda müşterilerin de kuvvetli bir inancı vardır.

Bu bizi, bir kez daha, daha önce biraz farklı bir muhteva içinde karşılaşmış olduğumuz modern toplumda bilincin önemli bir özelliğine götürür: bilincin farklı kurumsal âlemlere ait yapıları arasındaki fark. Çağdaş toplumda çoğu birey, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, teknolojik üretim ve bürokrasi sahalarıyla karşılaşır. Bunlara ait farklı bilinç yapıları mevcuttur. Bu farklı kurumsal sahalar arasında bir ilişki kurma durumunda olan birey, farklı zamanlarda farklı bilgi edinme tarzları ile hareket etmeyi öğrenmek zorundadır. Farklılık bilgi organizasyonunda ve günlük yaşamında kullanımına hazır muhtelif bilgi edinme tarzlarında ortaya çıkar. Birey, vasıta ve sonuçların ayrılabilirliği ilkesini veya bunun zıddı olan ayrılamazlığı ilkesinden hangisini, eldeki örneğe göre, ne zaman uygulayacağını bilmelidir. Nesnel olarak, bu iki kurumsal saha arasındaki fark, tarihi kökenlere sahiptir ve Batı toplumlarında, sırasıyla, bürokrasi ve

teknolojik üretimin zaman içindeki gelişimi esnasında oluşan fark olarak değerlendirilmelidir. Durum bu iken, bilinç düzeyinde ortaya çıkan farklılık, bu iki nesnel kurumsal gelişmenin karşılıklı sonuçlarından ibarettir.

Bürokrasi ile karşılaşma, kapalı soyut bir hava içerisinde gerçekleşir, Teknolojik üretim konusu tartışılırken, soyutlamanın, herhangi bir anda ve teknolojik üretim sürecinde yer alan işçinin bilincine sunulması zorunlu olmasa da tezahür ettiğini görmüştük. Tersine, bürokrasinin soyutluğu baş vuru sahibinin bilincindedir (elbette görevlinin de). Bir başka deyişle, bürokrasinin soyut usüllerine ait genel bir bilgi mevcuttur ve en azından bu soyutlamanın kurallarına göre oyunu oynamağa hazır bir hava vardır. Bu gerçek ise bir çelişkinin doğmasına neden olur: Birey «âdil» muamele bekler. Daha önce gördüğümüz gibi bu bekleyişte kayda değer bir moral yatırım mevcuttur. Bu beklenen âdil muamele, ancak bürokrasinin somut bir havada çalışmasıyla, bir başka deyişle bireyi «bir numara» olarak ele almasıyla olasıdır. Bireye gösterilen âdil muamele, her bir bireyin kendisine özgü kişiliğinin dışında ele alınmasını gerektirir. Bu da en azından, kişinin onuruna yönelik bir tehdit birikimine neden olur ve istisnai durumlarda öznel kişilik de bu tehdidin muhatabı olmaktan kendini kurtaramaz. Bu tehdidin hangi ölçülerde gerçekten hissedileceği ise, bürokratik organizasyonun «yabancılaştırma» etkisini takbih eden kültür tenkitçileri gibi harici faktörlere bağlıdır. Burada, bir kimse, tehdidin doğrudan doğruya bireyin bilincindeki bireysel ve kişisel değerlerin gelişmesiyle ornatılı olduğu yolunda bir genelleştirmeye gidebilir. Bu değerlerin ileri derece geliştiği yerlerde bürokrasinin katı soyutluğu

en iyi hâliyle şiddetli bir kızgınlık, en kötü hâliyle de hoş-görülemez bir baskı olarak hissedilecektir. Bu tür durumlarda bürokratın görevleri ile müşterinin hakları birbirleriyle çarpışır. Elbette burada birbirleriyle çarpışanlar bürokratik açıdan tanımlanmış olan haklarla bunların bürokratın görevleri olarak tanımlanmış olan karşılıkları arasındaki bir çarpışma değildir. Çarpışmada yer alan «haklar», bireyin bürokrasi dışı kişisel özgürlük, cakalar ve değer hükümlerinden kaynaklanan değerlerdir. Bu tür değerlere karşı sadakat besleyen bir kimse ise «bir sayı» olarak muamele görmeğe içerleyecektir. Bu tür değer yargılarının daha az gelişmiş olduğu gruplar ise bürokrata daha az sorun çıkarırlar. Daha ilerde göreceğimiz gibi, bürokratik bilinç ile kişi özgürlüğünden kaynaklanan değer hükümleri arasındaki çatışma potansiyelinin pek çok sosyolojik sonuçları mevcuttur.

Teknolojik üretimde olduğu gibi, bürokratik bürolar belirli kurumları temsil ederler. Burada dikkatimizi üzerine topladığımız bürokrasi tipinde bunlar elbette devlet kurumları olacaktır. Teknolojik üretimle kıyaslanırsa, bu kurumsal tanıtım daha üstü kapalı bir biçimde sergileniştir ve bazan sert müeyyideler tarafından korunurken. Sadece pratik fayda veya gelenek meselesi olmayıp, belirli bürokratik büroların icra ettikleri belirli faaliyetlerdir. Tersine, yasa koyucu kurumlarca belirlenirler ve aksine hareketler yasal yollardan cezalandırılırlar. Bunun en çarpıcı örneği, bir kimsenin pasaportunu bitişikteki matbaadan temin etmeğe kalkışması veya vefat etmiş yakınının pasaportuna adını yazarak kendine mal etmek istemesi durumunda ortaya çıkar. Görevi otomobillerin fren tertibatı ile ilgili olan bir mühendisin arada sırada da olsa motorla ilgilenmesinin anlaşılır bir yanı var-

dır ama sağlık müfettişine pasaport alma işinde yardımcı olması için ricada bulunmak olası değildir. Yani, bürokraside kurumsal sıra ayrımı, teknolojik üretim âlemine kıyasla çok daha direkt ve katı bir tarzda kendini gösterir. Bu açık ayırım bazı rahatsızlıkların, memnuniyetsizliklerin kaynağı olabilir. Örneğin, bir birey bir yolculuğa çıkmayı, mahkemede hazır bulunmak için çağrı aldığı bir anda planlamış olabilir. Bu problemini pasaport ofisindeki bir görevli ile tartışmak isteyebilir ve daha sonra da memurun bu sahada kendisini yetkili görmesine sinirlenebilir. Burada bürokrasi ile doğrudan doğruya bir çatışma vardır ve bu kızgınlık eziyet altında tutulduğu yolunda bir duyguya dönüşebilir. Son yıllarda öğrencilerin protesto hareketlerinde bu, üniversite yöneticilerinin öğrencileri tüm kişilikleri ile değil de yalnızca bilgileri itibariyle değerlendirdikleri şeklinde bir inanç olarak ortaya çıkmıştır. Bürokrasinin kişilikler üzerindeki etkisi karmaşıktır. Bir yanda genişletici bir etki, öte yanda ise daraltıcı bir etki vardır. Bürokrasi âlemine katılmak bireyin kişiliğinin sınırlarını o anki sosyal konumunun dışına taşır. Örneğin, O, bir anda Avrupa'ya seyahat edebilecek bir adam olur çıkar. Aynı zamanda bürokrasi sınırlamalar getirebilir. Örneğin, Küba'ya gitmesine izin vermeyebilir. Bizzat bürokratın kişiliği üzerinde de yoğun baskıların varlığı söz konusu ise de bu, kitabımızın kapsamı dışında kalan bir konudur.

Teknolojik üretim hâlinde olduğu gibi, duygusallık üzerindeki etkiler aslında kontrol altındadırlar Yani, teknolojik üretim gibi bürokrasi de duygusal durumların birden bire ortaya çıkıveren tezahürleri üzerine kontrol mekanizmasını yerleştirir. Bunun ayrıca olumlu bir tarafı da vardır: Bürokrasi duygusal

durumlar tahsis eder. Kişisel ön yargıların, eğilimlerin parantez içine alınması, vakaların uygun kutulara objektif ölçülere göre yerleştirilmesi, uygun prosedürün yoğun gerilim hâllerinde bile titizlikle takip edilmesi, işte bunların hepsi yalnızca bilgi edinme tarzının elemanları değil, fakat, önceden tespit ve inşa olunan özel duygusal kontrollerdir. Elbetteki bunlar müşteriden çok bürokratlar için önemlidirler ama müşteri de oyuna bürokrasinin kurallarına göre katılacağından bu söylediklerimiz onun duygusal yapısını da etkiliyecektir. Bazı başvuru formlarını doldurmanın, bunları bir bürokrat sıfatıyla işleme koymaktan daha fazla duygusal kontrolü gerektirip gerektirmediği sorusunu bir kimse ortaya atabilir. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan duygusal hayal kırıklıkları, kızgınlıklar vardır. Bu kez özel bir biçimde şekillenmiş olan «ikinci tabiat» oluşur.

Bürokrasinin bilgi edinme tarzı ve duygusal üslubu ile özel yaşam arasında özel bir ilişki vardır. Teknolojik üretim ile bürokrasi arasında paraleller tesis etmek burada gene bize fayda sağlıyacaktır. İnsan ilişkileri daha bir doğrudan doğruya ve belirgin bir şekilde teknolojiden ziyade bürokraside varlığını kabul ettirdiğinden özel yaşamın bürokratize edilmesi, tam olarak teknik kılınmasından daha kolaydır. Buna karşın, birey, belki de paradoksal olmak üzere, kendisini iş dünyasındaki rolü ile tanıtmağa (Ben bir otomobil işçisiyim), bürokrasi dünyasındaki rolü ele tanıtmaktan (Ben başvuru sahibiyim) daha mütemayildir. Öte disini bürokratik açıdan tahsis edilmiş rolü ile tanıyandan birey çok soyut ve anonim bir seviyede kenyacaktır. (Ben bir vatandaşım). Ayrıca «izlenim yöntemi», bürokraside, teknolojik âlemde olduğundan daha önemlidir. Sosyal realitenin bürokratik tanımları-

nın keyfî karakterinin daha belirgin olmasından dolayıdır ki, bürokrasinin derli toplu bir tarzda takdimine büyük bir gereksinim vardır. Bir işe girmek isteyen bir işçi çeşitli yerlere baş vurduktan sonra, talep ettiği işe yönelik becerisini ölçmek amacıyla bir teste tabi tutulduğunu görüverir. Bürokrasi dünyasında bu tür testlerin mütekabili kullanılabilir testler mevcut değildir. Uygun kutular sisteminden haberdar olan müşteri, «izlenim yöntemi»nin uygun işlemlerine baş vurarak kendi durumunun özel kutuya uyduğuna bürokratı ikna edebilir. Bu tür «izlenim yöntemi»ni teşhis etmek güçtür. Gerçekten onun temel karakteristiklerinden biri, bireyin gerçek kişiliği ile oynadığı rolle sunmağa çalıştığı kişiliği arasındaki farkı ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle bürokraside bir duygusal gerilim potansiyeli mevcuttur. Farklı bir biçimde ifade edersek, bürokrasi, müşterileri sinirli kılma eğilimindedir.

Bürokrasi pek özel ve ilginç karşılıklı münasebet yolları vücuda getirir. Tipik olarak bürokrat ve müşteri arasında sınırlı bir karşılıklı münasebet vardır. Müşteri ve bürokrat, karşılıklı olarak bir işte yer alırlar Her ikisinin de farklı sorunları vardırı. Müşterinin derdi pasaport almak, bürokratın sorunu ise baş vuru sahibini başından savmaktır. Bir başka deyişle, müşterilerin ve bürokratların görevi aynı değildir ve süreçteki birbirlerinin rollerini anlama hususunda her ikisi de güçlük içerisindedir. Tersine, bir otomobil üretiminde mühendis ve işçilerin çalışmaları aynı yolda gelişir, birbirleriyle zıtlaşma durumu söz konusu olamaz. Bu tür bir işte karşılıklı olarak anlayış içinde bulunma ve gelişmesine olanak sağlıyacak biçimde işin uygun yerlerinden tutulması şansı vardır. Dolayısıyla, esas itibariyle, bir otomobil üretiminde yer alan

işçi ve mühendislerin tamamını kuşatan bir moralden söz etmek olasıdır. Oysa pasaport veren bir büroda, memur ve müşterilerin tamamını kuşatan bir moralden söz etmek pek gülünç olur.

Konuyla ilgili ve son derece önemli bir gerçek de şudur: kendi işinde birey daima faal olarak yer alır. Bir bürokrasi ofisinin müşterisi olarak ise bu büronun faaliyetinde daima pasif olarak yer alır. Bir kimse bürokrasi ile karşılaştığında kayda değer bir şey yapmaz, ama onun için bir şeyler yapılır. Bu nedenle bürokrasi, kendisiyle temasa geçen bireyde iktidarsızlık duygusunun doğmasına neden olur. Oysa kişi kendi işinde çalışırken bu duyguyu aynı şiddetle hissetmez. Pratikte, bu, sosyal bilimcilerin bakış açısından değerlendirildiği üzere, bir kuruntu olabilir. Gerçekten, bireyin bürokrasiyi, kendi işinden daha fazla etkileme şansına sahip olduğu durumlar vardır. Bir başka deyişle, tecrübî politik gerçekler ne olursa olsun, müşteri ilişkisine hakim olan pasiflik iktidarsızlık duygularını muhtemelen doğuracaktır. Bu iktidarsızlık hissi, iki ayrı diğer özellik tarafından güçlendirilir. Bunlardan birincisi, bireyin teknolojik üretim ile teması bir tek noktadan olmasına karşın bürokrasi ile olan temasının birden fazla noktadan gerçekleşmesidir. Çoğu kimse sadece bir yerde çalışır. Öte yandan çoğu kimse bürokrasi ile çok yerde karşılaşır. Böylece bireyin teknolojik üretim ile olan ilişkisi çok özel koşullar altında ve toplumdaki tüm yaşamının ayrı, tecrit edilmiş bir parçası içinde gerçekleşir. Oysa ne zaman hareket etse, şöyle parmağının ucunu bir kıpırdatsa, sanki bürokrasiye doğru koşuyor gibi olur. Bürokrasi bireyi, teknolojik üretiminkinden çok daha farklı bir biçimde bir çember içerisine alır. Bu çember içine alınmış olma durumu, bireyde muhasara edilmiş olma

duygusunun oluşmasına neden olabilir. İkincisi ise, bürokrasi ile karşı karşıya gelen bireyin yabancısı olduğu kimselerle uğraşması gerçeğidir. Bu ise teknolojik üretimdeki iş sürecinde karşılaşılan durumdan oldukça farklıdır. Bu iki özelliği kombine ederek, bürokrasi ile temas etmenin, çevremizi sürekli kuşatma hâlinde tutan yabancılarla bir ilişki kurma deneyimi olduğunu ifade edebiliriz.

Bürokrasinin Sosyal Yaşamda Bir Bütün Olarak İfade Ettiği Anlam Nedir?

Bürokrasi, özellikle politika âleminde, işe kıyasla daha belirgin bir tarzda toplum içinde birey için yer tayin eder. Kendi özel yaşamının dışında ve ötesindeki makro-sosyal bağlantılarını ona anımsatır. Bu nedenle işten daha çok tehdit etme veya ilham verme potansiyeline sahiptir. Bürokrasi ile daha sık temas eden birey, kendi özel yaşamındakinin ötesinde bir anlam yapıları ile karşı karşıya gelmeğe daha çok zorlanır. Çoğu kimsenin özgeçmişinde bu olaya, çocukları okul sistemine dahil oldukları zaman raslanır. Bu geniş kapsamlı politik araştırmaların ve ilginin sık sık kaynağını oluşturur. Bunun gene politik âlemin moral değerlerle «yüklenme» biçimiyle yakın bir benzerliği bulunan bir moral boyutu vardır.

Politik bürokrasi, kolayca, güçlü ilgi ve taahhütlerin odak noktası olabilir. Hükümet bürokrasisine ait ahlâk varsayımları bu tür kişisel yatırımları kolaylaştırır. İş dünyasından farklı olarak bürokrasinin orada kişinin çıkarı için bulunduğu sanısı vardır. Gerçekten birey bürokrasiye (işçi sendikalarına, hükümet bürolarına, mahkemelere) iş dünyasındaki ken-

di sorununa çözüm bulması için baş vurabilir. Daha önce, sosyal yaşamın her sorununa çözüm arayan uygun bürokrasi bürolarının ve uygun prosedürlerin bürokrasi tarafından hazır tutulması şeklinde bir temayülün mevcut olduğundan söz etmiştik. Bu bekleyiş, bürokrasiden hareketle tüm politika âlemine taşınabilir. Bu da bizi, prensip itibariyle, «Her sosyal sorunla ilgili bir hükümet dairesi vardır ve bu daire sorunu uygun bir program yoluyla çözecektir» şeklinde ifade olunan (tip olarak liberal) varsayımla yüz yüze getirir. Bunun ise önemli bir tezahürü vardır: Teknolojik üretim modernliği inşa eden temel kuvvet olarak görülürken modern insan, modernliğin günlük yaşamı üzerindeki etkileriyle birlikte muhtelif bürokratik sorunlarla da uğraşmak durumunda kalır.

Daha önce gördüğümüz gibi, bürokraside, baş vuru sahibi ile bürokrat arasında kuruma bakış açısından kayda değer bir ikilem mevcuttur. Bu nedenle küçümsenemeyecek bir yasal kılma sorunu ortaya çıkar. Bu sorun, özellikle teknolojik üretimle kıyaslama yapıldığında kendisini daha çok belli eder. Bu tür bir üretimin başındaki yönetim, bir veya diğer başka bir amaç için, faaliyetlerinin yasal bir hüviyete büründürülmesi amacıyla propaganda yollarına baş vururken bürokratik bürolar, yaptıkları işlerin ve bizzat varlıklarının yasallığını sürdürebilmek için bu tür propagandalara daha çok ve daha sürekli gereksinim duyarlar. Demokratik toplumlarda bu tür propagandaların büyük bir kısmının hedefi kamudur. Anti demokratik toplumlarda ise bu hedef karar merkezleri veya rakip bürokratik kurumlardır. Demokratik toplumlarda bile bu ikinci tipteki kurumların, kamu ile birlikte hedefin içinde yer aldıklarını da bu arada ifade etmiş olalım.

3. Sosyal Yaşam Dünyalarının Çoğulculuğu :

İnsan olmanın anlamı, bir dünyada yaşamaktır, bir başka deyişle, tanzim edilmiş ve yaşama işine ruh veren bir realite içinde yaşamaktır. «Yaşam-dünya» teriminin belirtmeğe çalıştığı, işte, insan varlığının bu temel karakteristiğidir. Bu yaşam-dünya ilişkisi, gerek orijini, gerek sürüp giden varlığı itibariyle toplumsaldır. İnsanlar için temin ettiği anlamlı düzen kollektif olarak tesis edilmiştir ve kollektif olarak kabul görmesi nedeniyle de devam etmektedir. Herhangi bir insan topluluğunun günlük realitesinin tümüyle anlaşılabilmesi için, özel sembolleri veya bireysel durumların karşılıklı etkileşimiyle oluşan deseni anlamak yeterli değildir. Bir kimse, ayrıca, bu özel desenlerin ve sembollerin yerleştirildiği ve kollektif olarak paylarına düşen önemi kazandıkları anlam yapısının tümünü kavramalıdır. Bir başka deyişle, somut durumların sosyolojik analizi için, sosyal-yaşam-dünya kavramının anlaşılması önemlidir.

Yukardaki cümlelerin antropolojik sabitleri yansıttığına inanıyoruz. İnsan topluluklarının deneysel olarak elde mevcut herhangi bir vakasına uygulanabibilirler. Bizim buradaki ilgimiz sadece modern topluluklar üzerinde yoğunlaşacaktır. Söz konusu özel karakteristiklerden birinin, modern bir toplumda bireyin tipik olarak yaşadığı yaşam dünyalarının çoğulculuğudur.

İnsanlık tarihinin büyük bir kısmında, insanlar, az veya çok, şöyle veya böyle, birleştirilmiş yaşam dünyalarında yaşadılar. Bu, emeğin ve diğer kurumsal süreçlerin iş bölümüne maruz kalmasıyla ortaya çıkan aynı toplumdaki farklı grupların arz ettiği farklı durumların inkârı anlamına gelmez. Mamafih, mo-

dern toplumlarla kıyaslandığında, ilk öncülerin ileri derecede bir integrasyon gösterdiği görülür. Sosyal yaşamın farklı kesimleri arasındaki farklılıklar ne olursa olsun, bunlar, hepsinin içerildiğini ifade eden bir integrasyon düzeninde «birlikte yerlerini alacaklardır». Bu integrasyon düzeni tipik olarak dinîdir. Birey için, bu, aynı integratif sembollerin, günlük yaşamının farklı kesimlerine nüfuz etmesi anlamına gelir. Birey; ister ailesi ile bulunsun, ister işte bulunsun veya politik süreçlerle uğraşsın veya isterse zevk âlemlerinde yer alsın, daima aynı dünyanın içindedir. Fiziksel olarak kendi toplumunu terk etmedikçe, nadiren, o da mümkünse, özel bir sosyal durumun kendisini bu ortak yaşam dünyasının dışına taşıdığı hissine kapılacaktır. Modern bir toplumda bireylerin tipik durumları çok farklıdır. Günlük yaşamlarının farklı kesimleri, onları, son derece farklı ve sık sık acımasızlık derecesinde çelişik anlam ve deneyim dünyaları ile karşı karşıya getirir. Modern yaşam tipik olarak ileri derecede **bölümlere ayrılmıştır** ve bu bölünmenin (biz bunu çoğulculuk olarak adlandırmayı tercih edeceğiz) sadece gözlenebilir sosyal temaslarda değil bilinç düzeyinde de önemli tezahürlerinin olduğunu anlamak önemlidir.

Bu çoğulculuğun önemli bir vechesi, özel ve halk âlemlerinde ortaya çıkan ikilemdir. Bireyin iş dünyasında ve hükümet bürokrasisi gibi büyük organizasyonlarla olan temaslarında ortaya çıkan bu tür ikilemleri zaten tartışmış bulunuyoruz. Modern bir toplumda birey, tipik olarak, kendi özel yaşam dünyası ile muhtelif rollerle bağlı bulunduğu büyük halk kurumlarının arasındaki kesin ikilemin bilincindedir. Bu iki âlemin içinde de çoğulculuğun ayrı ayrı ortaya çıktığını işaret etmekte, mamafih, yarar vardır. Bu,

bireyin kamuya ait deneyimleri sonucu edindiği bir bilgidir. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, teknolojik üretimin inşa ettiği dünya ile bürokrasinin inşa ettiği dünya arasında büyük farklılıklar vardır. Bu ikisi arasında bir çelişkiler ağı oluşturan birey, bu iki âlemden birinden diğerine sürekli olarak göç edip duran bir göçmen kuş gibidir.

Bu iki vakanın konuyu tüketmediğini söylemeğe gerek bile görmüyoruz. Böylece, örneğin, teknolojik ekonomide iş bölümünün yoğun karmaşıklığı, farklı mesleklerin, kendi dışındakilere sadece yabancı değil ayrıca anlaşılması mümkün olmayan yaşam dünyaları inşa ettikleri anlamına gelir. Aynı zamanda birey, mesleki bölünmedeki konumundan bağımsız olarak, bu bölünmüş dünyalardan bazıları ile kesinlikle zaman zaman da olsa temas hâlinde olacaktır. Bir önceki bölümde ilgilendiğimiz tipik fabrika işçisini düşünelim ve O bir tıbbî kliniği ve bir avukat bürosunu ziyaret ederken biz de O'na refakat edelim. Fakat, özel âlem, çoğulculuğa karşı bağışıklık kazanmış değildir. Kamu kurumları ile temastaki şaşkınlığına karşın modern birey bu âlemi öylesine tipik bir şekilde bir düzene sokar ki bu özel dünya ona integratif bir düzen ve varlığını sürdüren anlamlar bahşeder. Bir başka deyişle, birey, sosyal yaşamının anlamlı bir merkezi olarak kendisine hizmet etmesini arzu ettiği bir «ev dünya»yı inşa ve devam ettirmeyi ister. Bu tür bir girişim tehlikeli ve tahrip edicidir. Farklı geçmişleri bulunan kimseler arasında gerçekleştirilen evlilikler, farklı dünyalara ait tartışmaları da beraberlerinde getirirler. Çocuklar alışıla geldiği şekilde ve üzüntü verici bir havada ailelerinden ayrılırlar. Alternatif ve çoğu kez iğrenç dünyalar, komşular veya hoş karşılanmayan diğer konuklar şeklinde özel yaşama zorla gi-

rerler ve özel yaşamındaki organizasyondan her ne sebepten olursa olsun memnun olmayan birey diğer özel ilişkiler yoluyla çoğulculuğu arayabilir. Daha çok tatmin edilmiş özel anlamlara ulaşabilme yolunda harcanan gayretler, aile dışı ilişkilerden ekzotik dinî tarikatlara katılmağa kadar geniş bir yelpaze içinde yer alırlar.

Her iki âlemin bu çoğulculuğu, iki özel modern deneyime hastır: Kentsel yaşam deneyimi ve modern kitle iletişim deneyimi. Eski çağlarda ortaya çıktığı yıllardan bu yana şehir, son derece farklı insanların ve insan gruplarının, dolayısıyla birbirinden farklı dünyaların buluşma yeri olmuştur. Tabiatının icabı şehir, sakinlerini yabancılara kıyasla daha bir kentli olmağa ittiği gibi realiteye farklı yaklaşım yollarında daha bir gelişmiş olmağa zorlar. Herhangi bir toplumda modernlik çok büyük kentlerin oluşmasını amaçlamıştır. Bu şehirleşme hareketi, sadece belirli toplumların fiziksel büyümesi ve kentsel kurumların gelişmesi meselesi değil, kentlerde yaşayanların olduğu kadar kent dışında kalanların da bilinç düzeyleri üzerindeki bir süreçtir. Amerika Birleşik Devletleri'nde nüfus sayımından nüfus sayımına, toplumun büyük bir kısmı kentli ve kentli olmayan olarak nitelendirilmesine karşın çok daha büyük bir kesim bilinç söz konusu iken kentlileşmiş olmanın özelliklerine sahiptirler. Yaşama stilini (düşünme stili, duygu ve genel olarak yaşanan realite de dahil olmak üzere), yaşama tarzını yaratan şehir, şimdi umumiyetle toplum için bir standart oluşturmaktadır. Bu bakımdan ve bu anlamda, küçük bir kasaba, hatta bir çiftlikte yaşarken kentleşmek mümkündür.

Bilincin bu kentleşmesi, özellikle kütle haberleşme araçlarının modern ortamında gerçekleşmiştir. Bu

süreç, muhtemelen çok önceleri, modern eğitim sisteminin bir sonucu olarak okuryazarlığın şehirlerden en ücra köy köşelerine kadar uzanmasıyla başlamıştı. Bu anlamda, okul öğretmenleri en azından bir iki asırdır şehirleşme olgusunu kentlerden köylere taşımaktadırlar. Teknolojik iletişim araçlarıyla, bu süreç, mamafih bir hayli hız kazanmıştır. Kitap, gazete, dergi, filmler, radyo ve televizyon aracılığıyla şehirlerde oluşan realitenin kognitif ve normatif tanımları hızla tüm toplum içerisinde yayılmıştır. Bu iletişim araçlarıyla bir arada bulunmak, sürekli olarak şehirleşen bilinci nefes nefes içe sindirmek demektir. Çoğulculuk bu süreçte esastır. Birey, nerede bulunursa bulunsun, çok yönden bilgi ve haber bombardımanı altındadır. Haber açısından olaya bakılırsa, bu bombardımanın neticesi, «zihinde genişlemedir.» Aynı nedenler, «ev dünyası»nın bütünlüğünü ve akla yatkınlığını zayıflatır.

Çoğu durumda, çoğulculuk, sadece kişinin ve sübjektif dünyasının temel formasyonunun yer aldığı çocukluk süreçlerine bile girer. Modern toplumda sayıları giderek artan pek çok kimse için durum muhtemelen budur. Bunun önemli bir sonucu, bireyler sadece olgun yaşta iken dünyaların çoğulculuğunun farkına varmak yerine, çocukluklarından beri böylesi bir durumun bilincinde olarak yaşamaktadırlar. Gerçekten, bu tür insanlar integre ve çelişkileri olmıyan bir «ev dünyası»na hiç bir zaman sahip olmamışlardır. Bu bölümün sonunda, bu durumun birey için doğurduğu sonuçlar hakkında bazı şeyler söyliyeceğiz.

İleri mertebede çoğulculuğun modern bir toplumda ikincil sosyalleştirme süreçlerine muhtelif kanallardan dahil olduğunu biliyoruz. İkincil sosyalleştirme, kişinin ilk formasyonunun oluşmasından sonra vuku bulur. İkincil sosyalleştirme süreçlerinin çoğu,

hemşire yetiştiren okullardan tutun da belirli bir mevki için bir bireyi sosyalleştiren çeşitli eğitim programlarına kadar, formel eğitimin kurumlarında vücut bulurlar. Bu ikincil sosyalleştirme süreçlerinin büyük bir kısmı ancak çoğulculuk tabanında bir anlam ifade ederler. Bunların gerçek amacı, bireye bir sosyal dünyadan diğerine yaptığı yolculukta rehberlik etmek, bir başka deyişle, daha önce tanıma fırsatı bulmadığı bir anlam düzenine intibakını sağlamak, daha önceki deneyimlerinin yeterince hazırlayamadığı yeni sosyal temaslar için bireyi hazırlamaktır.

Çoğulculuğun muhtelif ideolojileri ile yukarda tartışılan sosyal yaşamın çoğulculuğu arasındaki ilişkiyi anlamanın önemli olduğuna inanmaktayız. Bunlardan birincisinin ikincisini yasal kılma yolunda faaliyetlerinin bulunduğu iddiasındayız. Çok farklı ve çoğu kez de birbirleriyle çelişen farklı sosyal dünyaların bir arada mevcut olması, «demokrasi» ve «gelişme» gibi değerler cinsinden yasallaştırılırlar. Bu ideallerdeki inancın içtenliğini ve bazı durumlarda bu ideallerin objektif sosyal sonuçlarının bulunduğunu inkâr edecek değiliz. Genel olarak, mamafih, çoğulculuk deneyimini, bu deneyimi yasal kılma amacıyla hizmet veren muhtelif fikir bünyelerinden önce gözlemenin, sosyoloji açısından bize daha akla yatkın göründüğünü belirtelim. Kendine özgü ideolojik rengi ne olursa olsun, her modern toplum, çoğulculuk süreçlerinin terimlerine ulaşabilmek için bir yol bulmalıdır. Çok muhtemelen bu, en azından çoğulculuğun bazı ölçülerinin bazı formlarda yasallaştırılmasını zorunlu kılacaktır.

Sosyal Yaşam Dünyalarının Bu Çoğulculuğu Kendisini Bireyin Günlük Yaşamında Nasıl Belli Eder?

Bunu açıklayabilmek için günlük yaşamın elle tutulur bir örneğine tekrar dönelim. Bir ailenin bireyleri, oturup gelecekleri ile ilgili uzun vadeli bir plan yapıyor olsunlar. Ortak gelecekleri hakkında aile mensuplarının, özellikle karı kocanın arasında geçecek olan konuşmalar hakkında okuyucu bir tahminde bulunabilir. Bu tür bir konuşma, yeni bir iş olanağını değerlendirmek amacıyla bir başka kente göç etmek hususunda ailece bir karara varabilmek için gerçekleştirilebilir. Bu, özel bir durumun değerlendirilmesi, bir karara varılması olayıdır. Bu tür bir faaliyet, elbette, bireyin sosyal yaşamının özel bir kesiminde yer bulur. Fakat doğal yapısının bir gereği olarak, çok sayıda kurumsal yapı ile de temas durumunu sürdürür.

Bu tür uzun vadeli planlamada yer alan bilgi organizasyonu nedir?

Temel bir varsayım, bir kimsenin yaşamında edineceği mesleklerin seçim yollarının son derece katı olmadığı, göreceli bir esnekliğe sahip bulunduğudur. Daha açıkça ifade edelim: Bir birey, özellikle gençlik yıllarında meslek seçimi konusunda bir takım seçeneklere sahiptir ve karar verip bunlardan birini seçme durumundadır. Bireyin kendisini farklı biyografilere sahip olarak hayal etmesi olasıdır. Bireyin duygusal dünyası söz konusu iken bu olasılığın pozitif ve negatif sonuçları vardır. Bireyin yaşamının hiç değilse bir kısmına istediği gibi şekil verme özgürlüğüne sahip olduğunu düşünmesi bu işin pozitif yanını oluşturur.

Bazı özel mesleklere yönelik hayal kırıklıklarının artma istidadı göstermesi ise, negatif yanını oluşturur.

Bir başka olumsuz sonuç ise, daha başka olasılıklar, en azından prensip itibariyle, bireyin işinin gereklerine gönül rızasıyla boyun eğmeye yanaşmak istememesidir. Birey, ayrıca meslek seçiminde geçmişte bazı hatalar yaptığı inancına kendini kaptırırsa bu hayal kırıklıklarına, ayrıca, gelecek kararlara ait endişeler katılacaktır. Geleceğin değiştirilemez, ilerde yaşanacak günlere ait olayların yönlendirilemez olarak gözükmesi, gene, hayal kırıklıklarına neden olacaktır.

Toplumdaki tipik meslekler listesini içeren bilgi elde hazır mevcuttur. Yani, birey toplumda oluşmuş meslekler hakkında az çok bir fikir sahibidir. Bu bilgi bireyin kişisel planları için bir ufuk oluşturur. Bir başka deyişle, meslekler listesinde öyle meslekler vardır ki bunlar gerçekten veya muhtemelen biri tarafından doldurulmuş gibi gözükür. Bu tipler son derece anonimdir. Bazılarına, bireyin daha önceki yaşamında, elle tutulur, gözle görülür bir tarzda rastlanılmaz. Hayal dünyasında, genellikle bir kimsenin geçmişini gözünün önünden bir sinema şeridi geçirmek suretiyle, bu tiplerin çoğu bir kimse tarafından doldurulur. Avukatlarla olan ilişkisi minimum seviyede olsa, hatta yaşamında avukatlarla hiç bir ilişkisi olmamış bile olsa, bir fabrika işçisi kendisini bir avukat olarak hayal edebilir. Fabrika işçisi, artık avukatlık yapma şansının kalmadığını bilse bile, fazla güçlük çekmeden, «Böyle bir olanağım olmuş olsa idi bunun nasıl değerlendirirdim» diye hayal kurabilir. İşçi, hayal âleminden gerçeğe geçtiğinde, bu veya diğer tipte bir mesleğin gereklerini muhtemelen yerine getiremeyeceğinin bilinci içinde işini yapmaya devam eder.

Bu sözünü ttiğimiz olasılıklarda, hangi gelişmişlik seviyesinde olursa olsun genel bir «sosyoloji» oldu-

ğu açıktır. Birey, «toplumun bir haritası»na sahiptir ve bu haritada hem geçmişte gerçekleştirdiklerini, hem de geleceğe ait projelerini ölçü alarak kendisi için bir yer tayin eder. Bireyin yaşamı, bu harita üzerinde bir yaşam çizgisi oluşturur. Büyük bir kısmı, bireyin yaşama ait düşüncelerine göre «ağırlık» kazanmış olan bir fiili bilgi yapısı da mevcuttur. Dolayısıyla bir meslek bireye daha gerçekçi, daha akla yakın bir proje görüntüsü veriyorsa bireyin bu mesleğe ait fiili bilgisi, kendisine biraz hayati gibi gelen bir başka mesleğe ait fiili bilgisinden daha çok olacaktır. Bir başka deyişle, «müstakbel durumları sosyalleştirme» ile ilgili kayda değer miktarda bilgi kişinin zihninde mevcuttur.

Son iki paragrafta, geleceğe yönelik planlamanın elemanları ile bilincin bazı satıhlarını bir araya getirmek sonucu ortaya bir yol ayırımı çıkar ki biz bunu çok katlı ilişkilerin senkronizasyonu olarak adlandıracağız. Bunun anlamı, bir kimsenin zihninin sadece sosyal ilişkilerin çeşitliliğine değil aynı zamanda yaşamı ile yakınen ilgili bulunan çok sayıda mesleğe karşı da organize olmasının gerektiğidir. Bu meslekler farklı kurumsal âlemlere ve farklı «zaman cetvelleri»ne bireyi götürürler. Bir başka yöreye göç etmeğe yönelik aile planı örneğinde, her birinin dikkate alınması gereken bu tür zaman cetvelleri mevcuttur. Ailenin genel finansal mesleği vardır. Örneğin, bu özel göç kocanın 60 yaşında emekli olma isteğini nasıl etkileyecektir? Şu anda eve ekmek gelmesini sağlayan en az bir meslek ve muhtemelen pek çok meslek vardır. Örneğin ,mali avantajları bir yana, bu göç erkeğin mesleğinde bir ilerleme ifade etmekle beraber kadının mesleğine olan etkisi nasıl olacaktır? (Burada kadının da ev dışında çalıştığı varsayılmaktadır). Diğer avantaj ve dezavantajların yanı sıra, evliliğe ni-

yetlenen kimselerin karşılarındakilerin mesleklerinin verecekleri kararda etkisi vardır. Eğer ailede çocuk varsa onun eğitimi ile ilgili bir zaman cetveli mevcut olacaktır. Ailenin göç etmeyi planladığı yörede okul ve diğer eğitim olanaklarının durumu nedir? İşte doğrudan ilişkisi olmayan ekonomik zaman cetvellerinin bulunması da söz konusudur. Bulundukları yerdeki gayrı menkullerini, örneğin evlerini bir veya iki sene bekledikten sonra satmak acaba daha avantajlı mı olacaktır? Bunlara ek olarak bireyin boş zamanlarında ilgilendiği işler de dikkate alınmalıdır. Örneğin, babanın boş zamanlarında devam ettiği ve hızlı bir gelişme gösterdiği satranç oyunu, hanımın boş zamanlarda ılgilene geldiği sosyal faaliyetlerdeki konumu ve nihayet çocuğun burada sürdürdüğü spor faaliyetleri bu göç tarafından nasıl etkilenecektir? Bütün bu faktörler planlama sürecine girerler ve onun yapısını giderek karmaşık bir hâle getirirler. Bu mesleklerin birbirlerinden ayrılmaları mutlaka zorunlu değildir. Biri diğerlerini etkileyip planlamanın yapısını daha çarpıklaştırabilir.

Mamafih bunu, kesin çizgileriyle olmasa bile tanımlayabiliriz. Hem bireyler hem de aile birimi için bir aile planının temelini oluşturan bir kavram vardır. Bu yaşam planı, ilgili tüm zaman cetvellerinin, bunların tamamının ve integratif anlamlarının toplamından ibarettir. Modern toplumlarda bu tür planların bizzat kendilerinin bir değeri vardır. Yokluğu, ayıplamak için bir vesile teşkil eder. Böylece aile, yaşam planına göre çalışan bir iş yeri gibidir. Aile elemanları (sadece olgun yaştakilerin kendi eralarındaki değil aynı zamanda olgun yaştakilerin çocuklarla olan konuşmaları) arasında geçen konuşmaların oldukça önemli bir kısmı yaşam planı ile ilgilidir. Aile planı

sürekli olarak revizyona uğrar. Bu ise geçmişin sürekli olarak yorumlanıp değerlendirilmesini gerekli kılar: «İki sene önce şunu yapacağıma bunu yapmalıydım.» Çoğu kimse için yaşam planının ana kurumsal vektörü işçi pazarı ve birinin bu pazarla olan ilişkisidir. Bir başka deyişle, bio-grafik projeler için temel organizasyon ilkesi kişinin işidir. Diğer mesleklere ait projeksiyonlar tipik olarak işin etrafında döner dururlar ve işe bağlıdırlar.

Yaşam planı kişiliğin ana kaynağını oluşturur. Son derece katı yaşam kararları, yaşamın tümüne yönelik plan esas alındığında, sonuca giden vasıtalar olarak tanımlanırlar. Fakat yaşamın tümüne yönelik plan, pek açık olmayan bir biçimde ifade olunur ve bir ucu açıktır. Bu nedenle sürekli olarak hayal kırıklığının tehdidi altındadır. Eğer yaşam planı oldukça açık bir biçimde telafuz edilebilirse, özel kararların büyük projeye olan ilgisi, çoğu kez şüphe dolu ve endişeleri kışkırtıcı nitelikte olacaktır. Eğer yaşam planı açık seçik bir biçimde telaffuz edilmemişse bu kez de başka tür bir endişe ortaya çıkacaktır. Birey, bir planının bulunması gerektiğini şöyle böyle bilir ve bu planı net bir biçimde ifade edememekten kaynaklanan bir endişe ve hayal kırıklığının tehdidi altında hisseder kendisini. Bu planın tümü veya büyük bir kısmı uzun vadelidir. Bu nedenle istikbalde ulaşılacak sevindirici tatminleri içerir. Projeyi geliştirmek için birey, beklemeli ve bazı arzularının tatminini daha ileri tarihlere ertelemelidir. Bu da beraberinde ilâve bazı endişeler ve hayal kırıklıkları getirir.

Yaşam planı, bireyin bilincinde toplum bilgisinin organize edildiği temel muhtevadır. Gerçekten yaşam planı, en önemli organizasyon ilkelerinden biridir. Bilgi stoğunun yaşam planı ile ilgili parçası, bu plan

sürecinde yardımları dokunan mütehassıs zümresinin bilgisidir. Bunlardan bir kısmı projenin tümü hakkında ihtisas sahibi olabilirler. Psikiyatristler böyledir. Bazılarının ise projenin büyük veya küçük parçaları için bilgisine baş vurulur. Eğitim danışmanları, seyahat acentaları bu gruba dahildirler. Bu bilgi bünyesi içinde, elbette, yazılı kaynaklardan ve çeşitli tavsiyelerden elde edilen bilgiler de mevcuttur. Bu suretle, birey için, borsada nasıl milyonlar kazanabileceği, bir satıcı olarak bilgisini, hünerini nasıl geliştirebileceği, ailevi ilişkilerini nasıl düzene sokabileceği, çocuklarının sağlık sorunlarıyla nasıl ilgilenebileceği yolunda, ilgili mütehassısların hizmete sunduğu bir bilgi birikimi emre hazır olur. Daha önce sözünü ettiğimiz çoğu yaşam planı tipik yaşam mesleklerinin sosyal olarak emre hazır bir listesi ile ilgili olduğundan, bu yardımın çoğu «paket edilebilir nitelikte» dir. Farklı mütehassıs grupları, sosyal alanda «paket turlar»la ilgili reçeteler sunmak için hazırlanırlar. Bu da, sonuçta, özellikle özel yaşamda bu tür paketlere karşı bir direncin doğmasına neden olur. Böylece birey, borsadakine kıyasla yatağında kendi kişiliğini daha çok ansıtacak bir tarzda hareket etmeyi arzu eder. Özel yaşamda paketlemeye yönelik direnç, bireyi, yaşam planında «marjinal ayrımcılığa» götürür. Pek çok birey, hiç değilse özel yaşamında kendisine özgü olacak diğer bireylerinkinden farklı bir tarz arar. İşin tuhaf yanı, bu kişisel farklılık için olan arayışın dahi paketlenmiş olmasıdır. Bu gün Amerika'da, hepsi aynı dili konuşan, hepsi aynı şekilde giyinen, aynı estetik değerlere bağlı olan, ama bu arada da kendisinin diğerlerinden farklı, kendisine özgü bir kişiliğinin olduğunu iddia eden milyonlarca insan vardır.

Bu Tür Uzun Vadeli Yaşam Planı İle İlgili Bilgi Edinme Üslubu Nedir?

Burada gene çok katlı ilişkilerin önemini vurgulamak istiyoruz. Fakat bu diğerleriyle birlikte kişiliği de kesinlikle içermelidir. Kişinin biyografisi kendisi tarafından tasarlanmış bir proje olarak anlaşılır. Bu tasarım kişiliği içerir. Bir başka deyişle, uzun vadeli yaşam planında, birey, sadece ne yapacağına değil, aynı zamanda, ne olacağını da planlar. Birbirleri için karşılıklı olarak büyük kişisel öneme sahip olan bireyler için, gerek planlanan meslekler ve gerekse planlanan kişilikler söz konusu iken bu tasarımlar diğerlerini örterler. Bir birey bir başka bireyin projesinin bir parçası olduğu gibi aynı zamanda tersi de geçerlidir. Bu tür ortak projelerde evlilik ve özellikle aile ilişkisi özel bir yere sahiptir. Bu, faaliyet kadar bireyin de planın bir parçası olması gerçeğinin anlaşılmasıyla daha bir açıklık kazanır. Gerçekten, evliliğe yönelik ilgi ne kadar az ise, şu görüşün önemi o kadar çoktur: bu durumda ilgi, şu veya bu pragmatik amaca yönelik olmaktan çok, kişilik alanındadır. «İlgisiz» bir kimse, mesleğinde ilerlemek veya sosyal bir statü kazanmak için değil, belirli bir tip insan olma projesini geliştirmek ve belirli tipteki bir yaşam tarzını sürdürebilmek için evlenir.

Bu tür bir yaşam planı, özel bir gelip geçicilik tarzının varlığını kabul eder. Bunun önemli bir karakteristiği, «için» motiflerinin «den dolayı» motiflerine olan üstünlüğüdür. Yani, her günün anlamı, geçmişteki olayların açıklanmasından değil, istikbale yönelik planlardan gelir. Gelip geçiciliğin bu şekilde anlaşılması, sadece senkronizasyon için değil, aynı zamanda uzun vadeli zaman kesitleri için de büyük gayret-

leri gerektirir. Bu, önceleri ve bir arada oluşmuş hayal kırıklıklarının oluşturduğu ertelenmiş tatminlerle ilgili bir özelliktir.

Geniş ölçekli projeksiyonlar, mekân açısından da uygulanabilirliğe sahiptirler. Modern bir toplumda bireyler, sadece gerçekte değil, aynı zamanda hayal âlemlerinde de son derece geniş coğrafik bir alan üzerinde hareket ederler. Bu fiziksel hareketlilik, elbette, sosyal hareketlilik planları ile ilgilidir. Amerikan toplumu, bu sürecin bu gün zirvesindedir. Amerika'da nüfusun büyük bir kısmı bir kıtada yaşamanın olanaklarının çerçevesi içinde yaşamlarını planlamaktadırlar. Gerek zaman ve gerekse mekân açısından, burada tartışıldığı gibi yaşam planı, daima, bireyin şimdiki sosyal durumunun bir üst basamağını hedef olarak işaret etmektedir. Haritanın, zaman ve mekân boyutları son derece geniştir. Çağdaş iletişim araçlarının bombardımanı sonucu bireyin ufku genişlemiştir. Gene bu durumun birey için olumlu ve olumsuz tezahürleri vardır. Bireye geniş bir mekân ve özgürlük hissi verir. Köksüz ve anonim olma gibi duyguların doğmasına da neden olabilir.

Eğer bunlar uzun vadeli yaşam planlamasında ortaya çıkan bilgi organizasyonu ve bilgi edinme üslubunun karakteristiklerinden bazıları ise, bireyin modern toplumdaki varlığı için bilgi edinme üslubunun daha geniş bir anlamı nedir?

Bireyin kendi biyografisine atfettiği anlam açısından yaşam planının merkeziyetçiliğini önemle belirttik. Aynı zamanda bu anlam-verme işinin, tüm topluma ait anlamlarla bağlantılı olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Bireyin topluma son derece garip gelen görüşlere veya kendisine özgü ve gene toplumunki ile pek bağdaşmayan bir yaşam biçimine sahip olduğu

durumlar, elbette, bu son söylediklerimizin bir istisnasını oluşturur. Sosyal harita üzerinde birey kendi yaşamının yolunu çizerken, biyografisinin her noktası, bireyi, toplumun anlamlar ağı ile bağlantı durumunda tutar. Yaşam planı birey için bir çerçeve hazırlayan bir faaliyettir.

Modern toplumda kişilik için bütün bunların son derece önemli tezahürleri vardır. Burada «kişilik» sözü ile belirli bir sosyal durumdaki deneyimi kasdediyoruz, bu konuda bilimsel psikolojinin söyledikleri ile fazla ilgilenmiyoruz. Bir başka deyişle, «kişilik» ile, bireylerin kendilerini tanımladıkları tavrı ifade ediyoruz. Kişilik, bilincin özel yapısının esas kısmıdır ve dolayısıyla, psikologlarca varılan şu veya bu bilgi kuramı hükümlerinden bağımsız olarak, fenomenolojik betimlemeye müsaittir.

Yaşam planının önemini, bu planın kişiliğin kaynağı olduğunu ifade ederek belirtmeğe çalıştık. Tersine, modern bir toplumda kişiliği bir plan olarak tanımlamak mümkündür. Modern kişiliğin bütün vasıfları bu gerçekle ilişki iiçndedir. Bunlardan dördü burada tartışılacaktır.

Modern kişilik, alışılmışın dışında açıktır. Hiç kuşku yok ki bireyin bazı sıfatları, çocukluk ve gençlik yıllarında az çok sürekli kararlı bir durum kazanmışsa da modern birey, olgunluk çağına girerken, mamafih, henüz gelişmesini tamamlamış değildir. İleriki yıllarda kişiliğin değişimini sağlıyacak olan objektif bir kapasitenin görülmesinin yanı sıra, bu tür bir değişim için hazır ve bundan da haberdardır. Modern birey sadece tuhaf addedilebilecek derecede değişime mütemayil değil, aynı zamanda buna hazırdır ve bu değişimle de öğünür. Bu suretle biyografi, farklı sosyal dünyalardan birinden diğerine ardışık göçler ve

muhtemel kişiliklerin art arda kazanılması şeklinde anlaşılır. Birey, sadece zaman içerisinde başkalarının geçmesi olayına karşı da bireyi pek hassas kılar.

Modern kişilik, alışılmışın dışında, tuhaf denilecek derecede farklılıklar arz eder. Modern toplumdaki sosyal dünyaların çokluğu nedeniyle, bu dünyalardan her birinin yapısı, güvenilmez ve dengesiz gibi gelir. Pre-modern veya modernlikten önceki diye vasıflandırabileceğimiz toplumların insanları, yaşamlarını daha tutarlı bir dünyada sürdürmekte idiler.

Bu nedenle içinde yaşadığı dünyanın koşulları bireye değişmez ve kaçınılmaz gibi gözükürdü. Tersine, modern bireyin sosyal dünyaların çokluğu karşısındaki durumu, onu, bu dünyaların birbirlerine göre olan konumlarını değerlendirmeğe zorlar. Sonuçta da kurumsal sıralama kayda değer miktarlarda gerçekliğinden kayba uğrar. «Realite vurgusu», kurumların objektif sırasından sübjektiflik âlemine kayar. Farklı şekilde ifade edelim: Bireyin kendine ait değerlendirmeleri, objektif sosyal dünyaya ait değerlendirmelerinden daha gerçekçi gibi gelir. Bu nedenle de birey realitede ayak basacağı sağlam yeri, kendi içinde arar, kendi dışındaki ortamda aramaz. Bunun bir sonucu da bireyin sübjektif realitesinin (çoğu kez bu bireyin psikolojisi olarak adlandırılır) bireye giderek farklı, karmaşık ve ilginç gelmeğe başlamasıdır. Sübjektiflik daha önceleri kavranamıyan bir derinlik kazanır.

Eğer bu karakteristik daha önce tartışılmış olanla birleşirse, modern bireyin krizi kendisini aşikâr eder. Bir tarafta modern birey açık uçlu, süreksiz, sürekli değişime yatkındır. Diğer tarafta ise kişiliğin sübjektif âlemi, bireyin realite olarak değerlendirilip ayağını sağlamca basacağı güvenilir en önemli noktadır. Sürekli olarak değişen bir şey, gerçek varlık olarak ka-

bul edilmektedir. Modern insanın sürekli bir kişilik krizinden muzdarip olması bu nedenle sürpriz sayılmamalıdır. Bu da büyük ölçüde sinir gerginliklerine neden olan bir durumdur.

Bundan başka, modern kişilik aşırı derecede yansıtıcıdır. Eğer bir kimse integre ve eksiksiz bir sosyal dünyada yaşıyorsa minimum yansıma ile yaşamını sürdürmesi olasıdır. Bu durumlarda, sosyal dünyanın temel varsayımlarının biliniyor olduğu ve normal bireylerin biyografisinde herhangi bir oranda muhtemelen öylece kalacağı düşünülür. Toplumda bu yansımayan «evde olma» koşulu Edmund Burke'nin pek ünlü hayal ürünü, sulh içinde sakin sakin otlayan İngiliz ineğinin varlığında ve Fransız ihtilâlcilerinin bitmek tükenmek bilmeyen sorularına bir yanıt oluştursun diye temsil edilmiştir. Modern toplum, ne yazık ki bu tür hikâyelere pek iltifat etmemektedir. O, bireyi, sosyal deneyimlerin ve anlamların sürekli olarak değişen kaleydoskopu (çiçek dürbünü) ile karşılamaktadır. O bireyi kararlar vermeye, planlar yapmaya zorlamaktadır. Benzeri nedenlerle de bireyi yansıma olayına zorlamaktadır. Bu nedenledir ki modern bilinç haberdar, gergin ve rasyonelleştiricidir. Bu yansıtıcılığın sadece dış dünyaya değil, aynı zamanda, bireyin sübjektifliğine ve özellikle kişiliğine ait olduğu sonucu ortaya çıkar. Sadece dünya değil fakat bizzat bireyin kendisi düşünceli bir ilginin ve üzüntü veren araştırmaların hedefi olur.

Nihayet modern kişilik aşırı derecede ferdiyetçidir. Kişiliği taşıyan birey, değerler hiyerarşisinde son derece önemli bir yere sahiptir. Bireysel özgürlük, özerklik ve birey hakları en önemli, vaz geçilemez moral değerler olarak kabul görürler ve bunların arasında bulunan birey hakları, bireyin yaşam biçimini

mümkün olduğunca özgür bir biçimde planlama hakkıdır. Bu temel hak, muhtelif modern ideolojiler tarafından yasal kılınır. Hepsinden önemlisi, modern toplumun yapılarında -kurumsal yapılarda olduğu kadar bilinç yapılarında da- bunun köklerinin görülmesidir.

Sosyal yaşam dünyalarının çoğulculuğunun din alanında son derece önemli bir etkisi vardır. İnsanlık tarihinin büyük bir kısmında, toplumların anlamlı bir bütünlük kazanabilmeleri yolunda, din, hayati bir rol oynamıştır. Toplum içinde faaliyet gösteren muhtelif anlamlar, değerler ve inançlar, insan hayatı ile bir bütün olarak evren arasında rabıta kuran realitenin kapsamlı bir yorumuyla bir arada bulunurlar. Gerçekten, sosyolojik ve sosyo-psikolojik bakış açısından, din; insanın evrende kendisini evinde hissetmesini sağlayan kognitif ve normatif yapı olarak tanımlanabilir. Dinin pek uzun bir zamandır devam ede gelen görevi, çoğulculuk tarafından ciddi bir şekilde tehdit edilmektedir. Yaşamın farklı kesitlerine şimdi birbirinden farklı anlamlar ve anlam sistemleri yön vermektedirler. Sadece dinî gelenekler ve bunlara vücut veren kurumlar için bu farklı sosyal yaşam dünyalarını kapsamlı bir dünya görüşünün çatısı altında toplamak güç olmamakta, fakat aynı zamanda, tabanda daha da önemlisi, dinî açıdan realite tanımlarının inndırıcılığı, bireyin sübjektif bilincinin tehdidi altında bulunmaktadır.

Dinî semboller, bireyin sosyal yaşamından edindiği bilgi ve deneyimleri kendi çatısı altında toplarken, bu bilgi ve deneyimler de dinî sembollerin akla yatkınlığını teyit etme görevini üslenmekte idi. Daha basit bir biçimde ifade edelim: Bireyin günlük yaşamında karşılaştığı herkes bu sembollerin doğruluğunu ka-

bul ettiği yolunda konuşuyor, bu doğrultuda hareket ediyor, dolayısıyla söz konusu sembollerin inanılırlığı artıyordu. Çoğulculuk söz konusu olunca durum hiç de böyle olmamaktadır. Çoğulculuk geliştikçe birey, kendi inandıklarına inanmayan, yaşamı kendisininkinden farklı ve bazan da kendisininki ile çelişen anlamlar, değerler ve iançlarca biçimlendirilen kişilerin bilgi edinme üsluplarından da haberdar olmaya başlamaktadır. Sonuçta, aynı istikamete yönlenmiş diğer faktörlerden müstakilen, çoğulculuğun lâyiklik etkisi vardır. Bir başka deyişle çoğulculuk, dinin toplum ve birey üzerindeki etkisini zayıflatır.

Kurumsal açıdan, bunun en gözle görülebilir sonucu dinin şahsileşmesidir. Sosyal yaşamın, toplumsal ve özel yaşam olarak ikiye bölünmesi, modern toplumun din problemi için bir çözüm getirmiştir. Toplumsal yaşamda din, peşpeşe, bazı sahaları kendi etki alanının dışında bırakırken özel yaşamda bir ifade olarak varlığını başarıyla sürdürebilmiştir. Kilise ve ve devletin ayrılması, eski dinî normlara göre ekonominin özerkliğe kavuşması, kanunlara ve halk eğitimine lâyiklik ilkesinin hakim olması, kilisenin toplum yaşamında bir odak noktası olma vasfını kaybetmesi, işte bütün bunlar toplumun modernize olması yolunda önemli göstergelerdir. Aynı zamanda, mamafih, dinî semboller ve hatta farklı ülkelerde farklı derecelerde olmak üzere dinî kurumlar özel yaşamda önemlerini korumaya devam etmişlerdir. Birey yaşamının önemli dönemeçleriyle ilgili dinî törenler varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu dönemeçlerin en önemlilerini, kuşkusuz, doğum, evlenme olayı ve ölüm oluşturmaktadır. Bu tür dinî değerlerin kullanımı da çoğulculuk arz etmeye başlamıştır. Özel yaşamda bile muhtelif dinî tercihler ortaya çıkmıştır. Katolik ola-

rak vaftiz edilen birinin protestan evlenmesi ve nihayet, kim bilir, budist olarak ölmesine tesadüf edilir olmuştur. Toplum kesimi ise, özel yaşamın tersine, dinî olmayan kıstaslar ve ideolojilere göre biçimlenmeye başlamıştır. Burada dinî etki ya çok az görülmektedir, ya da hiç görülmemektedir.

Sosyal psikoloji açısından da, çoğulculuğun aynı güçleri, bireyin bilincinde var oluşu peşin kabul görmüş olan dinî statülerin de temelini çökertmeğe başlamıştır. Tutarlılığın ve toplumca genel kabul görme durumunun mevcut olmadığı hâllerde realitenin dinî tanımları doğru olma vasıflarını kaybetmişler ve tercih meselesi olup çıkmışlardır. İnanç artık sosyal olarak verilmemekte, bireyin bunu kendisinin elde etmesi beklenmektedir. Daha basitçe ifade edersek, inanç, bir dinî tercih meselesi olmaktadır. Bir başka deyişle, inancın çoğulcu durumda oluşması oldukça zordur. Birey artı değişme temayülündedir. Yaşamı boyunca nasıl kişiliği değişme temayülü gösteriyorsa realite tanımlarının kendisine ifade ettiği anlamlar da o şekilde değişme temayülü göstermektedirler.

Çoğulculuk ve lâyiklik arasındaki ilişkiye ait kavramlar, modern toplumlarda lâyikliğin ortaya çıkmasına neden olan diğer faktörleri de elbetteki inkâr etmemektedir. Daha önceki iki bölümde açıklanan bilinç üzerindeki rasyonelleştirme çalışmalarının etkisi bu hususta mutlaka hesaba katılmalıdır. Bir yandan modern bilimin ve teknolojinin dinin temel ve kaçınılmaz düşmanı olup olmadığı konusu soruşturulabilir. Öte yandan, çoğu bireyin, bu kanıda olduğu da bilinen gerçekler arasındadır. Sofuluk için en azından gizem, büyü ve otorite, Dostoyevsky'nin Engizisyon Mahkemesi Başkanının iddia ettiği gibi oldukça önemlidir ve bilince yönelik modern rasyonelleştirme hare-

ketleri realitenin dinî tanımlarının inanılırlığını büyük ölçüde zayıflatmıştır. Netice olarak, çoğulculuğun lâyiklik etkisi modern toplumda lâyikliği doğurmada aday diğer faktörlerle el ele gider. Bütün bu söylediklerimizin nihaî sonucunu basitçe şu şekilde ifade edelim: Modern insan, giderek daha da koyulaşan «evsizlik» sorunundan muzdarip olmaktadır. Bireyin topluma ve kendine yönelik tecrübelerinin göçebe karakterinin yoldaşı, metafiziksel anlamda «ev, yuva» kaybı şeklinde kendini sergilemektedir. Psikolojik olarak bu soruna tahammül etmenin zor olduğunu söylemeye gerek bile görmüyoruz. Bu durum, kendi nostaljilerini doğurmuştur. Bir başka deyişle bireyin toplumda, daha da genel olarak evinde, yuvasında olma arzusu yanıtsız kalmıştır. Daha ilerde bu soruna dönüp tartışmak için fırsatımız olacak.

EK

Şeref Kavramının Modasının Geçmişliğine Dair

Şeref, çağdaş kullanımda iffet ile aynı yeri işgal eder. Şerefli olduğunu iddia eden kimsenin hayranlık uyandırması son derece güç olduğu gibi şerefini kaybettiğini söyleyen bir insan da sempati kazanmaz, eğlence konusu olur. Her iki kavram da modern dünya görüşünde statülerini bütünüyle kaybetmişlerdir. Özellikle entellektüeller, modernliğin öncülüğünü yapan kimseler olarak, şeref ve iffet kavramlarına pek iltifat etmezler. En azından şeref ve iffet, etnik büyükan-

neler gibi modası geçmekte olan sınıfların bilincinde kalmış ideolojik artıklar olarak değerlendirilir.

Şeref kavramının modasının geçmişliğinin en kesin çizgileriyle görüldüğü yerlerden biri, hakaretin, yani şerefe yapılan saldırının anlaşılmasında güçlükler ortaya çıkartan çağdaş bireyin bilincidir. Bu konuda, en azından Amerika'da, modern bilinç ve modern yasalar arasında sıkı bir paralellik vardır. Şeref motiflerinin Amerikan kanunlarında yeri yoktur. Bazı güney Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bu tür motiflerin varlığını kabul eden adlî yasalar, eskimiş, çağ dışı olarak değerlendirilirler. Kapitalizmden, çıkış noktasını bulan modern güçlerin biçimlendirdiği Amerikan yasalarında olduğu gibi modern bilinçte hakaretin, bizzat, aksiyon kalıplarına dökülebilirliği kabul edilemez. Hakaretin gerçek anlamda bir incitme olarak değerlendirilmesi söz konusu değildir. Hakarete uğradığı iddiasında olan bir taraf maddî zarar gördüğünü işaret etmek durumundadır. Yasal iddianın tabanını psikolojik zararların oluşturduğu vakalar var ise de bunlar da şerefe verilen zarar kavramından çok uzaktırlar. Günlük yaşamın dünya görüşü de realitenin yasal tanımı ile uyum içerisindedir. Eğer bir kimse hakarete uğradı ise ve bunun sonucu olarak mesleğinde veya günlük kazancının miktarında bir zarar ortaya çıktı ise sadece mahkemeye baş vurmakla kalmaz, aynı zamanda arkadaşlarının ilgisini de üzerine çeker. Arkadaşları ve bazı hâllerde de mahkemeler, izzeti nefsini kaybetmesi veya sinir buhranına girmesi durumunda yardımına gelirler. Eğer incinme devam ederse, incinen bireye avukatı, hatta muhtemelen arkadaşları olanları tamamen unutmasını tavsiye edecektir. Bir başka deyişle, cürüm realitesi inkâr edilecektir. Eğer birey olup biten-

leri unutmaz, gücenmiş halini devam ettirmek isterse bu onun aleyhine not verilmesine neden olacak, psikiatrik terimlerle ifade edersek «nörotik», «aşırı derecede duyarlı» veya benzeri bir tarzda vasıflandırılacak, kendisi için kültür yönünden geri kalmış bir kimse dedirtecektir.

Şeref ve Şerefe yönelik saldırı realitesinin çağdaş inkârı öylesine benimsenmiş bir durumdadır ki bunu bir problem olarak tespit edebilmek için bile büyük çabaların harcanması gerekir. Modern bilincin yapısının bazı, belki de beklenmeyen yanlarına ışık tutması açısından böyle bir çaba harcamağa değer.

Şeref kavramının modası geçmiş olması problemi, bu kavramı daha çağdaş bir kavram olan itibar kavramı ile kıyaslamak suretiyle, daha iyi bir odağa getirebilir. Tek başına alınması durumunda şerefin ölümü, bir kavram olarak varlığının giderek silinip yok olması, ahlâkî değerlerin bayağılaşması sürecinin bir parçası, bireye karşı duyulan saygının azalması, insanlık dışına doğru genel bir sürükleniş olarak yorumlanabilir. Bu, gerçekten modern dönemin başında tutucu bir kimsenin gözünün önünde sergilenen manzara idi. Örneğin, on beşinci yüzyıl Fransız şairlerinden Eustache Deschamp'ın bu durumu nasıl algıladığını anlamak için şu dizelerine bir göz atalım:

Sona yaklaşmış çöküntü çağı
Her işi hatalı kılan korkma zamanı
Yalancılık çağı, gurur ve kıskançlık dolu
Şerefsiz ve âdil yargıdan yoksun zaman.

Bu şiirdeki kötümser tahminlerin, en azından, tek taraflı olduğunu hemen söyleyebiliriz. Şerefin baş aşağı gittiği günleri gören çağ, aynı zamanda başka di-

ğer moral değerlerin ve yeni bir hümanizmin doğuşuna da şahit oldu. Gene bu çağ o güne değin benzeri görülmemiş insan hakları ve kişi itibarına yönelik çabaların da şahidi oldu. Şeref meselesini anlamakta başarısızlık gösteren aynı modern insan, azınlık gruplarının, sömürülen sınıfların, fakirlerin ve toplumun genel temayülleri dışında davranış biçimlerine sahip olan kimselerin itibar ve eşit hak taleplerinin kabul edilmesi ve gereklerinin yerine getirilmesi yolunda büyük mesafeler katettiler. Bir parça düşünülürse ahlâkî kötümserlikle soruna açıklık getirilemiyeceği görülür. Şeref nedir? İtibar nedir? Birinin modasının geçmesi ve sadece diğerinin hakimiyetinin söz konusu olması durumunda modern bilinç hakkında ne öğrenilebilir?

Şeref, aristokratik bir kavram olarak anlaşılır veya en azından bu kavramın içeriğinde, bir toplumsal hiyerarşi düşüncesi vardır. Batının şeref kavramında, kökleri feodalizmde bulunan orta çağ şövalyelerinin değer yargılarının etkisinin mevcudiyeti inkâr edilemez bir gerçektir. Şeref kavramının modern çağda, toplumun hiyerarşik manzarasıyla ilgili gruplar hâlinde, soyluluk, askerlik ve hukuk ve tıp gibi geleneksel meslekler şeklinde girdiği bir başka gerçektir. Bu tür gruplarda şeref, statünün direkt bir ifadesi, eşitler arasında bir dayanışma kaynağı ve daha alt sosyal gruplara karşı bir sınır çizgisidir. İşin doğrusu, şeref, alt gruplarda bulunan kimselere yönelik davranışları biçimlendiren belirli standartlar dikte eder, fakat şerefin yasa ve prensipleri ancak hiyerarşide aynı sosyal statüyü paylaşanlar arasında uygulanabilir. Hiyerarşik sıralamanın mevcut olduğu toplumlarda günlük yaşama ilişkin görgü kuralları, şeref kavramının biçimlendirdiği faaliyetlerden ibarettirler ve «Herkes

mensubu bulunduğuna» ilkesine göre farklı gruplar farklı biçimlerde bu sürece bağlıdırlar. Şerefi sadece hiyerarşi ve onun şekillendirdiği yapı olarak değerlendirmek hatalı olur. Çok çarpıcı bir örnek verelim: Çoğu geleneksel toplumda, kadının şerefi, genellikle bir sınıftan diğerine fark ederse de, prensip itibariyle bütün kadınların oluşturduğu sınıfa ait de olabilir.

Yunanistan'da çağdaş kent kültürü ile ilgili yaptığı araştırmada J.K. Campbell bu durumu pek net bir tarzda açıklar. Şeref, yükümlülükleri farklı kategorilerdeki bireyler için, özellikle kadınlar ve erkekler arasında farklılıklar arz ederken toplumdaki her birey aynı şeref sisteminin çemberi içerisindedir. Statüsü daha yüksek olanlar bazı özel şeref yükümlülüklerini üslenirler, fakat daha düşük statüsü olanlar da şeref ve şerefsizlik ölçülerine göre birbirlerinden ayrılırlar. Erkek, yiğitliğini ve kadın da hayâsını sergilemelidir, fakat bunlardan herhangi birinde uğranılacak bir başarısızlık şerefsizlik olarak değerlendirilir. Bu değerlendirmenin mahkûm ettiği sadece birey olabileceği gibi, aile, hatta tüm toplum bu şerefsizlikten pay sahibi olabilirler. Şerefin gerekli kıldığı meziyetler sadece birey ile toplum arasında değil, fakat, aynı zamanda, kişilik ile toplumun idealize edilmiş normları arasında da bir bağ oluşturur. Erkek ve kadınların bu meziyetlere sahip olması olarak düşünülen şeref, varlığı belirli bazı eski modellere bağlama teşebbüsüdür. Tersine, en kapsamlı anlamıyla şerefsizlik, fazilet yoksunluğudur. Toplumda itibar kaybıdır. Fakat bu kayıp aynı zamanda, bireyin insan yaşamını yönlendiren temel normlardan uzaklaşması, dolayısıyla da toplum için o bireyin kaybıdır.

Bu tür bir kültürü esas itibariyle modern kültür öncesi bir kültür olarak değerlendirmek ve modernizasyonun sadmesi sonucu dağılışını anlamak mümkündür. Modernizasyona geçiş olayının tarih içerisinde muhtelif basamakları olmuştur. Ortaçağ şeref anlayışının prensip ve yasalarının çöküşü, doğrudan doğruya, şerefin anlamsız bir kavram olduğu çağdaş durumu ortaya çıkarmadı. Önce şeref, ufuk açıcı ve olgunlaştırıcı bir süreç olarak Norbert Elias tarafından tanımlanan «medeniyet» sürecinin etkisi altında ilk anlamını değiştirmeye başladı. Muhteva değişti, fakat muzaffer burjuvalar döneminde şeref kavramı hâlâ mevcut idi. Burjuvazinin yükselişine paralel olarak, özellikle entellektüellerin bilincinde sadece eski rejimlerin şeref kavramı, hiyerarşik modeller hükmünü kaybetmekle kalmadı, fakat aynı zamanda ortaya çıkan insan ve toplum anlayışı da şeref kavramının tüm kalıntılarını silip süpürdü.

Cervantes'in Don Kişot'u, belirli bir modası geçmişliğin traji-komik öyküsüdür. Şovalyeliğin boş laf sanatına dönüştüğü bir dönemde macera peşinde koşan bir heveslinin yaşamı hikâye edilmektedir bu eserde. Mamafih, Kişot'un büyüklüğü, modası geçmiş, devrini tamamlamış bu işte ona yardımcı olur. Sadece şovalyeliğin ne biçim bir çılgınlık olduğunu sergilemekle kalmaz, eskimiş, modası geçmiş değer yargılarına göre davranışlarını biçimlendiren bir kimsenin ne kadar komik durumlara düşeceğini de gösterir. Farklı bir şekilde ifade edelim: Don Kişot'un büyücüleri (ki onların görevi, mantığa aykırı olarak, Max Weber'in aklında olduğu gibi insanların gözlerini açmak, büyüden korumaktır) bir kez korkunç işlerine başladıktan sonra öyle kolay kolay durdurulamazlar.

Don Kişot'un Sanço'ya verdiği sayısız vaızlarından birine kulak verelim:

«Benimle beraber olduğun zaman içinde bir seyyar şövalyenin tüm maceralarının yanılsama, budalalık ve rüyadan ibaret olduğunu ve tersinin gerçekleşeceğini anlamamış olman mümkün mü? Gerçekler öyle olduğu için değil: fakat, aramızda, sürekli olarak değişen, aşağılayan ve davranışlarımızı dilediklerince biçimlendiren, isteklerine göre ödüllendiren veya tahrip eden büyücüler sürüsü bulunduğu için. Senin berber leğeni dedeğin benim için Mambrino'nun miğferidir ve bu bir başkasına bir başka şekilde gözükebilir.»

Ne yazıktır ki bu büyücüler faaliyetlerine şövalyeile beraber son vermediler. Kişinin ve faaliyetlerinin müşterek şeref prototiplerince değerlendirilip ödüllendirildiği her macera, sonunda, «yanılsama, budalalık ve rüya» olarak nitelendirilmeğe mahkûmdur. Modern insan, ölüm döşeğinde, bir zamanlar tüm benliğini sarıp sarmalayan rengarenk flamalarından soyunmuş, sadece ve sadece bir insan olarak uzanmış Don Kişot'un ta kendisidir. «Bir zamanlar deliydim, fakat şimdi aklım başımda. Bir zamanlar La Mancha'lı Don Kişot idim, oysa şimdi daha önce de ifade ettiğim gibi salih, Alonso Kişot'um.» Aynı kişi, mistik şereften yoksun kalmış hâliyle, eğer bir kimse isterse buna böylesi bir değer yargısından bağımsızlığını kazanmış hâliyle de diyebilir, Falstaff tarafından soru yağmuruna tutulmaktadır: «Şeref sadece ve sadece bir armadır.» Büyülemenin veya büyüden kurtarmanın, insan eliyle yapılmış bir puttan başka birşey olamadığının gösterilmesine kadar anlam ifade ettiğini sergileyerek modern bilinç maskesini düşürmüştür. Bu katkısız armanın arkasında prototip tesellilerden yoksun bırakılmış modern insanın, yalnız insanın yüzü vardır.

Bu bireyin yalnız başına insan onurunun ve devredilmez insan haklarının taşıyıcısı olarak çağdaş bilinç tarafından algılandığını anlamak son derece önemlidir. Onurun modern anlamda keşfi, modası geçmiş şeref kavramının enkazının tam ortasında gerçekleşti. Muhtemel bütün sosyal değişikliklerin temelini oluşturan temel onurun keşfinin yalnızca modern bilince atfedilmesi büyük bir hata olur. Aynı keşfi Hebrew incilinde Nathan ve David'in karşılaşmasında; Sophocles'de Antigone ve Creon'un karşılaşmasında; ve biraz farklı bir biçimde Mencius'un bir çocuğun kuyuya düşüşünü engelleyen cinayet meselesinde bulmak mümkündür. Toplum tarafından empoze edilen rollerin ve normların gerisinde veya altında bir insanlığın bulunduğunun anlaşılması ve bu insanlığın emsalsiz bir onura sahip bulunduğunun kavranması, modern bir imtiyaz değildir. Özellikle modern olan, bu temel insanlık realitesi ile sosyal realiteler arasında ilişki kurma tarzıdır.

Onur, şerefe karşı, daima, toplumca empoze edilen rol ve normlardan yoksun bırakılmış fıtri insanlıkla bir arada gider. Toplum içindeki konumundan bağımsız olarak bireye ve kişiliğine aittir, onur. Bu, Preamble'den Amerika Birleşik Devletleri'nin İstiklâl İlanına, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin İlanı'na kadar insan haklarının klasik formülasyonunda pek açık seçik bir şekilde görülür. Bu haklar din, ırk ve renk ayrımı gözetmeksizin tüm insanlara aittir. Cinsiyet, yaş, fiziki durum veya sosyal statüler bu hakları etkilemezler. Burada implisit bir sosyoloji implisit bir antropoloji vardır. İmplisit sosyoloji, insanlar arasındaki biyolojik ve tarihi farklılıkları kesinlikle gerçek dışı ve esasla ilgisiz olarak görür. İmplisit antropoloji ise gerçek kişiliği bü-

tün bu farklılıklarının üstünde ve ötesinde bir yere yerleştirir.

Bu iki kavramı şimdi daha yakından göreceğiz. Gerek şeref ve gerekse onur kavramları, birey ile toplum arasında bir bağ kuran, bir köprü oluşturan kavramlardır. İkisinden biri bireye çok candan bir biçimde ait olurken diğerleri ile de ilişki içerisindedir. Öyle ki hem şeref, hem onur; kazanılabilirler, değiştirilebilirler, korunabilirler veya tehdit altında bulundurulabilirler. Her ikisini de devam ettirmek için önemli bir arzu vardır. Bir kimse bunlar için, diğerlerinin kötü niyetli muhalefetleri karşısında çaba harcamalıdır. Böylece şeref ve onur, moral girişimlerin gayesi olur. Bunların kayıbı, birey için daima söz konusudur, çok sayıda sonucun doğmasına neden olur. Nihayet, şeref ve onurun bulaşıcı olma özelliği vardır. Bu, bireyin moral kişiliğinin çok çok ötesine kadar uzanır. Bulaşma olayının muhatapları arasında vücudu (ağır başlı bir yürüyüş), maddi donanımı (elbisesinden evinin donanımına kadar) ve yakın çevresinde bulunan insanlar (ailesinin tümünü şereflendirebilir) vardır. Öyleyse, sosyal bireyin bu iki kavramı arasındaki fark nedir? Veya, «kişi»nin metafizik arkadaşlarının önüne geçmek, bunlara engel olmak için daha yeni bir terim kullanmak suretiyle acaba hüviyetin bu iki kavramı birbirlerinden nasıl ayrılırlar?

Şeref kavramı, hüviyetin esas itibariyle, veya en azından son derece önemli olmak üzere, kurumsal rollere bağlı olduğunu ima eder. Modern onur kavramı ise, tersine, hüviyetin esas itibariyle kurumsal rollerden bağımsız olduğunu ima eder. Falstaff'ın örneğine dönersek, şeref dünyasında birey, bizzat kendi armasını süsleyen sembollerden ibarettir. Şövalyenin gerçek kişiliği, savaşa katılmak için kralının kendisi-

ne tanıdığı tüm kudret ve imtiyaz içinde, atını dört nala sürerken ortaya çıkar. Mukayese için ifade edelim: Yatağında hanımıyla beraber bulunan bir erkeğin durumu, onun kişilik realitesini daha az yansıtır. Modern anlamda, onur dünyasında, insanların birbirlerine olan karşılıklı etkilerini yöneten sosyal semboller tebdili kıyafet etmiş gibidirler. Arma gerçek kişiliğini saklar. Yatağında yatan herkesin gözünden uzak kimse, daha gerçekçi bir tarzda kendisini temsil ve ifade eder. Neticede, bu iki dünya arasında, kişiliğin keşfi ve kişiliğin esrarlı havasını sürdürmesine ait anlayışlar ters çevrilmiş olur. Şeref dünyasında birey gerçek hüviyetini oynadığı roller arasında bulur, bu rollerden uzaklaşmak, kendisinden uzaklaşmak anlamına gelir. Onur dünyasında ise birey gerçek hüviyetini kendisine empoze edilmiş olan sosyal rollerden sıyrılmak suretiyle bulabilir. Bu roller sadece maskelerdir ve onu gerçeklerden ve kendisinden uzaklaştırmağa matufturlar. Bu iki dünyanın tarihle olan ilişkileri de birbirinden farklıdır. Bireyler, kurumsal rolleri ile, sadece mensubu bulundukları kurumun tarihinde değil, aynı zamanda tüm insanlık tarihinde rol oynarlar, etkili olurlar. İşte bu nedenledir ki modern bilinç, kendisine özgü kişilik kavramı içerisinde, tarihî olayların mahiyetlerinin dışına doğru gitmektedir. Şeref dünyasında hüviyet, prototip faaliyetlerin durmadan tekrarlanan performansları vasıtasıyla geçmişe sıkı sıkıya bağlanmıştır. Onur dünyasında ise, tarih, şaşırtıcı olayların bir dizininden ibarettir ve sıhhat ve salâhiyetine kavuşabilmek için birey kendisini bu şaşırtıcı olaylar dizininden azat etmelidir.

İnsanın oluşumundaki antropolojik sabitlerin, -elbette böyle söylemeyi eğer bir kimse tercih ediyorsa,- sürekliliği gözden ırak tutulmamalıdır. Modern insan

bütünüyle yepyeni bir yaratık olmadığı gibi bazı türlerin mutasyonu da değildir. Bizim bildiğimiz en eski tarihi insanla bazı temel sosyal özelliklerini paylaştığı gibi muhtelif hüviyetlerinin oluştuğu, varlığını sürdürdüğü ve değişime uğradığı toplumsal ilişkilerinde de aynı durumu görmek mümkündür. Temel oluşumunun belirlediği parametreler dahilinde insan, içinde yaşadığı dünyayı inşa etmek, yaptıklarını bozmak ve tekrar bir araya getirme hususunda son derece geniş bir alana, bir hareket sahasına sahip olmuştur. Hüviyet, geniş kapsamlı bir dünyanın daima bir parçası olduğundan ve insan eliyle inşa edilmiş bir dünya da mevcut olduğundan hüviyetin algılanma ve denenme yolları büyük farklılıklar arz etmiştir. Hüviyet tanımı, realite tanımında görülen değişikliklere paralel olarak farklılıklar gösterir. Bu tür her tanımın, realite üretmek gücü vardır. İnsanlar sadece bunları tanımlamakla yetinmemişler, fakat aynı zamanda bu tanımları yaşamışlardır da.

Tek nedene istinat eden hiç bir teori, vuku bulmuş olan değişikliklerin muhtemelen hakkın gözetme gücüne sahip değildir. Hemen hemen her seferinde sözü edilen faktörler; teknoloji ve endüstrileşme, bürokrasi, şehirleşme ve nüfus artışı, insan grupları arasındaki güçlü iletişim, sosyal hareketlilik, sosyal dünyaların çeşitlilik kazanması, çocukların geri planda kaldığı sosyal muhtevadaki muhteşem değişiklik süreçlerinde kısmen rol oynamışlardır. Hâl böyle olunca da ortaya çıkan sonuç, Arnold Gehlen'in pek güzel ifade ettiği gibi «kurumsallıktan yoksunluk» ve «sübjektivizasyon» sözleriyle karakterize edilir olmuştur. Bu terimlerden ilki, kurumların bireyler üzerindeki bir arada tutma gücünün zayıfladığını gösterir. Temel görevi her zaman birey için anlam ve kararlılık

temin etmek olan kurumsal doku bir arada tutabilme gücünü yitirmiş, parçalanmış, giderek inandırıcılık, anlaşılırlık vasfından uzaklaşmıştır. Sonuçta da kurumlar bireyin karşısına güvenilemez, kararlı olmayan ve istisnai durumlarda da olsa gerçekçi olmak niteliğinden uzak olarak çıkmışlardır. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak da birey kendi sübjektif dünyasına itilmiş ve bu dünyada, mevcudiyeti için gerekli olan anlam ve kararlılığı oluşturmaya çalışmıştır. İnsanın sosyal bir yaratık olması nedeniyle bu sevindirici, tatmin edici bir durum değildir. Güvenilir kararlı hüviyetler (bu aynı zamanda sübjektif olarak akla uygun hüviyetler anlamına da gelir) ancak kararlı sosyal bir muhtevada karşılıklı olarak ortaya çıkar. Bu tür bir muhtevadan kasıt, kararlı kurumların oluşturduğu muhtevadır. Bu nedenle de çağdaş hüviyet hakkında derin bir belirsizlik mevcuttur. Farklı bir şekilde ifade edersek, çağdaş durumun yapısında hüviyet krizi üreten bir faktör mevcuttur.

Ancak bu ilişkinin çerçevesi içinde bir kimse yukarda sözünü ettiğimiz implisit sosyoloji ve implisit antropolojiyi anlıyabilir. Her ikisinin de kökeni modern dünyanın deneyimlerinde yatar. Edebî, felsefî, hatta sosyo-bilimsel formülasyonlar, geçmişe şamil, bu deneyim uyum sağlayabilme, amacına yönelik teşebbüslerdir. Yeni sübjektivizmi dolu dolu yansıtan edebiyat formu olarak modern romanın doğuşu için Gehlen, bunu, inandırıcı bir biçimde göstermiştir. Fakat, örneğin, Marksizm ve varoluşçuluğun insan ve topluma kavramlar açısından yaklaşma biçimi de aynı şekilde bu deneyimden kaynaklanır. Dolayısıyla modern bilimin, özellikle sosyolojinin bakış açısı da budur. Marx'ın «yabancılaşma» ve «hatalı bilinç», Heideegger'in «yetki» ve Sartre'ın «kötü kader» ve nihayet Da-

vid Riesman'in «diğer yön», Erving Goffman'ın «duygu yönetimi» gibi yeni bazı sosyolojik fikirleri ancak ve ancak kurumların hüviyet belirleyen güçlerinin büyük ölçüde zayıflaması durumunda ortaya çıkabilir, itibar görebilirdi.

Şeref kavramının modasının geçmişliği, şimdi daha geniş bir bakış açısından görülebilir. Bu günkü ile kıyaslandığında daha az değişikliklere maruz kalmış, kararlı kurumları olan, toplumun kendisine verdiği kurumsal rollere bireyin hüviyetin sübjektif bir kesinlikle bağlı bulunduğu bir dünyada şeref kavramı varlığını sürdürebilir. Modernliğin güçlerinin bir sonucu olarak bu dünyanın bütünlüğünün bozulması yalnızca şeref kavramını giderek zayıflayan anlamsız bir görüş durumuna getirmedi, fakat aynı zamanda bireyin kendisini toplumda ifade ettiği kurumsal rollerden bağımsız, çoğu kez de bu rollere karşı olacak bir tarzda hüviyetin ve onurun yeniden tanımlanması için bir vesile yarattı. Toplum ve birey, sübjektif kişilik ve objektif kişi arasındaki ilişkiler, günümüzde, bir takım güçlüklerin yaşanmasına neden oldu. Kurumlar birey için bir ev olma özelliğini kaybetti. Tam tersine bu kurumlar can sıkıcı realiteler haline dönüşüp bireye yabancılaştılar. Rollerin kişiliği oluşturma şansı kalmadı. Roller bireyi sadece başkalarından değil aynı zamanda bizzat bireyin bilincinden de saklayan «büyülü bir peçe» hâline geldiler. Kurumların boş bıraktığı bazı alanlar (sosyal yaşamın özel kesimi gibi) bireyin kendisini keşfedebilmesi ve yeniden tanımlayabilmesi için modern insanın tek ümidi hâline geldi. Hüviyet, objektif ve sübjektif olarak verilen bir gerçek olmaktan çıkıp, çapraşık ve zor araştırmaların amacı oldu. Modern insan, kaçınılmaz olarak görüldüğü üzere, sürekli olarak kendisini ara-

yış içerisindedir. Eğer bu gerçek anlaşılırsa, «yabancılaşma» duygusunun ve bununla birlikte oluşan kişilik krizlerinin özellikle gençler arasında neden bu kadar yaygın olduğu da anlaşılacaktır. Gerçekten, biyolojik bir gerçek olmaktan çok bir sosyal tanımlama meselesi olan «gençlik», modern toplumun büyük kurumsal yapılarının boş bıraktığı bir alan olarak görülecektir. Aynı nedenle ve aynı zamanda, bu, kişinin kendisine yabancılaştığı ve güvenilebilir hüviyetler bulabilmek için en yoğun çabaların gösterildiği alandır.

Bu dönüşümleri bireyin ağlayarak veya güler yüzle karşılayacağı yolundaki bir kimsenin temel varsayımlarına, pek çok şey istinat eder. Bir kimseye muhteşem bir kayıp gibi görünen herhangi bir şey, bir başkasına liberasyon için bir başlangıç gibi gelebilir. Entellektüeller arasında bugün hâkim olan ve zamanımızın «sol» düşünce yapısının implisit antropolojik temelini oluşturan görüş, elbetteki ikinci görüştür. Gerek sosyal ve gerekse fizikî kaos tehdidi, sürekli olarak kurumların parçalanmasını pusuda beklemektedir ve gelecek olan özgürlüğe atlayabilmek için gerçeklenmesi gereken bir ön basamak olarak düşünülmektedir. Tutucu bir görüşle aynı süreci modern çağın bir kök hastalığı, insanların özgür olmalarını ve kişiliklerini bulmalarını sağlayan yapıların korkunç bir kaybı olarak değerlendirmek de olasıdır. Gehlen' in son kitabında bu kötümserlikten önemle söz edilmiştir. Tutucu bir manifesto olan bu eserde modernlik her şeyi yutup mahveden bir taun gibi gözükmektedir.

Daha derli toplu, daha az çarpıtılmış bir dünya talebini, arzusunu yansıtan solun ve sağın bu iki farklı görüşünün de sorunun antropolojik ahlâkî boyutları-

nı ihmal ettiği görüşündeyiz. Kişinin kurumların baskısından tamamen azade tam özgürlüğü için sınır tanımayan duygusal bir yaklaşımın, insanın bir takım gereksinimlerini, özellikle düzen, intizam içinde olma gereksinimini hesaba katmadığı ve toplumda bu tür bir kurumsal düzen yok iken de gerek bireysel ve gerekse kollektif faaliyetlerin insancıl olmayan bir mecraya döküleceği görüş ve inancındayız. Bir başka deyişle şerefin ölümü, liberasyon alanında modern insan ne kadar başarıya ulaşmış olursa olsun, insanoğluna pek pahalıya mal olur. Öte yandan, çağdaş kurum gruplarına ve kişiliklere yönelik ehliyetsiz suçlamalar, bu gruplar tarafından gerçekleştirilen, her türlü sosyal kişiliğinin ötesinde sadece insan olduğu için onur sahibi olarak kendini kabul ettiren özerk msanın keşfi gibi bazı başarıları takdir etme hususunda başarısızlığa uğrarlar. Modern dünyayı itham eden her hangi bir kimse, insan onurunun ve insan haklarının modern anlamda keşfinin de bu ithamlarına, suçlamalarına dahil olup olmadığını bir an için durup kendi kendisine sormalıdır. Toplumun en zayıf bireyinin bile kendisini ve onurunu savunmasının onun en doğal hakkı olduğunun kabulü, köleliğin her türlü şeklinin yasaklanması, ırk ve azınlık esasına dayalı baskıların kaldırılması, çocuk haklarının ve onurunun kişiyi şaşırtan keşfi, zulmün her türlüsüne karşı kazanılan duyarlılık, her türlü olay karşısında bireyin sorumluluğunun bilincine varılması ve daha nice moral başarılar, modern dünyanın burçları olmaksızın elde edilmesi düşünülemiyecek olan sonuçlardır. Ahlâkî yönden bunları reddetmek olası değildir. Aynı nedenle bunları yanlış, hatalı bir antropolojiye ulaşacak biçimde izlemek de olası değildir.

Bize düşen görev, daha çok, modern insanın onu-

runa karşılık olmak üzere şeref görüşünü, şeref anlayışını kaybettiği pratik süreci anlamak bunun antropolojik ve ahlâkî sonuçları üzerinde düşünmektir. Bütün bu söylediklerimiz ise problemin bazı boyutlarına dikkatleri çekmenin ötesinde bir işe yaramaz. Modern toplumun ileriki yıllarda göstereceği gelişme içerisinde şeref kavramını yeniden keşfedeceği yolunda yapılacak olan spekülasyonlar bir yandan pratik açıdan akla yatkın iken öte yandan da moral açısından arzu edilir niteliktedir. Bu eski standartların yeniden restore edilmesi şeklinde olmayacaktır ve biz bunu söylemeğe gerek bile görmüyoruz. Anton Zijderveld'in ifade ettiği gibi, kurumlaşmaya karşı olan çağdaş tavır muhtemelen varlığını sürdürecektir. İnsanın doğası, kendisi için tanzim edilmiş, düzene sokulmuş bir realiteyi sağlıyacak olan kurumları bir kere daha kurmasını gerektirir niteliktedir, hamuru bu doğrultuda yoğrulmuştur. Kurumlara dönüşün kaçınılmaz bir sonucu ise tekrar şeref kavramına geri dönmek olacaktır. Bireylerin kendilerini oynadıkları sosyal rolün arması ile tanımlamaları bu durumda bir kez daha mümkün olacaktır. Ahlâk açısından burada sorulacak olan soru şudur: Bu kurumlar neye benzeyecekler? Özel olarak, müstakbel kurumların ve bunların oluşturacağı şeref anlayışının ahlâk sınavı; modern insanın en büyük başarısı olan insan onurunun keşfini, geliştirip bütünleştirmeleri, kararlı bir duruma getirmeleri veya tam aksini gerçekleştirmeleri üzerine olacaktır.

Modern Bilinç:
Paketler ve Taşıyıcılar

Daha önceki bölümlerde, çoğu kez tipik olarak modern diye algılanan kurumsal süreçlerle bazı bilinç

burçları arasındaki ilişkiyi yorumlamaya çalıştık. Mümkün olduğu kadar, bunlardan sonuncusu üzerinde dikkatlerimizi, bize göre kurumsal süreçlere özgü, hatta bu süreçler için zorunlu olduğu görüşüyle, topladık. Bir başka deyişle, modern kurumlar ve modern bilinç arasındaki bazı aslî ilişkilere açıklama getirmeğe, yani bazı modern kurumların aslî özellikleri olan bilinç yığılma noktalarını sergilemeğe çalıştık. Şu ana kadar sürdürdüğümüz tartışmada da görüldüğü gibi pratik ilişkilerin çok karmaşık bir yapısı vardır ve bu durum gerek kurumsal seviyede ve gerekse bilinç seviyesinde geçerlidir. Modern kurumlar için aslî eleman olan bilinç burçlarına ek olarak, ârızi diye adlandırılmaları mümkün pek çok tarihi sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve bu kurumlarla pratik olarak ilişki içerisinde olan çok sayıda başka eleman da vardır. Kendisini pratik olarak modern bilinç olarak ifade eden şey, bu zaruri ve ârızi elemanların karmaşık bir kombinezonundan ibarettir.

Yalnızca bilincin âslî burçlarının fenomenolojik bir betimlemesine istinat ederek modernliğin karakterini çizmeğe yönelik bir girişim, işte bu nedenle, kabul gören iyi bir yöntem değildir. Aslında bu, pratik realitenin çarpıtılması sonucunu doğuracak olan bir çeşit tarihi determinizm (bir kimsenin nedensel önceliği iki farklı analiz düzeyinden birine tahsis etmesine bağlı olarak idealistik veya materyalistik determinizm) olacaktır. Konumuza hakkını verebilme, sağlıklı bir biçimde yargılayabilmek için fenomenolojik betimleme düzeyinden kurumsal analize geçmemiz veya bu ikisi arasında bağlantı kurmamız gerekecektir. Bu bizi son derece zor ve aydın açısından riskli problemlerden koruyacaktır.

Bu işte bizi yardımcı olmaları için iki yeni kavram vereceğiz. Bunlardan birincisi «paket» kavramıdır. Bu kavramla, kurumsal süreçlerle bilgi demetleri arasında pratik olarak kurulması olası bir bağı kastedeceğiz. Bu bağ, aslî ve ârizi elemanların birbirlerine bağlanması suretiyle oluşabilir. İkinci kavram ise «taşıyıcı» kavramıdır. Bununla, bilincin belirli bir elemanını üreten veya ileten kurumsal bir süreci veya bir grubu kastediyoruz. Bu ilişki de aslî olabileceği gibi ârizi, zorunlu olabileceği gibi rasgele de olabilir.

Örneğin, teknolojik üretim ile bilgi edinme üslubunun elemanları arasında aslî bir bağlantının mevcut olduğunu daha önce görmüş ve bunu da bileşenlerine ayrılmak olarak adlandırmıştık. Burada âsli olarak birbirlerine bağlanmış bir elemanlar paketi ile karşı karşıyayız. Bir başka deyişle, teknolojik üretim bir kere verildiğinde bileşenlerine ayrılma olayından bağımsız olarak bu üretimi düşünmek olası değildir. Amerika'da, mamafih, teknolojik üretim kuruluşları tarafından taşınan paket, aynı zamanda, kapitalizmin ekonomik özelliklerinden kaynaklanan elemanları da ihtiva eder. Örneğin bireyler arası rekabet ve kâr etme motifleri özel mülkiyetin artmasını sağlamıştır. Teoride, bu ikinci tip elemanlar teknolojik üretim sürecinden uzak olarak düşünülebilir. Sosyalist ekonomilerde ise önemli ölçülerde azaltılmışlardır. Bu nedenle de bunlar bu paketin ârizi özellikleridir.

Bir başka örnek verelim: Bürokrasi ve bizim taksonomi olarak adlandırdığımız stil arasında da âsli bir bağlantı mevcuttur. Amerika'da, bürokrasi tarafından taşınan paket, politik demokrasinin özelliklerinden kaynaklanan bazı değerleri de ihtiva eder. Bürokratik büroların demokratik usüllerle oluşturulmuş politik yapıya karşı sorumlu olması, bireyin özgürlü-

ğünü koruma amacına yönelik bürokrasinin yüklendiği görevler, biraz önce söylediklerimiz için iki örnek oluşturur. Bir kez daha ifade edelim. Bu değerlerin bürokrasiye olan bağlantısının ârizi olduğu ve bağın, tarihî muhtelif raslantıların sonucu olarak ortaya çıkar bir paket vasıtasıyla kurulduğu düşünülebilir.

Benzeri düşünceler bizzat taşıyıcılara da uygulanabilir. Örneğin bir kuruluş olarak bürokrasi ve bir grup olarak bürokratlar, söz konusu bilinç burcunun taşıyıcıları olarak hizmet görürler. Bu şekilde hareket etmelerinin nedeninin, âsli karakterlerinin bir gereği olduğunu varsayabiliriz. Öte yandan, aynı bilinç burçlarının başka kurumlar veya gruplar tarafından taşınması da son derece olağandır. Bu noktada örnek olarak eğitim sistemi veya orduyu verebiliriz. Bu durumlarda söz konusu bilgi demetlerinden bağımsız olarak düşünmek olasıdır ve gerçekten bu bürokratik karakteristikleri ihtiva etmeyen pratik eğitim ve askeri kurumları mevcuttur. Bir başka deyişle, bu özel paketlere ârizi olarak bağlanan kurumlar ve gruplarla verdiğimiz bu örneklerde yüzyüze geldiğimizi ifade edebiliriz. Bu ise, elbette, bu bağlantının oluşmasına neden olan tarihî süreçlerin açıklanmasını daha da zorunlu kılar.

Tartışmamızın bu safhasında, daha önce betimlediğimiz bilinç yapıları ile ilgili değişen kurumsal vektörler hakkında da bazı şeyler söylememiz gerekmektedir. Bu noktada modern kurumların kapsamlı bir teorisini takdim edebilirsek, bu, son derece memnuniyet verici olacaktır. Maalesef bunu yapabilecek kadar cesur değiliz. Öte yandan da başa çıkılamaz bir görev ile karşı karşıya bulunmadığımızı da hemen burada ifade edelim. Sosyoloji teorisinin öylesine geniş bir

bünyesi ve öylesine çok buluşları vardır ki bunların içerisinden derdimize çare bulmak için baş vurabileceğimiz bir yerler bulmamız mümkün olacaktır.

On dokuzuncu asırda gerçekleşen doğumundan bu yana, modern kurumların özelliği, ilginçliği, sosyolojik düşüncenin merkezî temasını oluşturmuş sosyolojik düşünce iki ana geleneği izlemiştir: Marksizm ve Marksistlerin bürokrasi olarak adlandırdıkları klasik sosyoloji. Marksizm, modern kurumların ilginç özelliklerini, hemen hemen bütünüyle, kapitalizmin ilginç özellikleri ile açıklar. Kapitalizmin «mülkiyet ilişkilerini», çağdaş toplumun belirleyici, tayin edici değişkenleri olarak değerlendirir. Farklı Marksist okullar bağımlılığın kesin karakteri üzerinde birbirlerinden ayrılırlarsa da, bu duruma göre, toplumun diğer özelliklerinin tamamı bağımlı değişkenler durumunda olur. Marksizm, modern bilincin köklerini, belli başlı burçlarını esas alarak, kapitalizme kadar takip eder (bu, Marksizmin felsefî-antropolojik varsayımları nedeniyle kaçınılmaz olarak «hatalı bilinç» teşhisiyle sonuçlanan bir yoldur). Biz bunun son derece tek yanlı ve dolayısıyla bilinç düzeyinde çarpıtılmış bir bakış açısına sahip olduğunu daha önce zaten ifade etmiştik. Kurumsal düzeyde de aynı durumun söz konusu olduğu inancındayız. Modernliğin oluşmasında kapitalizm çok önemli bir kuvvet olmakla beraber modernliği yaratan tek kuvvet değildir. Modern toplumun kurumsal dinamiklerine ait anlayışımız içinde, kendimizi diğer geleneğin, yani klasik sosyolojinin içine koyuyoruz. Gerçekten, tüm farklılıklara karşın, bu geleneğin teorik açıklamalarında ne kadar ileri derecede bir yakınsama olduğu üzerinde dikkatle durmağa değer. Bunların içerisinde Emil Durkheim'in mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş hak-

kındaki düşünceleri, Ferdinand Toennies'in Gemeinschaft için kavramsal yaklaşımı, Max Weber'in rasyonalizasyon teorisi, Talcott Parsons'un model değişkenlerinin değişimine ait görüşü, modernizasyon yolunda toplumun yapısal veçhelerinde ortaya çıkan değişikliklere ait Marion Levy'nin görüşü, hemen şöyle daha ilk bakışta bize, daha önce söylediklerimizi destekler nitelikte gözüken görüşler, yaklaşımlardır. Bizim görüşümüze göre Max Weber'in yaklaşımı, bunlar içerisinde en fazla tatminkâr olanıdır.

Weber'in yaklaşımının esasını, kurumsal süreçlerle bilinç düzeyindeki süreçler arasındaki karşılıklı nedensel ilişkiler kavramı oluşturur. Bu karşılıklı ilişki, Weber'in söyleyişi ile «Tercih Temayülü»dür. Weber'in temel teorik niyeti, Marx'a bağlanan tek yanlı determinizme de engel olarak kurumsal süreçlerin insanların fikirleri, değer yargıları ve çıkarları üzerindeki etkiye gerekli önemi vermektir. Weber'e göre, bilincin tarihî bazı şekil veya suret değişikliklerine uğraması, modern toplum için ön koşuldur. Weber'in kendi çalışmasında, ana önem «Protestan Ahlakı»nın doğuşu üzerindedir. Weber'e göre bu değer burçları ve davranışlar modern kapitalizmin doğması için son derece gerekli idiler. Mamafih, bilincin bu dönüşümünden ortaya çıkan kurumlar (modern kapitalizm de dahil olmak üzere), kendilerine başlangıçta hayat veren bilinç burçlarına sürekli olarak bağlı kalacakmış gibi düşünülmemelidirler. Weber, bu günün kapitalist ekonomisindeki insanın motiflerini ve faaliyetlerini Protestan ahlâk ile açıklamanın olası olmadığından tamamen haberdar idi. Tersine, kurumlar bir kez inşa edildikten sonra kendi dinamiklerini geliştirirler ve sonuçta bizzat kendi bilinç düzeyleri üzerinde etkili olmağa başlarlar. Bu etkiler özerk geliş-

me için yeterlidir. Dolayısıyla kurumsal süreçler ve bilinç düzeyindeki süreçler, bazan kayda değer uzunlukta bir süre, birbirlerinden bağımsız olarak gelişirlerken diğer bazı vesilelerle de, tercih temayülü kavramı cinsinden olaya bakılırsa, yollarını birbirlerinin dışında arıyorlarmış gibi görünebilirler. Kısa bir süre önce takdim ettiğimiz kavramlara geri dönebilmek için kurumsal taşıyıcılar bilinç paketlerinin eski bagajlarını saf dışı bırakırlar. Tersine, bunlardan sonuncusu, başlangıçta bağlı bulunduğu kurumsal muhtevayı gerisinde bırakarak kendi yolunda tek başına gidebilir.

Weber'in yolunu izleyerek, ekonomik ve politik alanlarda modernlik için kararlı kurumsal vektörlerin olduğunu görürüz. Tarih açısından, modernleşen kurumlar, modern endüstri kapitalizmi ve modern bürokratik devlet olmuşlardır. Önemli bazı gelişmeler şu sıralarda dikkate alınıyor olsa da büyük ölçüde bu gün de böyledirler. Bunlardan en önemlisi, endüstri devriminden bu yana teknolojik üretimin kendi özerk iç dinamiğini ve rasyonalize edici kuvvetini kazanmış bulunması ve kapitalizmin belirli bazı düzenlemelerine artık bağlı olmamasıdır. Bu konuya, daha önce de, teknolojik üretimin modern bilince olan ilişkisi konusunu tartışırken değinmiştik. Bu nedenle kısaca tartıştığımız bilgi burçlarını, organizasyon şekli kapitalist olan teknolojik ekonomilere bağlamak mümkün olmayacaktır. Ekonominin sosyalist görüşlere göre organize edilmiş olması durumunda da, bu organizasyon tercihi başka ne tür farklılıklar getirmiş olursa olsun, benzeri sorunlar söz konusu olmağa devam edecektir.

Çağdaş dünyada modern bilincin diliyle konuşurken birincil ve ikincil taşıyıcılar arasındaki farkı be-

dirtmeliyiz. Birincil taşıyıcılar, önce, (kendisine özgü ekonomik ve sosyal organizasyonu ne olursa olsun) teknolojik üretim ve sonra da (diğer politik ve ideolojik veçheleri ne olursa olsun) bürokratik açıdan organize olmuş devlettir. Biz bu iki taşıyıcıyı sadece modern bilincin birincil taşıyıcıları olarak değil, fakat aynı zamanda modernizasyonun birincil temsilcileri olarak da göreceğiz. Bu iki kurumsal güç pratik olarak her ne kadar birbirleriyle ilişki içerisinde çalışırlarsa da zaman zaman birbirlerinden ayrı çalışabilecekleri gerçeğini de önemle vurgulamakta yarar vardır. Bu iki taşıyıcıya göre bilinç yapılarında ortaya çıkan farklılıklara ait daha önceki tartışmalarımızda da ifade ettiğimiz gibi özel bir durumda bu iki taşıyıcıdan birinin diğerine göre dominant faktör rolünü oynamasına paralel olarak bilgi düzeyinde kayda değer farklılıklar bekleyebiliriz. İkincil taşıyıcılar muhtelif sosyal ve kültürel süreçleri ihtiva ederler ki bunların büyük bir kısmı tarihte birincil taşıyıcıların zemininde oluşmuş olmalarına karşılık günümüzde tek başlarına etkili olabilme gücüne kavuşmuşlardır. Bunların içerisinden özellikle şehirleşmenin, hareket halindeki bir sınıf sisteminin, kişisel yaşam dünyasının anahtarı durumundaki «özel âlem»in, bilimsel ve teknolojik buluşların, seçkin kurumlarının ve kitle iletişim araçlarının önemini vurgulamak istiyoruz.

Sosyal yaşam dünyalarının çoğulculuğunu incelerken bunların büyük bir kısmından zaten söz etmiş bulunuyoruz. Burada yorumumuzu bir parça daha genişletme şansına sahibiz. Şehirleşme, bir yandan kentlerin büyümesi anlamında kullanılabilirken öte yandan da şehir yaşam biçimlerinin her yana yayılması anlamında da kullanılabilir ve bugünün modern bi-

lincinin bağımsız bir taşıyıcısı olarak düşünülebilir. Modern dünyada şehirleşme olayının gelişimi büyük ölçüde, hem üretim ve hem de ticari anlamlarda ekonomideki gelişmelere bağlı ise de kentleşme olayı herhangi bir ekonomiye ve onun özelliklerine bağlı olmaksızın kendi terimleri cinsinden incelenmesi gereken başlı başına bir olaydır da. Şehirleşmenin doğal bir sonucu olarak, farklı sınıflara ait insanlar arasındaki ilişkiler artmıştır. Modernlik bir yandan herhangi bir sınıfa ait bir kimseye hızla bir sınıftan diğer sınıfa geçme olanağını tanırken çoğu vakada (özellikle Amerika'da) sosyal hareketlilik beklentileri, pek çok kimse için sağladığı realistik şanslardan daha büyük olmuştur. Bu beklentilerin, mamafih, bilgi seviyesinde olup bitenler için son derece büyük bir önemi vardır. Kendi toplumunun sınıfları arasında konumunu geliştirme yolunda bireyin realistik olanakları ne olursa olsun, ilerde vâki olacak hâli ihtiva eden sosyalizasyon nedeniyle bireyin hayalî sosyal kesimler arasında son derece geniş ve uzak bir alanda gezinecek ve bu alanla bireyin toplumdaki ilk çıkış noktası arasında büyük mesafeler bulunacaktır. Hayal gücünden kaynaklanan bu hareketlilik, genelde hareket arzularının tatmin sınırlarını belirleyen ekonomik yapıdan ayrı olarak düşünülebilir.

«Özel âlem»in ve doğmasına neden olduğu sosyal yaşam ve bilinç ikileminin büyük önemini kısmen de olsa şu ana kadar tartışmış bulunuyoruz. Bilim ve teknolojide sürekli gelişmeleri garanti eden modern dünyanın kurumlarını tartışmadığımız gibi sınırlı ölçüler içerisinde bile tartışmaya da muktedir değiliz. Biz burada Fritz Machlup'un «bilgi endüstrisi» olarak adlandırdığı son derece geniş bir şebekeyi düşünüyoruz.

Zihnî faaliyetlere adanmış bu kurumlar şebekesinde araştırma yapılır, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yayılma işi gerçekleştirilir, bilinçte ortaya çıkan değişiklikler incelenir ve bu işler, sosyal görevi bu tür faaliyetler olan seçkin bir insan grubu tarafından gerçekleştirilir. Toplumun sadece pek küçük bir kesimi bu seçkin insanlar grubunda yer alır. Oysa bu seçkinlerin faaliyetleri kendi dışında kalan büyük grubun özel yaşamını etkilemekle yetinmez, bilinçlerini de etkiler. Teknolojik üretimle ilgili tartışmamızda gördüğümüz gibi üretim işçilerinin modern bilim ve teknolojinin gelişiminde bir payları bulunmamakla beraber, bu bilgi onların bilinci için önemli bir ufuk gibi hizmet verir ve özel yaşamlarının pek çok noktasında etkisini gösterir.

Kitle eğitiminin ve kitle haberleşme araçlarının modern bilinç için ifade ettiği anlamın önemini belirtmek için söylenecek söz bulmak zordur. Burada bizim vurgulamak istediğimiz nokta, ikincil taşıyıcıların da birbirlerinden bağımsız faktörler gibi çalışmasının olası olduğu gerçeğidir. Örneğin, modern kitle iletişim araçlarından herhangi birinin, ister ikincil ve isterse birincil modern güçlerden hiç birinin henüz uluşamadığı durumlarda boy göstermesi olasıdır. Örneğin toplumları modernleştiren kuvvetlerin pek azının etkisini gösterdiği Üçüncü Dünya ülkelerine kitle iletişim araçları bu kuvvetlerden çok önce ve çok daha kolay bir biçimde girme başarısını göstermiştir. Modern dünyanın yaratılış tarihinde önemli bir faktör olarak yer almamış olmasına karşın kitle eğitimi bu gün çok büyük bir öneme sahip olan modern bir güçtür.

Modern kurumların kapsamlı ve kesin bir teorisinin bulunmaması durumunda modern bilincin ku-

rumsal vektörlerine ait herhangi bir ifade, varsayım olmanın ötesine geçmez. Bu nedenle aşağıdaki tartışmanın bütünüyle varsayım olduğunu önemle belirtmek istiyoruz. Bununla söylediklerimizin kesin doğruluğundan emin olmadığımızı belirtmenin yanı sıra, bu meselelerin pratik araştırmalar için de pek uygun olduğunu ifade etmek istiyoruz. Sözünü ettiğimiz sakıncalar saklı kalmak kaydıyla aşağıdaki değişen kurumsal vektörlerin modern bilinç için büyük öneme sahip olduğu iddiasını ileri sürüyoruz:

(1) **Birincil taşıyıcıların gelişmişlik derecesi:** Modern bilinç için önemli bir değişken, birincil taşıyıcıların az veya çok gelişmiş olmasıdır. İlk birincil taşıyıcı için bunun anlamı, elbette, ekonomik ve teknolojik gelişmenin derecesidir; ikinci durumda ise, gelişmişlik derecesi modern politik kurumlar için söz konusudur. Her iki durumda da bu meselelere en anlamlı bakış tarzı, bunları sürekli olarak kavramaktır.

(2) **Birincil taşıyıcıların kültürel konumu:** Önemli bir değişken de birincil taşıyıcıların kültürel açıdan yerli mi yoksa ithal mi edildiği hususudur. Üçüncü Dünya ülkelerindeki gelişme ile Batı endüstri toplumlarına, bu iki ayrı dünyayı kıyaslama amacıyla bakıldığında, bu durumun özellikle önemli olduğunu söylemeğe bile gerek görmüyoruz.

(3) **Modernliğin ekonomik çıkarlarına giriş:** Modern teknolojik üretim bazı toplumların servetini büyük ölçülerde artırdı. Mamafih, gerek bu toplumlar içinde ve gerekse diğer toplumların bu sanayileşmiş olan toplumlarla olan ilişkilerinde ekonomik gelişme ve onun getirdiği zenginlikten pay alma yolunda büyük farklılıklar ortaya çıktı. Bazı gruplar doğrudan

doğruya ortaya çıkan zenginlikten pay alırken bazılarının payı son derece az oldu. İş bununla da bitmedi, bazıları yeni gelişmeler için sömürü kaynağı durumuna geçtiler. Daha basit bir şekilde ifade edelim: Bazı kimseler teknolojik üretim ile ilgili münasebetleri nedeniyle çok zengin oldular, bazıları fakir kaldılar, hatta bazıları ilişkileri nedeniyle daha da fakirleştiler. Bir başka deyişle bu özel değişkenin analitik olarak ithal edilmesi, öküz sürmeğe devam eden kimseler için bir sorun oluşturmaktadır.

(4) **Ekonominin sosyal organizasyonu:** Teknolojik üretim bize birincil sosyal kuvvet olarak gözükürken, bu kuvvetin muhtelif şekillerde organize edilme si mümkündür. Çağdaş dünyada bu farklılık en belirgin bir şekilde kendisini kapitalist ve sosyalist ekonomiler şeklinde göstermektedir. Daha önce de tartıştığımız gibi, bizim kanımıza göre, bu değişken, teknolojik üretim tarafından taşınan âsli paketleri etkilemez. Mamafih, gerek kurumların ve gerekse bilincin, dikkate alınması gereken son derece önemli arizî modifikasyonları vardır.

(5) **Bürokratik özerkliğin derecesi:** Bürokratik organizasyon daha önce göstermeğe çalıştığımız gibi, gerek sosyal faaliyetler ve gerekse bilinç seviyesinde kendi iç dinamiğini oluşturur. Bürokrasi, mamafih, oldukça farklı sosyal ve politik muhtevalar içerisinde çalışır. En önemli değişken, bürokratik organizasyonun haricî kısıtlamalar altında mı yoksa bu tür kısıtlamalardan bağımsız olarak mı çalışıyor olduğudur. Başka deyişle, harici kısıtlamaların bürokrasi üzerindeki etkinlik derecesi ilgi konusudur. Bazı bürokrasiler, kendi dışlarında kalan herhangi bir kimsenin etkisi, kontrolü altında kalmaksızın faaliyetle-

rini sürdürürler. Bazıları ise yasal sınırlamalar, kamuoyu gibi bir takım faktörlerin belirlediği kısıtlamalar altında faaliyetlerini sürüdürmek durumundadırlar.

Bu listenin ne aksiyomatik ne de tam olmadığını bir kere daha tekrar edelim. Yukarda sözünü ettiğimiz değişkenlerin modern bilinç için en önemli kurumsal vektörleri kapsadığını varsayıyoruz. Bir sonraki bölümde bunları, ayrıntılarıyla incelemek için tekrar döneceğiz.

Bunları burada incelerken temel sorumuz şu olmuştur: Paketlerden hangisi ayrılabilir ve hangisi ayrılamaz? Yukarıdan meselenin ele alınış biçimi, bu soruyla iki ana varsayım yoluyla ilgilenme olanağını tanır:

(1) Birincil taşıyıcılar için kurumsal süreçler ile bilgi demetleri arasındaki bağlantı, diğer taşıyıcılar için olan bağlantıdan çok daha fazladır. Farklı bir şekilde ifade edelim: Birincil taşıyıcılarla ilgili paketler daha sıkı bir biçimde «bir arada bağlanmışlardır» ve bağın koparılması, birbirlerinden uzaklaştırılmaları daha zordur. Bu varsayımın hükmünün geçerli olduğu sınırlar içinde, bilincin baştan tekrar inşasına ait projeler için bir baş parmak kuralı önerebiliriz: Bu tür projelerin birincil taşıyıcılara olan yakınlık derecesi ile ters orantılı olarak devreye girme, yerlerini alma şansları vardır.

(2) Birincil taşıyıcıların kendi aralarında olduğu gibi, teknolojik üretim durumunda, bürokrasi durumunda olduğundan daha çok, kurumsal süreçlerle bilgi demetleri arasında âslî bağlantılar vardır. Bir başka deyişle, bilinç seviyesinde ekonomik zorlamalar, politik zorlamalardan daha etkili olurlar. Bu iki

taşıyıcının modern bilinçle olan ilişkisini tartışırken buna neden inandığımızı açıklamağa çalıştık.

Bu kitabın çerçevesi içerisinde bu hipotezlerin geçerliliğini veya geçersizliğini ispatlıyabilecek durumda değiliz. Bu tür bir işe girişmek kitabın hacmini pek genişletecekti ve sonuçta biz gene de kesin ifadelere ulaşmış olduğumuzdan emin olmayacaktık. Mamafih, varsayımımızın altındaki mantığı açıkladıktan sonra, modernlik hakkında soru sorarak meseleyi açma yönteminin tezahürlerini elde etmeğe, bunları sergilemeğe devam edebiliriz. Şimdi kurumsal vektörlerden bilinç seviyesine ve modernliğin sembolik evrenine dönüyoruz. Bu terimle neyi kastettiğimiz son derece açıktır. Realitenin kognitif ve normatif tanımlarının bir şebekesi sosyal yaşamın içine nüfuz etmiştir. Bunların bilinçte farklı konumları vardır ve kurumsal düzenin farklı sektörleri ile farklı ilişkiler içerisindedirler. Mamafih, bireyin yaşamı ve faaliyetleri için bir toplumun ortak bir muhteva olarak hizmet sunabilmesi için, bu realite tanımlarının çoğunun bir referans çerçevesi içerisine oturtulması ve bu referans çerçevesinin de toplumun büyük bir kesimince kabul görmesi gerekir. Bir toplumun sembolik evreni, çok sayıda realite tanımını bir bütün hâlinde bir arada bulunduran ve bireye kurumsal düzeni sembolik bir bütünlük içinde sunan bir gelenek bünyesidir. Bir başka deyişle, bizim sorumuzun dikkati şimdi, sık sık modernliğin dünya görüşü olarak nitelendirilen konu üzerine çevrilecektir.

Şu ana kadar söylenenlerin tamamından şu sonucu çıkarabiliriz: Bu, realite tanımlarının mantık açısından birleştirici ve yoğun bir biçimde kristalize olmuş bir bünyesi olarak telakki edilemez. Modernliğin sembolik evreni kendi özel ayrıntıları içerisinde nasıl

olursa olsun, birkaç invariyant kurumsal faktöre kadar nedensel olarak izlenebilmesinin muhtemel olmadığı hususu da aşikâr olmalıdır. Modern toplumların sembolik evreninin, gevşek bir biçimde bir araya getirilmiş ve realite tanımlarının kararlı burcundan çok uzak olduğunu da varsayabiliriz. Mantıkî tutarlılık hususunda çoğu kez büyük eksiklikler vardır. Bu, bizzat kendileri sürekli olarak değişen belirli sayıda kurumsal taşıyıcılar arasındaki ilişki, bilincin âsli ve arizî elemanlarının bir arada var olmaları gerçeğini, bir kere daha açıklayacaktır.

Burada aklımızda bulunan, ifade etmeğe çalıştığımız gerçeği betimlemek için en iyi kelime, bir çocuğun oyuncak takımındaki elemanları bir araya getirip sonra ayırması anlamını ifade eden Fransızca «bricolage» kelimesidir. Modern dünya görüşünü bu tür bir yaklaşımla anlatmağa çalışmak son derece yararlıdır. Kültür münekkitlerinin (ve kültür kâhinlerinin) modern insanın ne olduğu ve onun dünya görüşünde nelerin kaçınılamaz olduğu hususunda söyledikleri de göz önünde bulundururlursa, bu yararın daha artacağı muhakkaktır. Modern insan ve onun dünya görüşü ile ilgili ve en azından yüz yıldır oluşmakta olan muhtelif teorilerin bizzat kendileri, bilgi sosyolojisi açısından, maalesef burada ele alıp inceleme olanağı bulamadığımız, ilginç konular oluştururlar. Bu teorilerden çoğuna kesinlikle şüpheci bir nazarla bakılması gerektiği görüşündeyiz. Bunların tamamı, soruna gerektiğinden fazla basitleştirerek ve çoğu kez de meseleyi muğlak, bulanık hâle sokarak yaklaşmışlardır. Bu tip bir basitleştirmenin alternatifi, mamafih, insan ruhunun basite indirgenemezliği iddiası karşısında korkup sükût etmek değildir. Bu olaylar, pratik araştırmalara olduğu kadar teorik açıklamalara

da olanak sağlayacak tabiattadırlar. Modern insan ve onun bilinci ile ilgili ilâve bazı beyanlarda bulunmak yerine, dikkatli ve zorunlu olarak deneysel olan bir analiz sürecini tavsiye etmeyi arzu ediyoruz.

Teknolojik üretim ve bürokrasinin modern bilincin birincil taşıyıcılarını oluşturduğunu varsayar ve bu taşıyıcılara ait paketlerin bir başka yerden kaynaklanan bilinç elemanlarının bir kombinezonundan oluştuğunu anlarsak, bu takdirde aşağıdaki sorunun sorulması gerekecektir. Sembolik Modern evrenin hangi özel temaları birincil taşıyıcılardan asli olarak türetilmişlerdir. Genel bir dünya görüşü için hangi temalara teknolojik üretim ve bürokrasi tarafından katkıda bulunulmuştur.?

Önce teknolojik üretimi ele alalım. Modernliğin sembolik evreninde teknolojik çalışmanın karışık, kararsız bir yeri vardır. Bir yandan, doğrudan doğruya modernliğin sembolik evrenini şekillendirirken öte yandan da buna karşı kuvvetli reaksiyonlarının oluşmasına neden olur. Bir tarafta bileşeni olma hâlinin doğurduğu durmadan tekrarlanan bir kargaşa, öte yanda da bütünlük için yinelenen bir araştırma söz konusudur. Modernliğin sembolik evrenin veçhelerinin (burada gene bir kere daha Weber'in Protestan ahlâkı ile ilgili tartışmasından yararlanabiliriz) modern teknolojik üretimden önce geldiğini ve böylesi bir üretim için de ön koşulu oluşturduğunu ifade etmeliyiz. Aynı zamanda, bu veçheler, modern kurumsal üretimin ortaya çıkardığı durum tarafından kuvvetle desteklenmektedir.

Genel olarak ifade edersek, her toplumun sosyal yaşamında iş dünyası en önemli pozisyonu işgal eder. Bu durum, muhtemelen hep böyle olmuşsa da, modern teknolojik üretimin sosyal yaşamın her yanı üzerin-

deki etkisinin tarihin hiç bir döneminde bugünkü kadar fazla olmaması nedeniyle, günümüzde etkisini her zamankinden daha fazla hissetirmektedir. Bu üretim biçiminden türetilen temalar sosyal yaşamın realitelerinin biçimlendirilmesinde baş rolü oynamaktadırlar. Gerçekten sosyal yaşamın diğer formları «iş dünyasının» azınlıklara ayrılmış iskân bölgesi veya göçmen mahallesi olarak tanımlanmaktadırlar. Bireyin özel yaşam dünyası ise, işi dolayısıyla ilgili olma durumunda olduğu büyük ekonomik veya bürokratik kuruluşlar tarafından sarılmıştır. İş dünyasının hâkimiyetinden kendisini kurtarabilmesi için ister mecazî anlamda, ister gerçek anlamda, «tatile» çıkmalıdır. Kişinin iş dünyası realitesinden şöyle silkinip kendisini böylesi bir tatil yoluyla kurtarabilmesi ise son derece yoğun ve çoğu kez de pek zor olan gayretleri icap ettirir. Bu birincil taşıyıcılardan türetilen paketlere karşı gösterilen direnç ve reaksiyon ne olursa olsun, çağdaş toplumdaki çoğu kimse için iş dünyası fevkalâde büyük bir öneme sahiptir.

Teknolojik üretim ile ilgili olarak daha önce tartıştığımız temaların tamamı sembolik evrene bir bütün olarak «transfer edilemez.» Bunlardan bazıları şunlardır:

Birincisi Rasyonellik: Weber'in pek açık seçik bir biçimde görebildiği gibi bu anahtar temadır. Bu, bilim adamları veya filozofların ilgi alanı içerisinde bulunan yansıma özelliği olan rasyonellik değil, kişinin günlük yaşamında anlamlandırıp değerlendirdiği nitelikteki fonksiyonel rasyonelliktir.

İkincisi, Bileşenlerine ayrılabilir olmak: Daha önce gördüğümüz gibi, realite, birbirleri ile nedensellik, zaman ve uzay yapıları içerisinde ilgili olan, birbirlerinden açık seçik bir şekilde ayrılabilen bileşenlerden

oluşuyor olarak kabul edilir. Bu tema, hem kişinin hem de diğerlerinin yaşamının bir parçası olur ve sembolik evreni kuşatan bir tema hâline dönüşür.

«Üçüncüsü: **Çok ilişkili olmak.** Bu, daha önce gördüğümüz gibi, çok sayıda çeşitli ilişki ile -ki bu ilişkiler arasında diğer insanlarla olan ilişkiler, maddî cisimlerle olan ilişkiler, soyut varlıklarla olan ilişkiler hemen ilk akla gelenlerdir- ilgilidir. Birey, teknolojik üretim süreci ile ilişki durumunda iken bunları bilincinde hazır olarak tutmalıdır. Çok katlı ilişkilere yönelik sürüp giden pratik, bu tür katlı ilişkilere ait bir bilinç alanının oluşmasına neden olur. Bu, sembolik evrenin mürekkep bir elemanı olur. Bir başka deyişle, teknolojik üretim alanından sosyal yaşamın ve bilincin diğer uzaylarına transfer olur.

Dördüncü: Yapabilirlik. Burada karşımıza çıkan, yapılabilir, bir çözüme ulaştırılabilir olarak düşünülen realiteye yönelik bir problem çözme yaklaşımıdır. Yaşam (sosyal deneyimler ve hüviyet de dahil olmak üzere) sürüp giden bir problem çözme olayı olarak gözükür.

Beşincisi: Çoğulculuk. Alfred Schutz'un gösterdiği gibi çok katlı realiteler, insan bilincinin sabit ve muhtemelen zorunlu bir veçhesidir. Schutz'un günlük yaşamın «muhteşem realite» si olarak nitelendirdiği uzaydan diğer anlam uzaylarına geçebilmek için gerekli olan kapasitenin antropolojik olarak verildiği varsayılır. Modern koşullar altında ise bu verilen kapasite ileri derecede yoğunlaşır. Çoğulculuk yaşamın temel teması olup çıkar. Bu çoğulculukla bir arada, sembolik evrenin yaratılması giderek güçleşir. Farklı realiteler tanımlanır ve son derece farklı biçimlerde yargılanırlar ve bunların tamamını sarıp sarmalayacak olan dünya görüşünün inşası pek şüpheli olur. Mo-

dern koşullar altında sembolik evrenin inşasının önemli bir karakteristiği, bu tür bir inşâda yer alacak olan varlıkların sayısıdır.

Altıncısı: Gelişmek, terakki etmek. Herhangi bir faaliyetin sonuçlarını veya bu faaliyet sonucu oluşacak olan kârı maksimum kılma yönünde bir temayül vardır. Bu teknolojik üretimi gerçekleştiren mühendisin zihnindeki maksimum kılma düşüncesi gibidir. Bu ise «herşey daima geliştirilebilir» görüşünde ifade edildiği gibi bir kararsızlık temayülünün doğmasına neden olur. Yapabilirlilik kavramı ile birleşince dünyanın «daha yukarı ve daha ileri doğru» şeklinde ifade edilebilecek manzarası ortaya çıkar. Sadece tekrarlanan ve sürüp giden bir değişim beklentisi değil, aynı zamanda bu tür bir değişiklik için olumlu bir tavır da vardır. Bu tavrın insanın doğal karakteristikleri ile çatışıp çatışmadığı sorusunu tartışabilmek için ne yazık ki burada yeterli yerimiz yoktur.

Tekrar bürokrasiye dönelim. Modernliğin sembolik evreni için en önemli temaların şunlar olduğu gözükmektedir:

Birincisi: Bizzat toplumun kendisinin konu oluşturması. Bürokrasiye göre, toplum, organize edilmesi gereken şekilsiz bir realitedir. Hem sorunlarla doludur, hem de yönetilebilirdir. Farklı yollardan yönetilmesinin olası olduğu düşünülür. Dolayısıyla «toplum» olayı önce bir sistem ve sonra da kaba saba da olsa değişikliklere gereksinim gösteren bir sistem olarak ortaya çıkar. Değişme ve değişebilmenin doğasında biraz önce tartıştığımız yapabilme temasındakine benzer bir ilke vardır. Bürokratik bilincin sınıflandırma (taksonomik) stilinde olduğu gibi bu ilkede de düzene koyma temayülünden kaynaklanan bir gerilim vardır. İnsanlık, tarih boyunca sosyal yaşamın tanım-

lanma biçimi ile özellikle çeliştiğinden toplumun bu manzarası hem rahatlatıcı hem de can sıkıcı olabilir. Dolayısıyla bu özel tema sık sık fantazilere ve yaşamın bürokratik olmayan farklı yollarının ters yönde planlanmasına neden olur.

İkincisi: Bürokrasinin ve sınıflandırma faaliyetlerinin çoğulculuğun tehditlerini hafifletici bir yol olarak konu edilmesi. Sosyal yaşamın çoğulculuğunun anlamı, bireyin, şaşırtıcı çeşitlikte deneyimleri ve bilinç elemanlarını daima önünde tutması ve bunlara karşı tavır koymasıdır. Bürokratik sınıflandırma bu çeşitliliği düzene koymak için bir yoldur. Yetki alanına ilişkin görüş şişirilip bir çeşit kozmik ilke hâline dönüşür. Bir bütün olarak realite, bürokratik düzenlemeğe ve mümkün olduğu oranda da bürokratik yönetime müsait hâle gelir. Aynı zamanda bürokrasiden kaynaklanan yetki alanı görüşü hem çoğulcu sosyal var oluşu ve hem de «rol mesafesi»ni meşru kılar.

«Rol mesafesi» ile kastedilen, bir kimsenin sosyal rollerini gerçek dışı bir tarzda oynaması ve gerçek kişiliğinin sosyal rollerce anlaşılmadığına hem kendisini, hem de diğerlerini inandırmağa çalışmasıdır. Bu, «bürokrat bürosunda bürokrat sıfatıyla ve ancak bürokrat sıfatıyla hareket eder» şeklinde ifade edilen temel bir bürokratik ilkenin geniş kapsamlı bir uzantısıdır. Aynı zamanda çoğulculuğa ve hüviyetin çoğulcu olmasına karşı bir savunmadır.

Üçüncüsü: Belirli yetki alanlarının özel yaşama tahsisi. Sosyal yaşam dünyalarının çoğulculuğu konusunu tartışırken gördüğümüz gibi, modernliğin bu belirli veçhesi onlarla çok yakın bir ilişki içinde olmasına karşın münhasıran birincil taşıyıcılardan çıkartılmamıştır. Özel âlem ile farklı kurumsal taşıyıcılar arasındaki bağlantılar ne olursa olsun özel ve

kamu kesimleri arasındaki mesafe, gerek kurumlar ve gerekse bilinç seviyelerinde modernliğin bir ana ilkesidir. Daha sonra ayrıntılarıyla göreceğimiz gibi anti-modern ideolojiler bu mesafeye muhalefet etmektedirler.

Dördüncüsü: Bürokrasi ile olan ilişkisinin aslî veya ârızi olduğunun bilinmemesine karşın bir başka tema da bürokratik olarak tanınan haklara bağlı insan hakları görüşüdür. Bir kısım bürokrasi daima insan haklarından sorumlu olarak düşünülmüştür. Daima şikayette bulunacak birinin var olacağı kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak da özel prosedürlerin önemini vurgulayan genel bir tema söz konusudur. Bu da toplumun bürokrasi tarafından yönetilebilirliği temasıyla ilgilidir. Böylece evrensel insan haklarından evrensel bürokrasinin gerekliliği görüşüne doğru uzanan bir gelişme söz konusudur. Birleşmiş Milletler, bir bakıma bürokrasinin bu kozmik görüntüsünün tuhaf bir beklentisi olarak değerlendirilebilir. Daha önce de gördüğümüz gibi, bu tür kozmik genişleme potansiyeli, bürokratik bilinç için kaçınılmazdır. Evrensel ve özel model değişkenleri arasındaki farkı Talcott Parsons betimlemiştir ve modernizasyonun, özelden evrenselliğe açılan bir gelişmeyi içerdiğini önemle vurgulamıştır. Bu görüşe biz de katılıyoruz ve ayrıca şu ilâveyi yapma gereğini duyuyoruz: Modern koşullarda özel yaşam, evrensel yaşamın muhtevasını bir ön gereksinim olarak varsayar.

İkinci Bölüm

MODERNİZASYON

Bu kirli toprak parçasının üzerinde
Bir zamanlar bir ağaç vardı
Bir çadır gibi örtüyordu.
Güzel kokularını küçücük bir mısır üzerine
Bir kavmin yaktığı son ateşin aydınlattığı
Cennete doğru dalları uzanıyordu
Ustalar, işçiler yolladılar
Onlar o ağacı kestiler
Yerine ise
Heybetli duygusuz bir katedral kubbesi yerleştirdiler.

Kofı Awoonor

5) Paketlerin Nakledilmesi :

Modernizasyon, ne sadece bir kurumsal süreç, ne de bilinç düzeyinde vukû bulan bir hareket olarak

düşünülemez. Eğer bütün sonuçları ile anlaşılmak isteniyorsa, modernizasyon, belirli kurumsal birikimlerinin ve bilinç içeriklerinin nakledildiği, taşındığı, iletildiği bir süreç olarak düşünülmelidir. Bu terimi daha önce tanımladığımız anlamı içerisinde ele alacak olursak, modernizasyon için paketlerin nakledildiği bir süreçtir diyebiliriz. Bu bölümde, bu sürecin kurumsal vektörü ile ilgileneceğiz.

Daha önce modern bilincin, belirli temaların bir birikimi veya yığılması veya bir yıldız kümesi gibi birlikte bir yapı olduğunu önemle vurgulamıştık. Bunun anlamı, her ne kadar ölçüler ve skalaları devreye sokmadı isek de yaklaşımımızın tipolojik olmaktan çok kantitatif olduğudur. Bir başka deyişle, modern bilinci bazı kognitif ve normatif temalar cinsinden analiz etmeğe çalıştık. Sonuçta da bu temaların yoğunluğu ve frekansı yardımıyla modernliğin derecesini ölçebilme olanağına kavuştuk. Buradan da hiç bir toplumun kelimenin tam anlamı ile modern olmadığı ve sadece bazı toplumların, bu gün, basitçe modern olmayan toplumlar şeklinde betimlenebileceği sonucuna vardık. Daha çok, farklı toplumlar söz konusu temaların frekansı ve yığılma derecesine göre farklılıklar arz ederler. Mamafih, son derece gelişmiş endüstri toplumları ile Üçüncü Dünya olarak adlandırılan toplumlar arasında kesin farklılıklar vardır. Her ne kadar gelişmiş endüstri toplumları hâlâ kendi sınırları içerisinde modern olmayan kurum ve bilinç «cep»lerine sahip iseler de modernleşmelerini tamamlama süreci esnasında (bu kitabın üçüncü bölümünde modernleşme süreçlerini bütünüyle tamamlayamayacaklarını ispatlamağa çalışacağız) oluşturdukları merkezlerden bu süreç daha az gelişmiş toplum-

lar üzerine bir şua gibi yayılır. Modernizasyonun, bu gün dünyanın büyük bir kısmında Batılılaşma süreci olarak adlandırılmasının nedeni işte budur. Bu süreç sadece sosyal bir değişim değil, aynı zamanda bir kültür empoze etme olayıdır. Kitabın bu bölümünde bu kültür empoze etme olayının bugün Üçnücü Dünya ülkelerini etkileme biçimini incelemeğe çalışacağız.

Üçüncü Dünya ülkelerinde görülen modernleşme süreci, geçmişte toplumların modernleşmeğe ulaşmak için geçirdikleri süreçten son derece farklıdır. Üçüncü Dünya ülkeleri modernizasyonla tanışmakta, bu sürece ulaşmakta sadece geç kalmış olanlar değildir, fakat aynı zamanda süreç dışardan bunlara ulaşmıştır ve hâlâ da ulaşmağa devam etmektedir. Bu nedenle de Üçüncü Dünya olayını, Avrupa'da veya Kuzey Amerika'da geçmişte ne olmuşsa onun sanki yeni bir tekrarı gibi görmek hatalı olur.

Modernlik için esas olarak gördüğümüz teknolojik, ekonomik ve politik alanlar aslında Üçüncü Dünya ülkeleri için de merkez olma konumunu korumaktadırlar. Mamafih, bunların her durum üzerinde eşit veya homogen bir etkileri yoktur ve şehirleşme, eğitim gibi ikincil taşıyıcılar ile ilgilidirler. Bu tür taşıyıcılar ise çoğu kez modernizasyon acentaları olarak göreceli bir özerkliğe sahiptirler.

Bu nedenle teknolojik ekonominin gelişmişlik derecesinin, gelişmiş endüstri toplumlarında olduğu gibi Üçüncü Dünya toplumlarında da bir anahtar değişken olduğunu kabul edeceğiz. Sorunu daha basit bir dille ifade edelim: Ekonomik gelişmişlik ve bilinç arasında doğrudan doğruya bir ilişki mevcuttur. Mamafih, gelişmiş teknolojik üretim yönünde ekonominin

gelişmesi farklı biçimlerde olur ve bunun da gerek toplum ve gerekse bilinç açısından farklı tezahürleri vardır. Farklı çalışma ortamlarının etkilerine ait verilerden bu sonucu kolayca görmek mümkündür.

Üçüncü Dünya toplumlarında ortak olan bir görüntü, modern iş davranışlarına sahip az sayıda işçi gruplarına gereksinim duyan çeşitli girişimler sonucu modern ekonominin ulaştığı durumla beraber ortaya çıkar. Bu durumdaki insanların çoğunun, işçiler dahil olmak üzere, girişimle olan ilişkileri az veya hiç hüner istemeyen işler vasıtasıyla olur. Özel ekonomik faaliyetin modern oluşuna karşın böyle bir duruma sadece modernizasyon yoluyla yaklaşmak bütünüyle şaşırtıcı olur. Bu tür durumlarda sık sık ortaya çıkan gerçek, böylesi bir çalışma ortamının, modern bilinç yolunda olumlu hiç bir gelişmeye kaynak oluşturmaksızın geleneksel aile yaşamını ileri derecede tahrip etmesidir.

Madencilik bu noktada güzel bir örnek oluşturur. Güney Afrika'da madencilik, çoğu yerde modern ekonominin söz konusu bölgeye uzantısını temsil eden bir faaliyet koludur. Çok sayıda Afrikalı iş gücünün cazibesine kendisini kaptırmıştır. Bir madencilik merkezinin kurulmasını takiben göçmen işçi yığınları bu merkeze doğru akmağa başlamaktadır. Bu olayın ilk sonucu köy yaşamının ve geleneksel kültürün yapısının zayıflamağa başlamasıdır. Çoğu kez bir köyde bulunan erkeklerin büyük bir kısmı bu madencilik merkezine doğru akar. Bu tür bir göç olayının göçen işçiler üzerindeki etkisi, bu göçün geride kalanlar üzerindeki etkisinden çok daha fazla tahripkârdır. Bireyler ailenin gelneksel koruyucu çatısının altından uzak kalırlar. Çoğu durumda fiziksel olarak

eşlerinden ayrı kalıp endüstri bekârları olarak yaşamlarını sürdürürler. Şekilsiz bir yaşantının içine fırlatılıp atılırlar. İş için organize olmuş, yöneticiler tarafından bu amaçla şekillendirilmiş karmakarışık organizasyonlar içerisinde kendilerini buluverirler.

Bu durumda modernliğin yapısı (kurumlarıyla, günlük yaşam tarzıyla, kognitf ve normatif temaları ile ve bir kimsenin istediği gibi adlandırmakta serbest olduğu diğer veçheleri ile) bireye zorunlu olarak yabancı, güçlü ve esas itibariyle de kendi yaşamını ve sorumlu bulunduğu diğer bireylerin yaşamlarını alt üst eden zorlayıcı bir kuvvet olarak gözükür. Böylesi bir durumda modernliğin kendi iç yapısını olumlu bir biçimde bireye sunması olası değildir. Böyle bir durumda bireyin modernlikle tanışma ve modernliğin ne olduğunu kavrama derecesi son derece düşüktür.

Birey yeni durumla yüz yüze kalmağa devam ettikçe zaman içerisinde modernliğin yarısını da tanımağa başlar. Biraz önce sözünü ettiğimiz Afrika tipi durumlarda, bu bağlantı, işçiler aileleri ile bir araya geldikleri zaman haricî olarak ifade edilir. Kelimenin tam anlamıyla birey şimdi yeni durumuna «yerleşmiştir» ve günlük yaşamın akışına kendisini teslim etmiştir. Veriler bu yerleşme olayının kognitif bir yanının olduğunu göstermektedir ve bu iş, çalışma atmosferini tanzim eden ön varsayımlardan hiç değilse bir kısmının işçi tarafından anlaşılmağa başlanılmasına paralel olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmalarının ilk basamaklarında Afrikalı işçiler iş yerlerinin yönetiminde esas oluşturan bazı ilkeleri anlamakta güçlük çekmektedirler. Örneğin Afrikalı bir işçi, yer altında başarılması zor, kol gücünü gerektiren işler yapan ve her an ölüm tehlikesi ile yüz yüze olan bir işçinin, aynı maden ocağında ama büroda çok daha rahat koşul-

lar altında çalışan ve hayatî bir tehlikenin kendisi için söz konusu olmadığı bir memurdan neden daha az para aldığını anlıyamamaktadır. İşçinin iş hiyerarşisindeki yeri giderek yükselirken bu yeni değerlendirme sistemini de kavramağa başlamaktadır. Özellikle yeni görevlerinde başarılı iseler, olup bitenlere, bu yeni değerlendirme sisteminin ölçülerine göre bakma temayülleri daha hızlanmaktadır.

Batı kültürünün dışındaki kültürlerin işe karşı kişiyi cesaretlendirmediği ve yetersizliğin nesilden nesile bir miras gibi intikal ettiği yolunda pek yaygın bir ön yargı vardır. Oysa veriler bu inancı desteklememektedir. Dünyanın her yanındaki insanların sistematik ve verimli bir biçimde çalışma kapasitesine sahip oldukları bir gerçektir ve bu insanların modern iş yöntemleri ile eğitiilp ileri derecede teknolojik hüner sahibi olabilmeleri olasıdır. Batı kültürü dışındaki kültürlerin başarıyı cesaretlendirmediği yolundaki inanca da şüpheyle baktığımızı ifade edelim. Bize, batı kültürü dışındaki kültürlerin iş ve başarıya yönelik referans çerçevelerinin farklı olduğunu söylemek daha anlamlı gibi geliyor. Latin Amerika ve Afrika'da yapılan rasgele bazı seyahatler bile sürekli, disiplinli ve yüksek performansla çalışan bu yörelere ait insanların varlığını ortaya koymuştur. Mamafih bu çalışmalar, Batılı seyyahların alışa geldiklerinin dışında bir ritimle sürdürülmektedir ve ifade ettiği anlam daha farklıdır. Benzer şekilde, başarının amacı ve motifleri de farklılıklar arz etmektedir. Üretim alanında modernizasyonun problemi insanların işin başına getirilmesi değil, işin başına özel bir yolla getirilmeleridir. Bu ise sadece faaliyetin haricî bileşenlerinin değil fakat aynı zamanda ve aynı önem derecesinde olmak üzere belirli bilinç yapılarının da devreye girme-

sine neden olur. Bunlardan sonuncusu bireyin bilincinde yerini yapana kadar haricî faktörler yabancı ve esas itibariyle anlamsız gözükür. Yeni modeller bireyin sübjektif bilinç yapısı ile bütünleşmediği sürece birey gevşek ve yapay bir zemin üzerinde durur ve bireyin bunlara olan bağlılığı tesadüfî olup güven vermekten uzaktır.

Ekonomik alanda modernizasyonun ilk basamaklarında sadece az sayıda insan «modern tip» hâline dönüşür, Bunlar, modern ekonomi için esas olan kognitif ve normatif temaları ilk olarak, diğerlerinden önce, kavrayıp içlerine sindiren kimselerdir. Çoğu kez bu insanlar, kişisel nedenlerle veya bağlı bulundukları bazı grupların özelliğinden dolayı toplumun geleneksel yapısıyla varlıklarını bütünleştirememiş olan marjinal tiplerdir. Bunlar, şu veya bu biyografik nedenlerle orijinal sosyal muhtevaya yabancı kalmış kimselerdir. Veya bunlar toplum içerisinde bazı ırk, din veya başka esaslara dayalı azınlık gruplarına mensup oldukları için toplumun dışında kalmış bireylerdir. Gerek alenî olarak gerçekleştirilen faaliyetler ve gerekse bilinç açısından bu kimseler toplumla bütünleşmeyi başaramamış olan insanlardır. Aynı nedenle, yeni yaşam biçimleri ile bütünleşmeye diğerlerinden daha hazırdırlar. Çoğu durumda yeni yaşam biçimlerine adapte olmak için mevcut olan bu hazırlık, kuşkusuz, geçmişe olan bazı kırgınlıklar vasıtasıyla desteklenme şansına da sahiptir.

Ekonomik modernizasyon sürecinin ileri derecede bölümlere, kompartmanlara ayrılmış bir tarzda başlaması pek yaygın olan bir görünümdür. Bir modern ekonomi, daha önce el değmemiş olan bölgelere kollarını uzatır. Günlük sosyal yaşam söz konusu iken modern ekonominin ilk etkileri yapıcı olmaktan

çok yıkıcı bir tarzda ortaya çıkar. Başlangıçta son derece az sayıda inan ve gruplar bu yeni olgu ile bütünleşebilir. Sürecin süresi uzadıkça daha çok sayıda insanın bu yeni gerçekle bütünleşme şansı giderek artacaktır.

Modern ekonomik kurumların teşkilinin her safhasının bilinç seviyesi üzerinde bir mütekabil uzantısı, sonucu, etkisi olacaktır. Örneğin, geleneksel takas sisteminin yerini modern ekonominin para sisteminin alması sadece ekonomik işlemler açısından bir devrim olmayıp aynı zamanda bilgi edinme üslûbunda da bazı yenilikleri zorunlu kılar. Ödemeler mal ile değilde para ile yapılmağa başlanınca yeni ölçü kavramları birey tarafından kendisine mal edilmeğe başlanacaktır. Kişiliğe bağlı olmayan yeni elemanlar ve formaliteler sosyal ilişkilere dahil olacaktır. Kredi müesseseleri gibi bazı aracılar bu sürece yardım için ortaya çıkacak olan kuruluşlar olacaktır. Aynı zamanda ve çok daha önemli olan bir şey ortaya çıkacaktır: ekonomik âlem, birey yaşamının son derece özel ve bağımsız bir alanı olarak kavranmağa başlayacaktır. Ekonomik işlemlerin, sosyal yaşamın diğer faaliyetlerini yöneten kurallar ve varsayımlardan daha farklı bazı kural ve varsayımları zorunlu kıldığına inanılacaktır. Modernliğin en çarpıcı, en belirgin özelliklerinden biri olan özel ve toplumsal yaşam ikilemi, bireyin bilincinde kendisine özgü yerini bulmağa başlayacaktır. Rasyonellik ve kişisel olmamak, yalnızca dışardan empoze edilen yabancı kavramlar olarak değil, fakat zorunlu ve muhtemelen de en azından ekonomik yaşama hâkim olan yararlı kavramlar olarak kabul göreceklerdir. Daha ilerde ekonomik alandan yaşamın diğer kesimlerine taşınan bu temaların muhtelif olası durumlarına, sonuçlarına değineceğiz.

Bu da bize modernize eden paketlerin ekonomik taşıyıcılar vasıtasıyla iletilmesi ile ilgili bazı önemli değişkenlere dikkat etmemizin gerektiğini ifade eder. Önce, özel bir durum alan modern ekonomik faaliyet tipi söz konusu olacaktır. Bu da, faaliyetin gereksinim duyduğu işçi emeğinin kalitesinin çeşidi, hangi dereceye kadar iş hiyerarşisinde doğal emeğin kullanılacağı, söz konusu girişimin büyüklüğü ve diğer ekonomik faaliyetlerle (hem geleneksel, hem de modern ekonomik faaliyetler) olan ilişkisi ile ilgili sorularını içerir. İkinci olarak, belirli bir alanda modern veya modernleştiren ekonomik bir faaliyetin süresi söz konusudur. Daha önce de gördüğümüz gibi bir ekonomik girişimin sosyal yaşam ve bilinç üzerindeki etkisi ne olursa olsun, bu etki zamanla daha da güçlenmekte ve derinleşmektedir. Bu değişkenlerin her ikisi de geniş kapsamlı makro-sosyal muhtevalarla ilişki içerisinde olan ekonomik faaliyete atıfta bulunurlar. Makro-sosyal durum ne olursa olsun soruna üçüncü bir değişken, modernleşen ekonomik faaliyetlere yönelik belirli kimselerin ilişkisi, açısından da bakmak olasıdır. Örneğin bir Afrika ülkesinde, hünersiz bir işçi gibi ileri derecede eğitim görmüş bir başka kimse de modernleşme faaliyetleri ile ilgilidir. Fakat bu iki ilgi birbirinden son derece farklıdır. Bu tür kişisel ilişkilerde son derece çapraşık farklılıklar olduğunu söylemeğe bile gerek olmadığı kanısındayız. Bu nedenle de belirli özel bir durumda ekonomik âlemde (veya sosyal yaşamın herhangi bir kesiminde) modernizasyonun makro-sosyal kuvvetlerinin faaliyette olduğunu söylemek yeterli değildir. Belirli kişilerin veya grupların modern taşıyıcılara karşı olan tavrının analiz edilmesi gerekir. Bizim varsayımlarımıza göre, bu tür ilişkilerden her birinin bilinç seviyesinde kendilerine özgü karşılıkları mevcuttur.

Teknolojik gelişmesini olgunlaştırmış ekonominin kurumlarının yanı sıra modernizasyonun diğer önemli birincil taşıyıcılarından biri de bürokratik devlettir. Ekonomi ile ilgili olarak tartıştığımız değişkenler, belirli bir derecede de olsa, devlete de uygulanabilir. Bürokratik yapının tipi (örneğin sivillerin ve askerlerin devletin yönetimindeki payları), devletin büyüklüğü, devletin içinde bulunduğu özel bir durumun süresi, bireyin devletle olan farklı ilişki yolları ve benzeri diğer değişkenler, herhangi bir analizde dikkate alınması gereken değişkenlerdir. Mamafih, modernizasyonun ekonomik ve politik taşıyıcıları arasında son derece önemli bazı farklar vardır.

Gerek modern devlet ve gerekse modern ekonomi kendilerini geleneksel sosyal durumlar üzerine yabancı realiteler olarak empoze ederler. Bu sürecin ilk basamaklarında ve hatta daha sonraları çoğu kimse bu iki kurumsal kompleksin herhangi bir durumda kavranma ve karşılıklı ilişkiler içine girme biçiminde çok az bir farklılık görürler. Afrika'nın yeni devletleri ve Latin Amerika veya Asya'nın ihtilal rejimlerinde olduğu gibi politik olarak bağımsız ülkelerde, mamafih, daha ileriki adımlarda önemli bir farklılık ortaya çıkar: Bizzat devletin kendisi gelişmenin dinamosu ve ulusun ideallerinin bir sembolü durumundadır. Bu ise özellikle bu tür toplumlara has özel «modern tip»lerin ekonomi yerine devlet ile bütünleşmeğe çalışmalarına ve devleti ket vurucu bir yapı olarak değil de ihtiraslarını tatmin için bir araç olarak görmelerine neden olur. Örneğin veriler, Afrika'da gençler için ekonomik yapıda görev almaktan devlet çarkında görev almanın çok daha cazip olduğunu göstermektedir. Hükûmet bürokrasisindeki görevler hem daha cazip ve hem daha az zahmetli gelmektedir.

Gerçekten de hükûmet bürokrasisi ve bu bürokrasinin basamakları, statü, imtiyaz ve güç zirvesine ulaşan bir merdiven gibi gözükmektedir.

Bu iş, giderek büyüyen teknolojik bir ekonomiye kıyasla bürokrasi, sosyal geleneklerin geleneksel yapısı ile kendisini çok daha kolay bir biçimde uzlaştırabildiği için olasıdır. Çok modern bürokratik bir yapı bile, modern bir ekonomik girişimin geleneksel üretim yapıları ile kurduğu çalışma ilişkilerinden çok daha iyi çalışma ilişkilerini geleneksel güç yapıları ile kurabilir. Geleneksel modeller, gerçekten, bürokrasinin çalışma biçimi ile uyum sağlayıp onunla iş birliğine gidebilirler. Ailenin, klan ve kabilelerde vücut bulmuş olan asalet mertebelerinin Üçüncü Dünya ülkelerinin politikasında ifade ettiği önem, bu son sözlerimiiz destekler mahiyettedir.

Modern ve geleneksel yapıların bu karışımı, devlet kavramı söz konusu iken ,bireyin devlete hangi gözle baktığını, onu nasıl gördüğünü anlamak için büyük kolaylıklar sağlar. Fakat burada devreye bir başka eleman girmektedir. Bu da iş tercihleri söz konusu olduğunda ortaya çıkan durumla ilgili bir bileşendir. Aslında politik bir merdiveni tırmanmak, ekonomik bir merdiveni tırmanmaktan daha kolaydır. Bunun için az sayıda marifete sahip olmak yeterlidir veya öyle görünmektedir. Özellikle çok hızlı politik değişikliklerin söz konusu olduğu dönemlerde birey kendisinin bir anda sistemin en alt basamağından en üst basamağına taşınmış olduğunu görebilir. Böylece de bir kimsenin, sadece gücün hayalî bünyesini değil, aynı zamanda son derece gerçekçi objektif olasılıklarını da hesaba katması gerekir.

Aynı zamanda, mamafih, bu algılarla ilgili son derece anlamlı, son derece önemli hatalı algılamalar

da vardır. Bu yanılmalardan ilki, gucun belirli özel bir hünere gereksinim duymasındadır. Geleneksel bir toplum da dahil olmak üzere herhangi bir toplumda bu yanılgı hakkında herhangi bir kimsenin şüphesi olabilirse de bu, modern veya modernleşen bir topluma uygulanan aşikâr bir yanılgıdır. Böyle bir toplum bürokratik yollardan yönetilmelidir. Bürokrası sadece son derece özel bazı hünerleri zorunlu kılmakla yetinmez fakat daha önce de gördüğümüz gibi son derece özel bir bilinç yapısını da zorunlu kılar. Bu hünerler ve bu bilinç çoğu kez güç ve yavaş olan bir öğrenme süreci yoluyla edinilebilir. Bu öğrenme süreci ise kelimenin tam anlamıyla biraz önce sözünü ettiğimiz beklentilere muhaliftirler. Kurumsal taleplerle sübjektif beklentiler arasındaki bu çatışmanın sonucu ise son derece basit ama kapsadığı alan itibariyle de son derece önemlidir: Üçüncü dünya ülkelerinde bürokrasi çarkını yürüten kimselerin bürokrasinin istinat ettiği bilinç yapılarından ya kusurlu, eksik bir biçimde veya hiç haberdar olmadıklarını görüyoruz.

Politik gücün doğası hakkındaki bu yanılsama sadece bürokratik yapıda yer alanların arasında değil, fakat aynı zamanda bürokrasinin müşterileri arasında da son derece yaygındır. Bu, ilginç ve belki de paradoksal bir şekilde, daha önceki bürokratik bilincin yapısına yönelik gözlemlerimizle ilgilidir. Teknolojik üretimle ilgili bilinç yapılarından farklı olarak bürokrasinin bürokratlar ile bürokrasinin müşterileri için farklı referans çerçevelerini zorunlu kıldığını daha önce göstermeğe çalışmıştık. Bir başka deyişle, bürokrasinin müşterisi bürokrasi ile karşılıklı olarak bir faaliyeti gerçekleştirmek amacıyla bürokratın referans çerçevesi içine girme zorun-

da değildir. Oysa teknolojik üretimde görev alan işçi, en azından belirli bir dereceye kadar, üretim sürecini planlıyan mühendis ile birlikte aynı referans çerçevesini, üretimin selâmeti açısından, paylaşmak durumundadır. Bu, modernleşme durumu ile ilgilidir. Daha öncede gördüğümüz gibi işçi, çalıştığı fabrikanın çalışma tarzı hakkında hiç bir bilgi sahibi olmaksızın işini yürütebilir. Zamanla iş yerine ait bilgisi gelişme kaydeder. Bürokraside ise bu tür bir gelişme zorunlu değildir. Bu basitçe şunu ifade edebilir: Geniş halk kitleleri devletten harikalar yaratmasını, bu harikaları yaratacak olan sistem hakkında hiç bilgi sahibi olmaksızın istemeğe devam edebilirler.

Aynı zamanda politik gücün muhteşem sembollerini tanıyabilirler. İnsanlık tarihi boyunca olduğu gibi ister politik ve isterse dini olsun bütün güç sembollerinin anlaşılmadan tanınması mümkündür. Aslında bunların anlaşılmadan tanınmasının daha kolay olduğu yolundaki bir görüş tartışılabilir. Devlet gücünün yeni sembolleri ile tanışmak birden bire gerçekleşir. Yeni bir ifadeyi yaşayan bir varlık durumuna dönüştürebilmek için harcanan çabaları anlamak ise başlı başına bir meseledir. Doğu Afrika ülkelerinde, özellikle Kenya ve Tanzanya'da politikacılar **uhuru** (bağımsızlık) ve **kazi** (iş) arasındaki zorunlu bağlantıyı ve bunlardan ikincisi olmaksızın birincisinin anlamsız ve geçici olduğunu anlatmak için büyük çabalar harcamışlardır. Uhuru'nun insan kitleleri arasında Kaziden daha çok popüler olduğunu kolayca iddia edebiliriz. Tekrar ifade edelim ki, bu tür toplumlarda çalışmaya karşı bir antipatinin, hatta nefretin mevcut olduğu sonucunu bu tür örneklere bakarak çıkarmak son derece hatalı bir genelleme olur.

Ve bu hata bir moral hatası olmaktan çok hayal hatasıdır. Politik ve ekonomik olarak yaşayabilir, ayakta kalabilir modern bir Afrika devleti ortaya çıkarabilmek için gerekli olan iş, geleneksel yaşam tarzının ve dünya görüşünün modifiye edilmesidir. Tersine, milli egemenliğin sembolleri ve devlet gücü hayallerde derhal kabul görmektedir. Bu tür idealler milliyetçi ideolojiler üzerine kurulmuş olan hükümetler tarafından da sürekli olarak beslenmektedir.

Yukarda tartıştığımız konuların sosyolojik tezahürleri gerçekten son derece fazladır. Burada bunlardan sadece ikisinden söz edeceğiz. Birincisi, bu gün için modernleşen toplumlarda modernizasyonun politik taşıyıcıları ekonomik taşıyıcılardan daha önemli gözükmektedirler. Bu tür bir algılamanın kuşkusuz gerçekçi bir bileşeninin bulunmasının yanı sıra bazı önemsiz yanlış algılama elemanları da mevcuttur. İkincisi, bu gün modernleşen çoğu toplumda belirli bir politik orta sınıf ortaya çıkmıştır. Bunlar az çok eğitim görmüş, imtiyazlı bir tabakadır ve pozisyonunu esas itibariyle bürokratik devlet örgütünde iş bulmaktan elde etmektedir. Bu orta sınıfın sosyal dinamiği Batı ülkelerinde bürjuvazi tarafından üretilmiş olandan son derece farklıdır. Bilincinin ekonomik kurumlardan çok politik kurumlar tarafından biçimlendirilmiş olduğunu söylemek yeterli değildir. Daha da önemlisi, modernizasyon kavramı, teknolojik üretimden daha çok bürokratik bilinç yapılarının etkisi altında kalarak şekillenmiştir. Çoğu Üçüncü Dünya toplumlarının şekillendirilmesinde büyük bir öneme sahip olan politikacının ve bürokratın hayalidir bu. Bu, ne mühendisin ve ne de ekonomik yorumlar yapan bir kimsenin hayali değildir. Burada kapalı olarak da bulunsa sosyalizme doğru kuvvetli bir

temayül vardır ve buna nedensel bir faktör olarak Üçüncü Dünya toplumlarını hızla sosyalizme doğru iten diğer faktörler ilâve edilmelidir. Biraz sonra bu konuya dönmek için imkânımız olacak.

Bir önceki bölümde sıraladığımız modernizasyonun diğer kurumsal vektörlerini kısaca gözden geçirebiliriz. Bunlardan bir tanesi birincil taşıyıcıların kültürel konumudur ve burada, bugünkü Üçüncü Dünya toplumları ile geçmişte Batı toplumlarındaki modernizasyon süreçleri arasındaki farkın, bugün, modernizasyonun itici gücünün Üçüncü Dünya toplumları için dışardan gelmesi şeklinde olduğu önemle vurgulanmalıdır. Gerek objektif sosyal gerçekler ve gerekse kişilerin sübjektif algıları söz konusu iken, bugün, Üçüncü Dünya toplumlarında modernizasyon batılılaşmak anlamına gelmektedir. Bu ülkelerde politik ve ekonomik taşıyıcıları ithal malı yabancı mallar gibidir. Asya, Afrika ve hatta Latin Amerika ülkelerinde milliyetçilik hareketlerine enerji sağlayan en önemli motiflerden birinin bu gerçek olduğunu belirtmeğe bile gerek olmadığı kanısındayız. (Uzunca bir süredir Latin Amerika kültürleri, en azından resmî olarak, batılı diye nitelendirilegeldiği için Latin Amerika ülkeleri milliyetçilik hareketlerinin hedefini A.B.D. oluşturmaktadır).

Milliyetçilik, sık sık, modernizasyon faktörlerinin yabancı karakterini gözlerden saklar. Üçüncü Dünya'da ve diğer bağımsız devletlerde sömürgecilik döneminde iş başındaki hükümetlerin topluma daha az yabancı gözükmesini sağlamak amacıyla milliyetçilik hareketleri başlatıldı. Bir dereceye kadar da bu uğraşıda arzu edilen sonuçlara ulaşıldı. Mamafih, millî bağımsızlık gerçeği veya millî hükümetlerin kurulması, tek başına hükümetlerin halka daha yakın ol-

malarına yetmedi. Nitekim Hindistan örneğinden elde edilen sonuçlar, millî hükümetlerin, hatta federe devlet hükümetlerinin kurulmasının Hintli köylünün gözünden hükümetin kendisine yabancı olduğu görüntüsünü silip atmağa yetmedi.

Bunun nedeni ise, çoğu geleneksel toplumlarda, toplumsal yapının en belirgin biriminin köy veya kabile olması, ama daha büyük birimler olmamasıdır. Hintli bir köylünün bakış açısından, millî Hint hükümeti İngiliz vali kadar kendisine uzaktır. Daha az belirgin olmak üzere bu gerçek federe devlet için de geçerlidir. Hindistan gerçeğinin sergilediği bilgiler, bize, Hintli köylülerin modern politik kurumlara sırt çevirip modern hükümet ile ilişkilerini yürütecek müesseseleri kendi anlayışlarına göre biçimlendirdiklerini (geleneksel kast konsülleri gibi) göstermektedir. Sömürgecilik döneminin bitiminden bu yana giderek artan kabile ve azınlık esasına dayanan ayrıcalıkların kıtası Afrika'da da benzeri durumu izlemek mümkündür.

Bu gerçekler, özellikle kendilerinin büyük halk kütleleri ile bütünleşmiş olduklarını sanan milliyetçi entellektüelleri tedirgin etmektedir. Bu algılama ise kendilerinin hangi derecede batılılaşmış olduğu gerçeğinin, dolayısıyla kendi geleneksel yapılarının hangi derecede dışında kalmış oldukları olgusunun yeterince anlaşılamayıp gözden kaçmasına neden olmaktadır. Tunus'tan elde edilen bilgiler ,geleneksel yapıya sıkı sıkıya bağlı olan köylerin, kendi millî kapitalist gruplarına mensup entellektüellere Avrupalı kapitalistlere baktıklarından daha şüpheli bir biçimde baktıklarını göstermektedir.

Modernleştirici acentelerin kültürel konumu, Batı eğitiminden yeterince nasibini almış kimseler için

büyük farklılıklar arz eder. Kısa bir süre öncesine kadar sömürge durumunda olan ülkelerde ekonomik ve politik kurumlarda yerli halk aleyhinde gelişmiş olan ayrıcalıkların izi hafızalarda hâlâ tazeliğini korumaktadır. Bu tür anıların silinmeğe yüz tuttuğu ülkelerde bile eğitim görmüş insanlar arasında Batı'ya duyulan kırgınlık hâlâ motive edici bir güç olarak varlığını sürdürmektedir. Bu kırgınlık, Batı ve onun çalışma tarzı şiddetle reddedilirken ulusun gelişme ve modernleşme gayesinin, Batı'nın ve bazı kurumlarının en azından bir takım ölçülerinin kabul edilmemesi durumunda gerçekleşemiyeceği realitesinin kabul edilmemesinin bir neticesi olarak sık sık daha da derinleştirilmektedir. Üçüncü Dünya'da çoğu milliyetçi ideolojinin amacı bu anlayış farklılığına bir çözüm bulabilmektir. Tipik olarak bu, Batı'nın arzu edilmeyen yanlarını sürekli olarak reddederken zorunlu ve arzu edilir olduğu düşünülen, sanılan yanlarını kabul etme olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Arzu edilir olanlar arasında modern teknoloji ve bunun ekonomi alanında uygulaması en ön sırada gelenler arasında bulunmaktadır. Gene burada sosyalizme doğru büyük bir temayülün olduğunu belirtelim. «Afrika Sosyalizmi», veya «Arap Sosyalizmi» gibi ideolojilerin gerçek kognitif muhtevaları gün ışığına çıkarıldığında, ayrıcalığın uzlaştırılabilmesinin son derece önemli olduğu anlaşılacaktır. Özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da kapitalizmden kaynaklanan Batı kültürünün, sadece insanları sömürmekle yetinmeyip aynı zamanda toplumu atomize, bireyleri alt üst eden bir sosyal sistem olarak algılandığını müşahade etmekteyiz. Tam tersine yeni sosyalizm (ki bu sosyalizm gelişmiş endüstri dünyasındaki sosyalizme pek az benzemektedir) modernliğin çıkarları

ile toplumun çıkarlarını kombine eden, bireye hem mana hem de dayanışma sunan bir sistem olarak gözükmektedir. Modernizasyonun son derece önemli bir vektörü, modernliğin sağladığı ekonomik çıkarlara uzanan bir yoldur, bir geçittir. Bugün çoğu millî toplum, modern ekonomik süreçler ve bu süreçlerin oluşturduğu uluslararası sistem ile bağlantılıdır. Mamafih, farklı ülkeler için bu bağlantının doğası büyük farklılıklar göstermektedir. Üçüncü Dünya ülkelerinin büyük bir kısmı son derece yoksuldurlar ve gelişmiş endüstri toplumlarının bireyleriyle kıyaslandığında bu ülkelerin fertlerinin modernliğin ekonomik çıkarlarından faydalanma şanslarının minimum seviyede olduğu görülür. Bu durumun Marksist analizi, temel görüşünü azgelişmişliğin ana veçhesi olarak ekonomik bağımlılık üzerinde toplamış ve azgelişmişliğin sömürünün direkt bir sonucu olduğunu iddia etmiştir. Eğer genel bir açıklama yapılacaksa bu tür bir analiz hakkında biz şüphe duymaktayız. Az gelişmişliğin nedenleri son derece karmaşıktır ve Üçüncü Dünya ülkelerinin gelişmiş Batı toplumları tarafından sömürülmekte olması ancak bu nedenlerden birini teşkil edebilir ve bize göre bu gerçek bazı ülkelerin geri kalmışlığında dominant faktörün sömürü olmasına karşın doğru olmağa devam eder. Fakat Üçüncü Dünya toplumlarının fakirliği tartışma götürmez, itiraz kabul etmez bir gerçektir.

Bu fakirliğin hem sübjektif hem de objektif elemanları vardır. Az gelişmişlik ve bu durumun yarattığı yaşam koşulları azgelişmişliğin objektif gerçekleridir. Her günkü yaşam açısından duruma şöyle bir bakacak olursak geniş halk kütlelerinin aç, hasta ve erken ölümle yüz yüze olduğunu görürüz. Fakat aynı gerçeklerin bir de sübjektif yanı vardır ve Üçüncü

Dünya'da olup bitenleri anlayabilmek için bu durumun her iki yanına da bakmak zorunludur. Gerçekten, fakirlik, bağımlılık ve sömürü, iktisatçılar ve politik bilimciler tarafından açığa çıkarılacak olan basit objektif gerçekler değildirler. Bunlar aynı zamanda durumun tanımları ve bilincin elemanlarıdır. İlk safhalarında bile modernizasyon, bireyin sosyal ufkunun genişlemesini zorunlu kılar. Eğitim ve kitle iletişim araçları ve hatta birincil modernizasyon taşıyıcılarının bireysel acenteleri ile yüz yüze olan temaslarda birey, günlük yaşamının çevrelediği dünyanın dışındaki âlemden haberdar olmaya başlar. Kaçınılmaz olarak da kendi durumunu o dünyalardakilerin durumu ile kıyaslamağa başlar. Yeni ufku, gelişmiş endüstri toplumlarındakilerin yaşam biçimini de sınırları içerisine almağa başlayınca bu kıyaslamanın sonucunuda birey kaçınılmaz olarak üzüntüye kapılır. Daha önceleri insan doğasının kaçınılmaz kaderi olarak algılanan durumların hiç de genel olmadığı, adaletsiz olduğu ve değiştirilmesinin gerektiği bilincine birey yavaş yavaş da olsa varmağa başlar. Bu nedenlerle de, bizim inancımıza göre, modernizasyon ile sosyal hoşnutsuzluklar ve devrimci bilinç arasında son derece geniş kapsamlı ve giderek artan bir bağlantı mevcuttur. Daha önce sözünü ettiğimiz durum söz konusu iken bu bağlantı muhtemelen kendiliğinden ortaya çıkacaktır ve devrimi teşvik amacını açıkça güden politik hareketler tarafından büyük ölçüde teşvik edilecektir, devrimci bilinç, bu toplumların pek çok yönden değişimi için devrimi bir ön koşul olarak değerlendirecektir.

İşte burada bizim analizimiz Latin Amerika'da Marksistlerin «bilinçlendirme» olarak adlandırdığı kavramla birleşir. Bunun anlamı, insanların durum-

larının sosyal ve politik belirleyicilerinden eğitim ve politik propaganda yoluyla haberdar kılınmaları, bu yolda bilinç sahibi olmalarının sağlanmasıdır. Bu suretle bu insanlar politik istikametlerde hareket edebilme gücüne sahip olacaklardır. Modernizasyon ile devrimci bilinç arasında bağlantı kurulması yalnızca mevcut rejimleri devirmek için yol arayan politik hareketler için değil, fakat aynı zamanda vatandaşlarını gelişme yolunda harekete getirme amacıyla planlar yapan millî hükümetler için de önemlidir. Bu tür durumlarda iletimi söz konusu olan bilinç yapılarının pek çoğu politik olarak daha az kaypak hâllerde iletimi söz konusu olan paketlere pek benzer iseler de, bu iki durumda duygusal üslûplar birbirlerinden pek farklıdırlar. Nerede seferberlik başarılı ise (bu seferberlik ister devrim için, isterse devrim sonrası yeni rejimle birleşebilmek için olsun) orada modernizasyonun her veçhesi kurtuluşun bir aleti olarak algılanacaktır (veya bu veçhe devrimci programın bir parçası olarak algılanacaktır). En azından belirli bir süre bireyin toplumsal duyguları da saklı kalmak kaydıyla bu, son derece hızlı modernizasyon faaliyetlerine olanak tanıyacaktır. Bu tür bir seferberliğin yararları açıktır. Burada en büyük tehlike, beklentilerin ve duygusallığın zirveye ulaşmasından sonra bile gelişme hedeflerinin henüz çok uzaklarda bulunmasıdır. Bu durum için Küba, pek öğretici bir örnek teşkil eder.

Ekonominin sosyal organizasyonu olarak adlandırdığımız kurumsal vektör, bütün pratik amaçlar için, modernizasyonun sosyal modellerine karşı kapitalizm mi sorusuna indirgenir. Kapitalist doğrultuda gelişen modernizasyon iler iderecede huzursuz güvensiz halk kütlelerinin doğmasına neden olur. Mo-

dernleşme süreci tarafından yaşamları alt üst edilmiş kimseler (topraklarından uzaklaştırılmış veya şehrin cazibesine kapılarak kırsal kesimden göç etmiş kimseler) genel olarak kendilerini tehditkâr bir ortamın içinde bulurlar ve işin daha da ilginç yanı durumlarını yargılayıp değerlendirebilme durumunda da değildirler. Bu tür kimseler durumlarında radikal bir değişikliği gerçekleştireceğini vaat eden politikacılar tarafından cezbedilirler. Ekonomi sosyalist bir çizgide organize edilirse modernizasyonun bünyesi içerisinde yer alan yeni konumlandırmaların daha az olacağı hususunda şüpheliyiz. Mamafih sosyal bir sistem de gerek toplum ve gerekse birey için amaçlar belirler ve dolayısıyla yeni konumlandırmaları gelişme yolunda kaçınılması imkânsız bir takım basamaklar olarak düşünür. Burada Üçüncü Dünya ülkeleri için kalkınmaları yolunda kapitalist modelin mi yoksa sosyalist modellerin mi daha yararlı olduğunu tartışmayacağız. Görüşlerimiz sosyalizm lehine düşünceler olarak da değerlendirilmemelidir. Bizim söylemek istediğimiz sadece, Üçüncü Dünya toplumlarında giderek sosyalist modellerin ilgi görmesinin ekonomik olmayan pek çok nedenlerinin bulunduğudur. Bu ekonomik olmayan faktörler de dikkate alınmalıdır. Gelişme için sosyalist modellerin kapitalist modellere göre üstün olup olmadığı konusunda bir kimsenin düşünceleri bu noktada pek önemli değildir.

Burada sosyalizmle Marksist ideolojiyi kast etmiyoruz ve olaya bu ideolojinin gözüyle bakmıyoruz. Bu tür bir yanlış anlamanın önüne geçmek için bir modernizasyon acentesi olarak orduya bakalım. Bu veya o ülkede ordunun politik rolü ne olursa olsun birey için modern kılıcı bir acente olarak fonksiyonu toplumcudur. Orduya katılan bir kimse geleneksel ya-

şamından bütünüyle kopar ve son derece sıkı bir kontrol altında modernliğe intibak etme durumuyla yüz yüze gelir. Bu sıkıntılı durumun karşılığı olarak elde edilecek bazı yararlar da elbette mevcuttur. Artık onun yeni bir statüsü ve yeni bir kişiliği vardır. İleri derecede bir dayanışma havası içinde yaşamına bir biçim ve anlam verilmiştir. Geleceğini açık seçik bir biçimde gözünün önünde canlandırabilmektedir ve kendi gayretlerinin de katkısı ile yarınını nasıl şekillendirebileceğini kısmen de olsa kestirebilmektedir. Özellikle bilincin modernizasyonu da dahil olmak üzere bu muhteva içerisinde ordu kendisini modernizasyonun en başarılı acentelerinden biri olarak göstermiştir. Ordu içerisinde bireylere kendi geleceklerini şekillendirme olanakları sunulmaktadır. Gayret ve ödül arasında tahmin edilebilir ilişkiler mevcuttur ve hepsinden önemlisi «lâyık olmak» bazı üzerine inşa edilmiş olan bir eşitlik sistemi mevcuttur. Bu nedenle Üçüncü Dünya ülkelerinin bir kısmının askerî rejimler tarafından yönetile gelmesi pek sürpriz sayılmamalıdır.

Bu kitabın ilk bölümünde önemle ve ısrarla şu gerçeği vurgulamağa çalıştık: özel yaşam ve toplum yaşamı ikilemi modernliğin en önemli sosyal karakteristiklerinden birisidir. Çağdaş Üçüncü Dünya toplumlarında da modernizasyon bu ikilemi empoze etmektedir. Ve çoğu kez bu son derece güç ve iğrenç bir sabır denemesi olarak hissedilir, pek çok karışıklığın ortaya çıkmasına neden olur. Sosyalizm burada topluma bir çözüm sunar. Bireylere tekrar bir dayanışma havası içinde birleşmeyi vaat eder. **Eğer modernizasyonu giderek yaygınlaşan yuvasız kalma olgusu olarak betimlersek, sosyalizmi yeni bir yuva için verilen söz olarak anlamalıyız.**

Son kurumsal vektör olan bürokratik özgürlüğün derecesi doğrudan doğruya daha önceden söylenmiş olanlara bağlanabilir. Pek çok nedenden dolayı bunlardan sadece bir kısmını burada tartıştık. Devlet ve onun organları çağdaş Üçüncü Dünya ülkelerinde önemli bir yer işgal etmektedirler. Sosyalizme doğru olan temayül bu konumu daha da güçlendirir. Kollektif iyileşme beklentileri (yani gelişme beklentisi) ve bireylerin ümitleri devlet ve politik vaatlerine bağlı olma temayülü gösterir. Bu durum gücün çoğulculuğuna yardım etmekten uzaktır ve hatta bürokratik organların üzerine kısıtlamalar koyma eğilimindedir.

(6) Bilinç Çatışmaları :

Üçüncü Dünya ülkeleri olarak adlandırılan memleketlerde modernlik, kimi kez parlak gelecek vaat eden, kimi kez uğursuzca tehdit eden hayallerle dolu bir sinema şeridi gibidir. Ve bugün dünyamızda bu görüntü, sayıları giderek artan insanların yaşamını doldurmaktadır. Daha da önemlisi, modernlik geleceğin dalgası olarak göründüğünden, bu görüntü hayatın içine kayıyor izlenimini verdiği ufukta bir hayal gibi salınmaktadır.

Pek çok kişisel ve kollektif beklenti bu modernlik görüntüsüne tutturulmuştur ve bunların tamamı pozitif değildir. İnsan yaşamının pek elemanter düzeylerinde modernlik, açlıktan, hastalıktan ve vakitsiz ölümlerden kurtulabilme beklentisi ile bütünleşmiştir. Modernliğin kendi bünyesi içinde büyüleyici ve mucizevi özellikler mevcuttur ve bu özellikler bazı durumlarda insanlığa özgü bir takım sıkıntılardan kurtuluşu vaat eden dinsel beklentilere pek benzer. Modernliğin hayal gücünün sadece bu elemanter beklentilerle sınırlı olmadığını emniyet içerisinde söyliyebiliriz. Muhtelif iletişim araçları vasıtasıyla modern

dünyaya ait bir bilgi stoku her yana yayılmaktadır. Bu bilgilerin içinde gelişmiş endüstri toplumlarının karakterine ait haberler (bazan güvenilebilir, bazan güvenilemez), bireyin kendi toplumunda olup bitenler hakkında bilgiler ve ülkenin geleceğine ait tahminler de vardır. Modernleştiren güçlerle direkt temas son derece sınırlı bile olsa bu tür bir haberleşme olayı gerçekleşmektedir. Modernizasyonun birincil taşıyıcılarının ancak şöyle böyle ulaşabildiği ülkelere bile kütle iletişim araçları, transistörlü radyolar ve filmler vasıtasıyla modern dünyadan haberler iletilmektedir. Fakat daha da önemlisi iletişim olayı en azından kulaktan kulağa yayılan haberler yoluyla bile olsa gerçekleşmektedir. Her zaman bir başka yerde bulunmuş olan kimseler vardır. Bu başka yer bir kasaba, ülkenin başkenti olabileceği gibi bir başka ülke de olabilir. Bu kimseler ülkelerine döndükleri zaman bu tür haberlerin ve görüşlerin önemli bir yayıcısı olurlar.

Belli başlı modernizasyon süreçlerinin yanı sıra bu tür haberleşme, iletişim vasıtalarının ne denli etkili olduğunu gösteren son derece çarpıcı, işin mahiyetini açıklayıcı bir örneği Jean Duvignaud'un bir Tunus köyü olan Shebika'da yaptığı araştırmada bulabiliriz. Duvignaud'un anlattığına göre bu köye henüz modernizasyonun teknolojik, ekonomik ve politik acentelerinin eli değmemiştir. Buna karşılık köy, modernizasyon hakkındaki haber akışından pek etkilenmiştir. Köyde bir okul vardır ve gençlerin çoğu okuma yazma bilmektedirler. Bu suretle dış dünyaya ait haberlerden hem haberdar olmakta hem de bu haberlerin yayıcısı olma görevini çoğul olarak üslenmiş bulunmaktadırlar. Köyde ayrıca bir kısmı Tunus, bir kısmı da Fransız ordusunda ve yurt dışında görev al-

mış kimseler vardır. Bunlar da diğerlerinin yanı sıra modern dünyadan bu el değmemiş köye bilgi aktaran kaynaklardır. Nihayet köyde bulunan birkaç transistörlü radyo, araştırmacıya göre köyün karakterinin değişmesinde en önemli rolü üslenmektedir.

Hiç bir şey değişmese bile durumun bu tür haber kaynakları yardımıyla ne kadar çok değiştiğini Duvignaud göstermektedir. Ve bu özel durumda kesinlikle başka bir şey değişmemektedir. Yeni bilgiler okul çocukları, emekli askerlerin uzak ülkelere ait anlata geldikleri hikâyeler ve ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra hükûmet tarafından radyo yolu ile yapılan sürekli propagandanın oluşturduğu haber birikimleri sayesinde hızla yayılmakta ve bunun doğal sonucu olarak Shebika'da geleceğe yönelik beklentiler hızla değişmektedir. Köylüler özellikle radyo vasıtasıyla politikacıların ve hükûmet ileri gelenlerinin verdikleri sözler tarafından büyük ölçüde etkilenmektedirler. Köylüler hükûmetten yaşamlarını somut bir biçimde değiştirecek bir takım şeyler, örneğin evlerini onarmak için inşaat malzemeleri beklemektedirler. Bu beklentiler cevapsız kalınca da ümitler hayal kırıklıklarına dönüşmektedir. Sinirler gerilmekte, asaplar bozulmaktadır. Bu ise hükûmet üyeleri ile, devrime kadar zorlanan bir takım sürtüşmelere girilmesine neden olmaktadır.

Modernliğin yeni imajları, kaçınılmaz olarak, geleneksel toplumun sembolleri, değer yargıları ve inançları ile çatışmaktadır. Söz konusu geleneksel yapıya çıkar bağı ile bağlı kimseler için bu durum ciddî bir tehdit oluşturmaktadır. Duvignaud'un inceleme yaptığı köydekilerden biri düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir (Burada 'Sidi Sultan', yöresel bir müslüman türbesine işaret etmektedir):

«Hiç bir şey bırakılmadı, hiç bir şey. İnsanlar geldiğinde onlara bir teklifte bulunma şansı verdik. Niçin vermiyecektik? Fakat Sidi Sultan artık kendisine dua edenlerin isteklerine yanıt vermiyor. Eski yollar terkedildi. Bağlar gevşedi. Bir sele kapıldık gidiyoruz ama bunun ne olduğunu bilmiyoruz... Radyo herşeyi öldürdü.»

Böyle bir durumda modernlik diğerlerine ise göz kamaştırıcı cazip bir imaj sunmaktadır. Orta Doğu'daki sosyal değişimlerle ilgili araştırmasında Daniel Lerner, bir Türk köyünde köyün bakkalının modernliği büyük bir memnuniyetle karşılarken öte yandan da bu bakkalın modernizasyonun bir acentesi gibi görev yaptığını ifade etmektedir. Lerner'in araştırmacıları ile yaptığı bir konuşmada bu bakkal dükkânının nasıl olmasını arzu ettiğini ayrıntıları ile anlatmıştır. Bakkalın arzu duyduğu dükkân, bütünüyle bir Amerikan süper marketinin aynıdır. Bolluk-bereket, teknik mucizeler, tüketicinin seçim şansına sahip olması, gelişmenin nimetlerinden yararlanma arzusu; işte bütün bunlar bu Türk köylüsünün realize olmasını canı gönülden arzu ettiği hayaller.

Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda modernliğin cazibesi kişileri kentlere çekmiş, modernliğin nimetleri şehir yaşamında aranmıştır. İşte bu nedenle ve ekonomik olanak vaatlerinden bütünüyle bağımsız olarak şehirler son derece güçlü bir cazibe merkezi durumuna gelmişlerdir. İnsanlar kente daha iyi iş olanakları ve daha iyi yaşam koşulları bulmak amacıyla göç etmektedirler .Çoğunlukla son derece rasyonel olan bu beklentiler mistik karakteri olan bir başka şeyle eşleşirler. Modernliğe ait bu mistik en güçlü ifadesini kentlerde bulur. Rasyonel beklentiler sık sık hayal kırıklıkları ile kesilirler. Kentlerdeki insan

sayısının hızlı artışı sonuçta Üçüncü Dünya ülkelerinde yoksul gecekondu semtlerinin doğmasına neden olur. Daha iyi iş, daha iyi konut, daha iyi sağlık hizmetleri ümidi; Latin Amerika, Afrika ve Asya'nın gecekondu semtlerinde acı sona vasıl olurlar. Mamafih, söz konusu mistik, rasyonel beklentilerden daha güçlü olmağa başlar. Bu mistik, beklentilerin maruz kaldığı hayal kırıklıklarını giderici bir rol üslenir. Hayal kırıklıkları ve aşağılayıcı durumlar ne olursa olsun şehir, olayların gerçekleştiği, hareketli ve geleceğin ümitlerini bağrında yeşerteceği sanılan yer olmağa devam eder. Yıkılan düşlerin neden olduğu öfke ve üzüntülerle birleşen mistik, varlığını sürdürme olanağı bulur ve kendisini devrimci bilince dönüştürür.

Modernliğin sembolleri ve bunlarla birlikte modern dünya görüntüsü bütünüyle rasgele bir biçimde yayılmaz. Çoğu kez bu iş kasıtlı, belirli bir amacı gerçekleştirecek biçimde ele alınır. Amaçlar ekonomik olabileceği gibi politik de olabilir. Modernizasyonun kapitalist sistem yoluyla etkilediği Üçüncü Dünya ülkelerinde sözünü ettiğimiz yayılma olayının gerçekleşmesinde reklamların büyük katkısı vardır. (Batı Avrupa ve Kuzey Amerikadaki reklamların mahiyetinden bu reklamların, mahiyetinin son derece farklı olduğunu söylemeğe bile gerek görmüyoruz. Bu reklamlar Üçüncü Dünya ülkelerinde daha iyi bir yaşama yönelik şiddetli beklentilerle doğrudan doğruya bağlantılı oldukları ve bu ülkelerde yaşayan kimseler gelişmiş endüstri toplumlarındaki bireyler kadar kendilerini reklamların aldatıcı, yanıltıcı yanlarından korunmağa hazır olmadıkları için, etkileri çok daha fazladır. Yoksulluğun kol gezdiği bir Afrika köyünün girişinde boy gösteren Coca-Cola rekla-

mı, bu tür reklam faaliyetlerinin sonucunun pek maruf bir örneğidir. Modernizasyonun yayılması olayı politik olabilir. Bu takdirde ekonomilerinin organizasyon biçiminden bağımsız olmak üzere bu iş hükûmetler tarafından organize edilir. Latin Amerika'da bir köylüyü kendisine muhatap olarak Coca-Cola reklamları yapan dev reklam şirketleri seçebileceği gibi az gelişmişlikten çıkış yolları vaat ederek Fidel Castro rejimi de seçebilir. Bu iki işleyiş biçimindeki fark ne olursa olsun son derece önemli ortak bir yan da mevcuttur: Her ikisi de modern mistik ile bağlantılıdırlar ve daha iyi bir yaşam için söz vermektedirler. Tersine her ikisi de geleneksel köy yaşamının düşmanıdırlar.

Son derece sembolik bazı girişimleri için yaptıkları pek müsrif harcamaları için Üçüncü Dünya ülkelerinin hükûmetleri Batılı gözlemciler tarafından adeta azarlanırcasına tenkit edilmektedirler. Başkentte muhteşem bir hükûmet binasının inşa edilmesi veya millî bir hava yolları teşkilâtının kurulması, bu tür girişimler için, hemen hemen özgürlüklerini daha yeni kazanmış bu ülkelerdeki büyük paralar çeken girişimler için klasik örneklerdir. Söz konusu Batılı gözlemciler kaçınılmaz olarak hükûmetlerin bu tür maddî harcamaları yapacak, güçlerinin olmadığına işaret ederler. Sadece ekonomi söz konusu iken bu söylenenler elbette ki doğrudur. Özellikle hayal kırıklıkları içerisinde yüzen toplumlarda ümit çılgınca arzu edilir hale geldiyse insanların artık sadece ekmekle yaşama şansları kalmamış demektir. Bu tür durumlarda insanlar hayal âlemleri içerisinde de yaşamak için bir yol bulurlar. Bu söylenenlerin doğruluk derecesine paralel olmak üzere bir kimse de bu yoldan veya benzeri yollardan giderek hükûmetlerin

vatandaşlarının arzularını gerçekleştiremiyeceklerini, onları ne manevî ne de maddî tatminlere ulaştıramayacaklarını, buna olanaklarının elvermediğini ifade edebilir. Başkentte inşa olunan alımlı binalar, millî hava yolu şirketi gibi kuruluşlar gerçekçi hesapların sonucu değildir. Bunlar sembollerdir ve bir bakıma **modernliğin ve onun vaatlerinin kutsal mabetleridirler**. Bunlar hayal edilenin gerçekleşebilecek olduğunun ve hükûmetlerinin verdikleri sözleri yerine getirebileceklerinin adeta birer canlı delilleri gibidirler.

Modernliğin sembolleri sadece kütle iletişim araçları ile yayılmaz, aynı zamanda günlük yaşamda son derece önemli timsalleri mevcuttur. İki örnek alalım. Kol saati ve dolmakalemin bugün Üçüncü Dünya ülkelerinde sadece fonksiyonel açıdan yararlı bir araç olarak düşünülmesi yanlıştır. Bu varlıklar her türlü fonksiyonel özelliklerinin ötesinde sembolik anlamlar taşırlar. Bunlara sahip olan ve bunları teşhir eden kimselerin modern sosyal statülerini temsil ederler. Ve seçimlerinde gerçekten isabet vardır. Bunlardan bir tanesi okuryazarlığa ve okuryazar olmanın kişinin önünde açtığı engin bilgi hazinesine işaret eder. Diğeri ise daha önce de ifade ettiğimiz gibi modern teknolojik üretimin ve modern bürokrasinin, bir başka deyişle de modern toplumun bir simgesi olma rolünü üslenir. Modernliğin sembolleri insan vücudunun birer parçası olmağa başlayınca modern bilinç yapıları da insan beynine empoze edilir olur. Kol saati ve dolmakalemin değeri maddî olmanın yanı sıra hatta daha da çok olmak üzere manevîdir. Bilincin dahilî değişimlerinin haricî tezahürleridir. Bunlar, modernliğin geleneksel sosyal yaşamın içine kaçınılmaz olarak sızışının getirdiği çatışmaları, çekişmeleri, çarpışmaları ifade ederler.

Modernizasyon gelişirken bilinenlere ve bilinme biçimlerine ait bilgi organizasyonunda ve bilgi edinme üslubunda değişiklikler ortaya çıkar. Bu meselelerle ilgili geleneksel bakış açısını ifade ederken, Duvignaud'un sorularına yanıt verenlerden biri, bilgi organizasyonunda ortaya çıkan değişikliği açıklamak için güzel bir örnek oluşturmuştur: «Tüm bilgi Allah»a aittir ve iki parçaya ayrılmıştır: gizli bilgi ve görülen açık bilgi. Gizli bilgi Allah tarafından gizlenmiştir, gözlerden saklanmıştır ve beş parçaya ayrılır: kanun koymak, keramet, rahmet, ruhlar ve cinler. Görülür bilginin üç parçası vardır: politika, insan ve şeytanın bilgisi. Şeytanın bilgisinin de dört parçası vardır: Şeytana has bilgi, felsefe politikası, geometri ve endüstri. Fakat bunlardan sadece dört tanesi yalnız Avrupa'da mevcuttur. Bu özel konuşma köy okulu hakkında yapılmıştır. Bu yanıtı veren kimsenin şeytanın bilgisi hakkında ki düşüncesinin ne denli kararsız, ne kadar karışık olduğunu göstermek bakımından bu konuşmayı bir parça daha uzatmakta yarar vardır. Araştırmacı soru sormağa devam ediyor: «Geometri ve felsefe şeytanın bilgisi içinde midir?» Alınan yanıt ise şu: «Endüstri ve geometri dinlerini inkâr etmiş olanlar içindir». Araştırmacı soruyor: «Okula giden gençler gitmeğe devam mı etsinler yoksa terk mi etsinler, ne dersiniz?» Bu sorunun yanıtı da şu olmuştur: «Eğer gidebiliyorlarsa bırak gitsinler.»

Geleneksel bir Tunus köylüsünün ifade ettiği bilgi organizasyonu kuşkusuz son derece özeldir ve başka geleneksel toplumlardaki bilgi organizasyonlarına pek az benziyebilir. Daha önce tartıştığımız nedenlerden dolayı modernizasyonun getirdiği yeni bilgi

organizasyonu hemen hemen dünyanın her yanında aynıdır. Yeni bilgi bünyeleri geleneksel toplumların üzerine işgal orduları gibi gelirler. Sosyal yaşamın hemen hemen her kesiminde realite yeniden tanımlanır ve yeniden sınıflandırılır.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi bu işgalin ilk sonucu kaçınılmaz ve değişmez olarak köklerinden kopma duygusu bilinçte ortaya çıkan muhtelif kayıplardır. Yeni bilgi bünyelerinin varlığına paralel olarak bilginin yeni bir sosyal dağılımı sahneye çıkar. Bu yeni bilgi bünyelerine, farklı bireyler ve farklı gruplar farklı giriş kapıları bulacaklardır. Bunun ise son derece çeşitli ve fırtına koparacak nitelikte sonuçları vardır. Akıllı olmanın yaşlı olmakla mümkün olduğu inancının hâkim olduğu bir toplumda genç, hem de çok genç kimseler çağdaş dünyanın gizemleri hakkında yaptıkları yorumlarla haklı olarak bu inancı sarsıp bilgi sahibi olmaktan kaynaklanan prestiji kendi mülkiyetlerine intikal ettirebilirler. Bu tür durumlarda yerlerinden edilen, eski itibarlarını kaybetmeğe başlayan yaşlı kimselerin yeni değişikliklere karşı duyulan duyguları elbette karmakarışık olacaktır.

Herhangi bir bilgi organizasyonu ile birlikte mütehassıs olan ve olmayan kimseler de bulunacaktır. Modernizasyon yeni mütehassıslarını tasdik ederken mütehassıs olmayan kimseleri de tasdik etmeyecektir. Evine dönen bir göçmenin büyük kentlerin büyülü yanları hakkındaki bilgisini çevresindekilere aktarmak suretiyle prestij kazanması durumunda olduğu gibi bu tasdik etme, bir bakıma manevi ödüllendirme olayı, şekilsiz, informel olabilir. Yeni mütehassısların, uzmanların son derece formel ve kurumsal sü-

reçler yoluyla tasdik edilmeleri durumu da elbette söz konusudur. Bu tür tasdik etme, yasal kılma, ödüllendirme acentelerinin içinde en önemlisi okuldur. Modern kılıcı bir durumda okul tarafından iletilen bilgi derecesi veya hünerden bütünüyle ayrı olmak üzere, bizzat okulun varlığı, yeni bilgi bünyelerinin tasdik edilmesi için başlı başına bir neden oluşturur ve yeni bilgilere olan talebleri ne olursa olsun okul, kendi çevresindekilere bir statü bahşeder. Ivan Illich pek uygun bir deyiş tarzıyla okulu «yeni evrensel kilise» olarak adlandırmıştır. Bu din tarafından getirilen yeni din anlayışı modernliğin mistikleridir. Eski kilise de olduğu gibi yeni bilinmezleri temsil eden ayinlerin geniş halk kütleleri tarafından anlaşılması gerekmez. Aslında anlaşılmaz olmaktan bile kazanılabilecek bazı şeylerin bulunduğu tartışılabilir. Bir başka deyişle okul tarafından yayılan bilginin bütünüyle anlaşılır, uyumlu, yararlı olması gerekmez. Okulda mırıldanarak dolaşan çocuklar, kilisede dini bir ayin esnasında sunak taşının başında bulunan papaz ve yardımcıları gibidirler. Kalabalık olup biteni huşu içerisinde seyreder. Latinceyi anlamak gibi bir zorunlulukları yoktur.

Bilgi edinme üslubunda da pek büyük değişiklikler ortaya çıkar. Geleneksel kültürlerin büyük farklılıklar arzetmesine rağmen, Hollanda'lı tarihçi Jah Romein'ın deyişle «ortak bir insanlık modeli»nin var olabileceğini ve modernliğin bu modelden âni, ters bir sapma teşkil ettiği görüşünü her ne kadar burada tartışacak değilsek de dünyanın muhtelif yerlerinde bilgi edinme üslubunun modern ve geleneksel elemanları arasında mukayese edilebilir, karşılaştırılabilir bir çarpışmanın gözlenebilir olması hususunda hiç bir şüphenin bulunmaması gerektiği yolunda gö-

rüşümüzü ifade etmekten de geri kalmayacağız. Daha önemlisi, modern bilim, teknoloji ve teknolojik ekonomi ile ilgili rasyonelliğin özel formu kendisini yabancı bir kuvvet olarak çoğu geleneksel toplum üzerine empoze eder. Realiteyi, yeni baştan, düşüncenin, sistematik ve rasyonel insan faaliyetlerinin bir hedefi olarak tanımlar. Tersine, bir Fransız psikoloğunun, Afrika'nın dünyaya karşı genel tavrını ifade ettiği iddiasında olduğu şu sözlere bir kulak verelim:

Böylece dünya tüm varlığı içerisinde tek bir dokudan ibaretmiş gibi gözükmektedir. Ruh yapısının bir gereği olarak insan dünya üzerinde hâkim olma deneyimine girişemez. Daha da önemlisi bu dünya kutsanmıştır ve insan bu dünyadan yararlanma işinde basiret sahibi olma durumundadır. Bütün bunlar tümüyle objektif olan ekonomik ilişkilerin gelişmesinin lehinde bir durum değildir. Böylesi bir dünyada insanların zenginlikler yaratabileceği kesin değildir. İnsan, bu dünyada sömürücü bir ev sahibi gibi değil de bir konuk olarak hareket etmelidir.

Son cümle kısaca itirazın mahiyetini özetler niteliktedir: Evrende bir konuk olarak insan ve bir sömürücü olarak insan. Daha önce de göstermeğe çalıştığımız gibi, bu belirgin çatışma, teknolojik üretime esas teşkil eden bilinç yapılarına ve daha da genelleştirecek olursak bu süreçten doğrudan doğruya veya dolaylı olarak çıkartılan herhangi bir bilinç yapısına sıkı sıkıya bağlıdır.

Modern bilinç yapıları ile olan çatışmaları büyük ölçüde ithal olunan başka birkaç tane geleneksel model daha vardır. Bunlardan biri, yaşayan ve varlıkların karşılıklı münasebetlerinin dokusu olarak karşımıza çıkan realite kavramıdır. Daha önce sözünü ettiğimiz Afrika ile ilgili çalışmadan aktaralım:

Hiç bir şey tek başına mevcut olamaz. Her şey bütüne bağlı olarak kalır ve özellikle bu bağlılık kendisine hayat veren varlıklar söz konusu iken varlığını daha da fazla hissettirir. Bireysellik son derece sınırlıdır. Hiç bir şey ve hiç bir varlık kusursuz bir biçimde izole edilemez. Her hareketin sonsuz sayıda sonuç doğurması eğilimi vardır.

Bizim bileşenlerine ayırma diye adlandırdığımız modern modele bu görüş kesinlikle muhalifdir. Modern teknolojik rasyonellik bir geleneksel topluma girerken eski birlik parçalanmaktadır. Bütün varlıklar ve amaçlar arasındaki kozmik ilişkiler kasvetli bir hâl almaktadır. Her biri tek başına kavranabilir ve kullanılabilir bileşenlerine realite organize edilmektedir. Bileşenlerine ayrılma olayının sosyal ilişkiler âlemine ve bireyin kendi deneyimlerine kadar ulaşmasının bir sonucu olarak bu olay, geleneksel yapıyı alt üst edici bir rol oynamakta ve yabancı gözükmektedir.

Bilgi edinme üslubunda temel bir eleman geçiciliktir, yani zamanın bilinçte kavrandığı durumdur. Gerek modern teknoloji ve gerekse modern bürokrasi, kesin, ileri derecede kantitatif, tüm evrende uygulanabilir ve belki de bunların hepsinden de önemli olmak üzere aynı kategoride geçmişi, içinde bulunulan anı ve geleceği ihtiva eden geçici yapıların varlığını öngörürler. Bunlardan sonuncusu özellikle geleceğe yönelik faaliyetler söz konusu iken son derece önemlidir. Modernlik, bir kol saati ile ölçülebilecek biçimde zorunluluğu zaman ekseni üzerinde koşturur. Bu tür geçici olma özelliği Üçüncü Dünya ülkelerinde yaşayan insanların büyük bir kısmı için bütünüyle yabancı bir kavramdır. Afrikalı çağdaş düşünürlerden John Mbiti'nin ifade ettiği gibi, Afrika'nın

geleneksel bilinci, Batı düşüncesinde gelişen gelecek kategorisinden yoksundur. Zaman, geçmişte gerçekleşmiş olan, şu anda gerçekleşmekte bulunan, veya yakın gelecekte gerçekleşecek olan ve doğasının gereği ritmik olarak tekrarlanan olaylara bölünmüştür. Bu kategorilerden herhangi birine uymayan her şey zaman olarak kavranamamaktadır. Tersine bu şey «zaman değildir». Bakınız Mbiti neler söylüyor:

Bunun pek önemli bir sonucu olarak da geleneksel kavramlara göre zaman; çok uzun bir geçmişi, şu bir olay olmaktadır. Batı düşüncesinde belirsiz bir anı olan ve geleceğe sahip bulunmayan iki boyutlu geçmiş, hâl ve sonsuz gelecekten oluşan lineer zaman kavramı Afrika düşüncesine tamamen yabancıdır. Gelecek ilerde gerçekleşecek olaylar henüz gerçekleşmediği, realize edilmedikleri ve dolayısıyla zamanı oluşturamadıkları için kaçınılmaz olarak mevcut değildir. Mamafih, eğer müstakbel olayların gerçekleşmesi kesin ise, veya doğanın kaçınılmaz ritmik hareketleri cümlesinden iseler bu takdirde söz konusu olaylar **potansiyel zamanı** oluştururlar, **gerçek zamanı** oluşturmazlar. Bu ise kuşkusuz olarak gelecek zamanın penceresini aralamakta ise de bir olay bir kere gerçekleşince artık o gelecek zamanda değil ama şimdiki zamanda veya geçmiştedir. Dolayısıyla gerçek zaman şimdiki ve geçmiş zamandır. İleri değil geriye doğru hareket eder. İnsanlar kafalarını gelecekte olup bitecek olanlar ile değil de geçmişte olup bitmiş olanlarla meşgul ederler.

Bu tür bir zaman kavramı sadece Afrika'ya has değildir. Geniş ölçüde Asya'ya da yayılmıştır; öyle ki büyük Asya medeniyetlerinde bu gerçek ileri derecede gelişmiş felsefî sistemlerde ifade edilmiştir. Entellektüel seçkinlerinin Batılı düşünceleri ne olursa ol-

sun buna çok benzer bir zaman kavramı Latin Amerika'da yaşıyan çok sayıda insanın sosyal yaşamını belirlemektedir. Modernizasyonun başlamasıyla beraber özellikle geçiciliğin modern usülleri farklı bir takım seviyelerde önceki geçici yapıların üzerine empoze edildi. Günlük yaşam yeniden organize edildi. Geleneksel bir Meksika köyünde bir köylünün arkadaşına «Seni akşam üzeri göreceğim» diye randevu verdiğine şahit olabilirsiniz. Bununla saat yirmi ile yirmi üç arasındaki herhangi bir zaman kastedilmiş olmaktadır. Modern bir kimse ise (eğer randevularına sadık ise) şöyle söyleyecektir: «Seni dokuz otuzda ziyaret edeceğim.» Bu tür bir değişiklik ise kaçınılmaz olarak günlük yaşamın dokusunda önemli bir takım değişiklikleri kolay kolay anlaşılır nitelikte bulmayacaktır. Muhtemelen yaşamı daha etkin, daha verimli kıldığını kabul edecektir, fakat aynı zamanda yeni hayatının eski sakin yaşamına göre bir koşu içinde geçmeğe başladığını görecek ve bunun geleneksel yaşam biçiminden daha az insancıl olduğunu düşünmeğe başlayacaktır.

Geçiciliğin farklı yolları arasındaki bu çatışma modern teknolojinin veya bürokrasinin faaliyetlerinin sınırları içerisinde kaçınılmazdır. Bir Meksikalı köylüyü modern dünyanın zaman kavramına göre bir hükûmet bürosunda çalıştırmak, eğer olanaksız değilse, çok güç olacaktır. Geleneksel olan yerine modern zaman sisteminin oturtulması özellikle planlama açısından çok önemlidir. Modern bir toplumdaki bireylerin ve ailelerin yaşam planı ile ilgili analizlerimizi burada tekrar etmek istemiyoruz. Modernizasyon ilerlerken bu tür plan yapma faaliyetlerinin giderek yaygınlaştığını söylemekle yetineceğiz. Bu süreçte plan yapma olayı zorunlu olarak biografinin ge-

leneksel evrelerini anlama yollarıyla çatışır. Toplum ölçüsünde plan yapma söz konusu iken aynı çatışmanın gene ortaya çıkacağı açıktır. Zaman kavramının geleceğinin mevcut olmadığı bir Afrika ülkesinde ekonomik üretime yönelik plan yapmak veya geleneksel Hindistan zaman bilincinin çerçevesi içinde beş yıllık kalkınma planları ile ortaya çıkmak son derece güçtür. Kol saati doğrudan doğruya takvime bağlıdır ve bu bağlılık sadece içinde yaşanılan yıl için değil gelecek on yıllar ve onun ötesindeki zaman için de varittir.

Modernizasyonla gelen kavramlardan birisi de toplumu oluşturan bireylerin ve bunların diğerleriyle olan ilişkilerinin sınıflandırılmasıdır. Her toplum kendi ölçülerine göre elemanlarını sınıflandırmak için bazı tekniklere sahiptir. En azından bireyler yaş ve cinsiyetlerine göre sınıflandırılırlar. Ayrıca emeğin de sınıflandırıldığına hemen her yerde tanık olmaktayız. Çoğu toplumda bu sınıflandırma işi son derece karmaşık bir yapı arz eder. Modernizasyon, sınıflandırmayı çoğu kez de pek vahim sonuçlar doğuracak yolda ve acımasızca zorunlu kılar. William Hinton, Çin'de gerçekleştirilen komünist ihtilâlinden sonra hükûmet tarafından Çinlilerin farklı insan gruplarının belirlenmesi amacıyla nasıl yeniden sınıflandırma işlemine tabi tutulduklarını ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Belli başlı kategoriler; zengin köylüler, orta halli köylüler ve fakir köylüler şeklinde tayin edilmişti. Köylüler için bu kategorilerden şu veya bu kategoriye dahil edilmek son derece önemli idi. Gerçekten, bazı durumlarda, sınıflandırma, doğum ölüm çizgisinin hangi tarafında kalınacağına tayin etmekte idi. Parti çizgisindeki değişmelere paralel olarak sınıflandırma şekli de bir kaç kez değişikliğe uğradı.

Bir seferinde zengin olarak nitelendirilen bir köylü bir başka seferinde, bu işi yapanların merhametine bağlı olarak, orta sınıfa dahil edilebiliyordu. Partinin politikası sertleşme temayülü gösteriyorsa bu kez ilkinde orta sınıfta gösterilen bir köylü zengin sınıfa dahil ediliyordu. Burada, politik ve fiziksel gücün fonksiyonu olan sınıflandırma biçimlerinin değişebileceğine Hinton işaret etmektedir. Hinton'un bu çalışmasının varlıkların sıralanmasında tümünün yerlerinin değiştirilmesi anlamına gelen Çince bir kelime olan **Fanshen** kelimesini Dünya kamu oyuna kazandırmış olduğunu söylemek, yapılan işin önemini anlatmağa yeter sanırız. Sosyal ilişkilerin benzer şekilde baştan aşağı yeniden sıralanması, düzene konulması olayı ile başarıyla sonuçlanmış ihtilâl girişimlerinden sonra da hemen karşılaşılır. Baştan aşağı düzenleme kavramının sadece Çin'de gerçekleştirilen ihtilâl veya benzeri ihtilâllere özgü olduğunu düşünmek hatalı olur. Daha az planlanmış bir yoldan da olsa her modernizasyon süreci fanshen'i zorunlu kılar. Afrika kabile düzenin değiştirilmesi adıyla gerçekleştirilen olay da benzeri bir radikal yeniden sınıflandırma olayıdır. Geleneksel olarak bir kimsenin yeri kabile içindeki münasebetlerine göre tayin edilmekte iken yeni sınıflandırmada bu iş için farklı ölçüler kullanılmaktadır. Ekonomik statü, iş, politik parti münasebetleri veya şehirdeki komşuluk, insanları gruplandırma yolunda kabileye ait kriterlerle yarış etmektedir. Sınıflandırmanın kaldırılması ve tekrar sınıflandırma olayları birlikte el ele gitmektedirler bu süreçte.

Sosyal psikolojideki bir temel süreç nedeniyle, diğerlerinin yeniden sınıflandırılması kişinin kendisinin de yeniden sınıflandırılması sonucunu doğurur. Bir

başka deyişle bireyin sosyal dünya anlayışı modernizasyon yoluyla değişirken kendi kişiliğini farklı bir biçimde anlamağa başlıyacaktır. Her hangi bir kimseye kabile içindeki durumuna göre değer biçmemeye başlamasıyla birlikte artık kendisinin dünya üzerindeki yerini de kabile ilişkileri esasına göre belirlemeyecektir. Benzer şekilde başkalarını yeni gerçekleştirilmiş bir ihtilalin tayin ettiği yeni sınıflandırma esaslarının çerçevesi içinde değerlendirmek, kaçınılmaz olarak bireyin bizzat kendisini de aynı çerçeve içerisinde değerlendirmesi sonucunu doğuracaktır. Ya «insanların düşmanı», ya da «Mao'nun küçük bir askeri» olarak bir yandan başkalarını damgalarken öte yandan da kendisi de aynı damga ile damgalanacaktır.

Sil baştan sınıflandırmanın kişilik üzerinde tahripkâr bir etkisi vardır. Sadece dünya yeniden tanımlanmamakta, başkaları yeniden sınıflandırılmamakta, fakat aynı zamanda birey açık seçik bir biçimde kendisinin ne olduğunu bilememektedir. Bu noktada tüm realite kesinliğini yitirir ve birey anlamsızlık tarafından tehdit edilir. Belçika Kongo'sunda bir etnolog ile konuşan Lukamba isimli bir Afrikalı kendi otobiografik muhasebesine şu sözlerle başlamaktadır:

Kabilemde doğan en son gerçek insanlardan biri idim. İyi olmayan, kötü de olmayan, ama kötü olmaktan çok iyi olan bir köyde doğdum. Topraklarımızda gözleri olduğu için bizleri öldürmek isteyen başka kabileler vardı etrafımızda. Biz güçlüydük, kimse bizimle kabilemizi ele giçeremedi, iki büyük nehrin arasında yaşadık. Daha sonra beyaz insanlar geldiler ve bütün kavgayı durdurdular. Ve bu iyi bir şey idi.

Daha sonraları Lukamba'nın başına gelenlerin

iyi şeyler olduğunu söyleyebilmek bir parça güç olacaktır. Bir hristiyan misyoner okuluna gönderildi ve okulu takiben beyaz insanların hizmetinde çalışmağa başladı. Bu değişiklikler esnasında geleneksel mirasının zenginliği ve içinde kaybolup gitmek üzere olduğu durumun ne olduğunu kavramağa başladı.

Atalarıma yakın olmayı öğrendim ve onlardan biri olduğumu biliyordum. Oysa onların nerede ve nasıl yaşadıklarını hâlâ bilmiyorum. Üzerime bir leopar kürkü örttüğümde ve vücudumu bir leoparınki gibi boyadığımda atalarım benimle konuştular, onları etrafımda hissettim ve böyle zamanlarda hiç bir zaman korkutulmadım ve güzel şeyler hissettim. İşte bu bizim kaybettiğimiz şey, bızden koparılıp alınan şey. Şimdi bizim atalarımızla konuşmamız yasaklandı ve onların isteklerini öğrenemediğimiz gibi onları yardımımıza da çağıramıyoruz. Daha fazla yaşamak için nedenimiz yok. Çünkü atalarımızın yaşama tarzlarından zorla uzaklaştırıldık ve başkalarının yollarına zorlandık, babalarımızınkine değil.

Bu çatışmaların doğurduğu bilinç değişiklikleri için gerekli olan zaman, değişik vakalara göre farklılıklar gösterir. Bazan bu dönüşüm hızlı, hatta fırtına gibidir. Bazan ise son derece uzun bir zamana ihtiyaç duyulur. Özellikle devrimci girişimlere, ihtilâllere karşı olanlar, yavaş gerçekleşen değişikliğin daha sağlıklı olduğunu savunurlar. Bu tür süreçlerin bilimsel analizinde böylesi bir görüşün yeri olduğu kanısında değiliz. Esas itibariyle bu, bir değer yargısından başka bir şey değildir. Mamafih, biz, bu tür değişimlerin gerçekleşme süresi ile bunları gerçekleştirmek için gerekli olan zor kullanma derecesi arasında ters orantılı bir münasebetin olduğu varsayımını ortaya atacağız.

Modernizasyonun birincil taşıyıcılarından sosyal yaşamın başka alanlarına intikal ettirilen süreçlerinin etkinlikleri de farklılıklar göstermektedir. Bazı

vakalarda bunların son derece güçlü ve kapsamlı olarak başarılı gözükmesi, bunların karşı konulamaz ve karakterinin de homogen olduğu yolunda bir yanlış değerlendirmeye neden olmamalıdır. Bir birincil taşıyıcı için bile geleneksel bir duruma etki etmeğe başladığında, modernleştirici etkisinin sosyal yaşamın son derece özel ve sınırlı bir kesiminde bile görülür hâle gelmesi için kayda değer bir zamana ihtiyaç duyulması ihtimali her zaman için söz konusudur. Bir başka deyişle, modernizasyon adeta bir kapsül içine alınabilir, etrafında geleneksel sosyal yaşamın eski düzeninin sürdürdüğü geniş bir alan tarafından çevrilmiş durumda, dört bir yanı kendisine yabancı denizlerle çevrilmiş bir adadaymışcasına varlığını öylece sürdürebilir. Bu konuda güzel bir örneği bir Guatemala köyünde modern bir fabrikanın kurulmasının etkilerini inceleyen Manning Nash'ın araştırmalarında bulabiliriz. Nash, bu çalışmasında, fabrikanın kuruluşunu takib eden günlerde geleneksel yaşamda ne tür değişikliklerin ortaya çıktığını ayrıntılarıyla incelemektedir. Nash'ın bu olay için kullandığı «fabrika rasyonelliği» terimi, aslında, bu kitabın ilk bölümünde tartıştığımız pek çok sürece işaret etmektedir. Fabrikanın köy üzerine empoze ettiği sosyal yaşam biçimlerinden, geleneksel köy yaşamının kendisini nasıl koruduğunu da araştırmacı ortaya koymaktadır. Bu geleneksel motifler, eğer tabir caizse, fabrikanın kapısında kontrolden geçiriliyordu. Kapının dışında ise eski yaşam bütün özellikleri ile varlığını sürdürmeğe devam ediyordu. Nash'ın görüşüne göre, modernizasyonun kapıdan dışarı çıkıp köyde hiç değilse şöyle bir dolaşma olanağı bulamamasının, sosyal yaşamdan tecrit edilmiş bir biçimde varlığını sürdürmeğe mahkûm edilmiş olması-

nın nedeni, fabrikanın fazla ileri teknolojiye, dolayısıyla da işçilerinin ileri derecede teknik eğitime gerek görmediği bir tekstil fabrikası olmasıdır.

Kapsül içine alma olayı, dışa taşınan yoğunlukların oluşturduğu bütünün bir kutbu olarak düşünülebilir. Diğer kutupta **fanshen** vardır ve bu durum için değişiklikler toplumun tümüne yönelik, çok hızlı ve tahripkârdır. Bu iki kutup arasında son derece çeşitli dışa taşınma ve stopaj süreçleri mevcuttur. Burada takdim ettiğimiz referans çerçevesi içerisinde belirli modernleştirici durumlarda bu dışa taşıma ve stopaj süreçlerinin karşılıklı olarak oynadıkları rollerinin pratik bir incelenmesinin yapılmasının, bu sahadaki belli başlı araştırma konularından birini oluşturacağına inanmaktayız.

Bu iki kutup arasında **bilgi edinme üslubunda uzlaşma** olarak adlandıracağımız çok sayıda olanaklar mevcuttur. Geleneksel ve modern desenlerin bilinç seviyelerinde bir anlaşma zemini oluşturulabilir. R.S. Khare'nin Hint kast birliklerinde yaptığı bir araştırma, bu tür bir uzlaşma için güzel bir örnek oluşturmaktadır. Hindistan kast sisteminden daha yoğun bir geleneksel sosyal yapıyı düşünmek neredeyse olanaksızdır. Mamafih, modern Hindistan, kast sisteminin geleneksel desenleri ile modernleşen Hindistanın sosyal realiteleri arasında bir uzlaşma zemini oluşturabilmesi amacıyla kast birliklerinin geliştirilmesinin gerektiğini görmüştür. Khare'nin tartıştığı pek çok olay, bilgi edinme üslubunda uzlaşma olarak adlandırdığımız sosyal realitenin eşsiz örneklerini oluşturmaktadır. Örneğin, henüz üniversiteden yeni mezun olmuş bir gencin babası, kendi kastındaki pozisyonun sağladığı «stratejik ilişkiler» gücünü, oğluna bir me-

muriyet görevi bulabilmek amacıyla kullanmıştır. Burada, en azından satıhta, kişisel ilişkilerin geleneksel şebekesi, modern bürokrasinin kişiliklerden bağımsız olma hassası ile çatışmaktadır. İşin ilginç yanı, babanın oğlu lehinde harcadığı bu çabaların hemen hiç bir noktada Hindistan hükûmet bürokrasi çarkında kurumlaşmış olan kişiliklerden bağımsız olarak eleman atama ilkesi ile çelişkiye düşmemesidir. Geleneksel iletişim ve etkileşim kanalları, bu örnekte görüldüğü gibi, inanılmaz derecede başarılı bir biçimde modern yapılarla telif edilmektedir. Baba bu durumu kısaca şu şekilde özetlemektedir: «Bu, oğlumun iyi bir diplomaya ve benim de kast içinde seçkin bir yere sahip bulunmamın bir sonucudur. Benim kişisel durumum birden ortaya çıkmış değildir. Yardımım doğru bir iş için ve uygun temaslarla olmuştur.»

Uzlaşmalar özellikle din alanlarında çok zor ve ızdırap verici olmaktadır. Modernlik öncesi geleneksel toplumların en belirgin özelliklerinden biri, bu toplumların sembolik bütünleşmesinin din yoluyla gerçekleşmiş olmasıdır. Modernizasyonun devreye girmesiyle bu bütünlük önemli ölçüde tehlikelere maruz kalmaktadır. Üçüncü bölümün sonunda modernlikle çoğulculuk ve laiklik arasındaki ilişkileri tartışmıştık. Dinin, Batı dünyasında varlığını sürdürmeğe devam ettiğine inanma hususunda ortaya çıkan tereddütlerin, modernliğin bu özelliklerinden kaynaklandığı yolundaki görüşümüzü korumağa devam ediyoruz. Bu gün aynı durum Üçüncü Dünya ülkelerinde Batıdan esinlenen gelişmeler olarak yaşanmaktadır. Yabancı politikaların işgaline maruz kalmış ülkelerde bu değişiklikler kendilerini daha bir belirgin biçimde sergilemektedirler. Bu, istilâ güçlerinin dinin

etkisini giderme amacına yönelik faaliyetler içinde bulundukları anlamına gelmemelidir. Tam tersine, Batılı çoğu sömürgeci devlet, dini, bireyleri pasifleştirici bir faktör olarak görmüşler ve yöresel dinlerle bir dayanışma içine girmişler, iş birliğine gitmişlerdir. Mamafih, Batılı bir hükümet tarafından politik güç uygulaması, kaçınılmaz olarak geleneksel dinin sosyal etkisinin daralmasına neden olmuştur. Bu etki daha çok hukuk alanında kendisini göstermektedir. Diğer yasal meseleler geleneksel otoritelere bırakılsa bile sömürge rejimleri ceza hukukunu düzenleme yetkisinin kendilerine ait olduğu görüşünü haksız olarak uygulama alanına koymuşlardır. İslam dünyasında olduğu gibi hukuğun bütününün dinin yetki alanın da bulunduğu toplumlarda bu olay, başlı başına laiklik yolunda atılmış bir adım oluşturmaktadır. Sömürgeci devletin geleneksel toplumlar üzerine empoze etmeğe kendilerini yetkili gördükleri yeni yasaların özünü, söz konusu sömürgecilerin kendi ülkelerindeki yasaların oluşturacağı hususu ise açıktır. Yasa, doğrudan doğruya politik güç tarafından onaylanan bir laiklik acentesi görevini üslenmiş olmaktadır. Bağımsızlığını kazanan eski sömürge devletlerinin yeni hükûmetleri laiklik yolunda bu eski yapının gerçekleştirdiği değişiklikleri daha da ileri götürmüşlerdir. İster öyle planladığı, isterse bir ihmal sonucu olsun, Üçüncü Dünya ülkelerinde çoğulcu bir toplumdakine benzer çözümlere ulaşabilmek için özel yaşama yönelik yasalar diğerlerinden ayrı bir biçimde değerlendirilmeğe başlanmıştır.

Bu konuda genel bir formül, dinî yetki alanının evlilik, boşanma miras ve çocukların aile içinde statülerinin tanımlanması gibi ailevî meseleler üzerinde varlığını sürdürmesi olmuştur. Mamafih, bu özel ke-

simin dışında, politika ve ekonomiye ait kamu kurumları alanında yasalar hızla laiklik esaslarına göre düzenlenmiştir. Bu uzlaşma için güzel bir örnek, Pakistanın kuruluşundan sonra Müslümanlığın aile hukuku alanında sınırların belirlenmesi esnasında girişilen pek ateşli tartışmalardır. Genel olarak konuşacak olursak, modernizasyon bu gün için de olsa bu meselelerde galip gelmiş görünmektedir. Bu başarı geleneksel kaynakların, pek ateşli muhalefetlerine karşın gerçekleştirilmiştir. Pakistan'da olduğu kadar başka ülkelerde de görülen ortak bir itiraz, geleneksel dinî yetki alanının bir kere daraltılması işlemine başlanmasından sonra artık bu işin önüne geçilmesinin mümkün olmayacağı şeklinde olmuştur. Bu görüşlerinde muhafazakârların sosyolojik açıdan son derece haklı oldukları ifade edilebilir.

Üçüncü Dünya ülkelerinde görülen geleneksel dinlerin geçirmekte olduğu bu kriz, belki de herşeyden daha bariz olarak, modernizasyonun en büyük sıkıntısını, beraberinde getirdiği en büyük sorunu birleştirici, bütünleştirici kollektif ve bireysel anlamların yok oluşu gerçeğini sergilemektedir. Bu nedenle de modernleşen toplumların en önemli realitelerinden biri, tekrar integre olabilmek için duydukları büyük arzu, büyük yakarıştır. Bu arzu, geçmişin birleştirici sembollerine yönelik bir özlem şeklinde kendini gösterebilir. İstikbalde gerçekleşecek bir kurtarma operasyonu sonucu integrasyonun tekrar gerçekleşeceğini ümit edenler de bulunabilir.

7 — İdeolojiler: Modernizasyon ve Karşı-Modernizasyon

Daha önceki iki bölümde her günkü yaşam düzeyinde modernizasyona verilen muhtelif kognitif cevapla-

rı gözden geçirdik. Şimdi bir başka kognitif düzeye, düşünce ve sistematik yansıma düzeyine, meseleyi daha basit şekliyle ortaya koymak istersek, ideolojiye dikkatlerimizi çevirelim. Sosyal bilimlerde ideoloji kelimesinin birbirinden farklı pek çok anlamı vardır. Biz burada bu kelimeyi son derece geniş bir anlamda ve sosyal realiteler hakkında teorik olarak dile getirilmiş herhangi bir varsayıma işaret için kullanacağız. Modernizasyona üç tip ideolojik yanıt verilmektedir. Önce, modernizasyonu ödüllendiren veya modernizasyonun meşruiyetini tasdik eden ideolojilerin varlığına işaret edelim. İkinci olarak, modernizasyona muhalif olarak gelişmiş, esas amacı modernizasyona direnç göstermek olan ideolojiler mevcuttur. Bunlar karşı-modernizasyon ideolojiler olarak adlandırılabilir. Üçüncüsü ve bu gün için hepsinden daha önemli olan ideolojiler ise, bu süreçten bağımsız olarak düşünülen bazı değerlerin hesabına modernizasyonu kontrol veya ihtiva etmek yollarını arayan ideolojilerdir.

Gene, konuya yaklaşmanın yararlı bir yolu olarak birbirine taban tabana zıt olanlara göz atmakla işe başlayacağız. Bu zıtlaşmanın bir kutbunda bir kurtarıcı olarak görülen modernizasyon ideolojisinin varlığına şahit oluyoruz. Diğer kutupta ise modernizasyonun lanetlendiği görüşe raslıyoruz. Birinci kutupta, modernizasyonun süreçlerine büyük ümitlerin ve emellerin bağlanmasını, ideoloji anlamlı bulmakta, meşru olarak vasıflandırmaktadır. Diğer kutupta ise modernizasyona, ne pahasına olursa olsun karşı konulması gereken insanlık dışı bir baskı aracı olarak bakılmaktadır. Günlük yaşam düzeyinde bilinç çatışmalarının bir sonucu olarak bu iki zıt kutup arasında pek çok pozisyonun ortaya çıktığını daha önce

görmüştük. Üçüncü Dünya ülkelerinde bu ara pozisyonlarının öneminin zıt kutuplarınkinden daha fazla olması kimse için sürpriz olmamalıdır.

Bütünüyle saf bir vak'a olmamakla beraber Kargo Mezhebi örneği, modernizasyonun bir kurtarıcı olarak görüldüğü kutup için öğretici, eğitici bir örnek oluşturmaktadır. Bu durumda ideoloji bütünüyle dinîdir. Bu asrın başlarında Kargo Mezhebi Malezya'nın muhtelif yörelerinde boy göstermiştir. Mezhebin çekirdeğini kehanet oluşturmakta idi. Beyaz adamlar gemilerle ulaşabilmekte idiler (son dönemlerde gemilerin yerini uçaklar almıştır). Bunlar diğer dünyadan dönen ölüler idi. Varışlarını takiben bunlar yöre halkına çeşitli maddî değeri olan şeyler dağıtacaklar ve neticede de herkes mutlu olacaktı. Bu dağıtılacak şeyler (yani geminin kargosu, ki buradan bu mezhep adını almaktadır) kaçınılmaz olarak endüstriyel tüketici malları idi ve bunlara kurtarıcı manası veriliyordu. Kargo mezhebinin bir etnolojik kategori olan nativizm'i (doğuştancılık) kaale alarak sınıflandırılması sonucunu doğuran geleneksel elemanları ihtiva ettiği için bu vaka saf değildir. Bu söz konusu etnolojik kategori ise modern hareket ve fikirlerden daha çok modernliğe karşı olmayı işaret eder. Kargo Mezhebinin içerisinde bu tür elemanların bulunmasına karşın (kargo taşıyan beyaz insanla bir ölüyü bütünleştirme durumu) bu özel hareketi, ideolojik tepkilerin son derece çarpıcı bir örneğini oluşturan bir kutbu olarak değerlendirebiliriz.

Burada kurtarıcı ümitleri ve beklentileri, Batı tarafından gemiler ve uçaklarla getirilen modernliğin bu hediyeleri ile doğrudan doğruya bağlantılıdır.

Mutluluk, bu eşyalardan mümkün olduğu kadar çoğuna sahip olmaktan ibaret olmaktadır. Eğer bunu Kargo mezhebinin anahtar motifi olarak alırsak, bu durum son derece kapsamlı ideolojik bir tepkiyi temsil ediyor olacaktır. Bir Türk bakkalının bir önceki bölümde sözünü ettiğimiz beklentisinde olduğu gibi, bütün ideolojilerin, modernizasyonu doğrudan doğruya tıpkı Kargo Mezhebinin mensuplarının yaptığı şekilde onayladığını söyleyebiliriz. Daha gelişmiş bir teori düzeyinde bu genelleştirilmiş Kargo mezhebi Latin Amerika'da Marksist kritikçilerin tabiriyle **desarrollismo**dur. Bu terimin anlamı gelişmedir. Gelişme ile, ekonomik büyüme ve kurumsal modernizasyona işaret edilmektedir. Bu anlamıyla gelişme, son zamanlara kadar Kuzey Amerika'da Üçüncü Dünya ülkelerindeki problemlerle ilgilenen sosyal bilimciler için temel varsayımı oluşturmuştur. Bir kimse Marksist yorumcuların diğer pozisyonları ile ister aynı düşüncede olsun ister olmasın, bunlar gelişmenin zorunlu ve değerlerden bağımsız bilimsel bir pozisyon olmadığını, fakat tersine kapalı bir ideoloji üzerine oturtulduğu gerçeğine işaret ettikleri için teşekkürü hak etmişlerdir. Bu ideoloji, mamafih, A.B.D. ne özgüdür. Ayrıntılarda kayda değer farklılıklar olmasına karşın gelişme hakkındaki resmi Sovyet görüşü de son derece uygun bir yaklaşımla aynı genel ideolojik kategoriye dahil edilebilir. Amerikadakilerden farklı olarak Sovyetlerin gelişme teorileri elbette modernliğin nimetlerinin tadına varmazdan önce geleneksel yollara karşı modernizasyonun savunulması her iki sistemin birbirine benzeyen yanını oluşturmaktadır. Sadece kendi ülkelerinde değil kalkınma programla-

rının uzandığı çoğu Üçüncü Dünya ülkesinde de kırsal kesime elektrik ulaştığı, tarım mekanize edildiği için Sovyetlerin kendileri ile övündüklerini de bir kimse ifade etmelidir. Kısa bir süre önce Amerikan televizyonunda bir Sovyet görevli öğünerek şunları söylemiştir: «Amacımız Sovyet toplumunda herkesi otomobil sahibi yapmaktır». Sovyet modeli Üçüncü Dünya ülkeleri için izlenecek bir yol olarak onaylanırsa, bu durum son derece açık seçik bir biçimde «Kargo Mezhebi»ni temsil eder.

Karşı kutupda ise muhtelif formlarda karşı-modernleşme ideolojileri vardır. Bu genellikle nativizmi içerir. Burada tefrik edici karakteristik, geleneksel sembollerin yeniden tasvip edilmesinin savunulmasıdır. Daha önce sözünü ettiğimiz Malezya hareketi ile kıyaslanacak uygun bir vaka, 1870 ve 1890 yılları arasında bazı kızılderililerin yaptığı «Hayalet Dansı»dır. Burada gene ölülerin dönüşünün kesin olduğu yolunda bir keramet vardır. Malezyalıların ölülerinden farklı olarak Kızılderililerin ölüleri döndükleri zaman beyazları kovacaklar ve geleneksel yaşamı tekrar kuracaklardı. Tüm modern Amerika kötü bir rüya gibi bir anda yok olacak ve Kızılderililer eski mutlu günlerine tekrar kavuşacaklardı. Bu inancı paylaşanlar için Hayalet Dansının pratik tezahürü, beyaz kültürle olan uyumun radikal olarak red edilmesi idi. Bu görüşü paylaşanlar geleneksel yaşamın kurallarına sıkı sıkı bağlı kalıyorlardı ve herhangi bir sapma hareketi ihanet olarak nitelendiriliyordu.

Hayalet Dansı, her ne kadar mensuplarına beyazlara karşı gerçekleştirilmiş olan silahlı direniş günlerinin geri gelme özlemini aşılıyorsa da, esas iti-

bariyle, barışçı bir uğraşıdır. Mamafih, nativizm, sık sık vahşete dönüşür. Klasik bir vaka, on yedinci asırda, Japonların Batı etkisinin tümünü silmek için giriştiği çabalardır. Batı etkisinin her türlü izini ve Batı kültürünün muhatabı olmuş ister Japon olsun, isterse olmasın herkesi silip süpürme amacına yönelik bir teşebbüs gerçekleştirildi. Teşebbüs hayret verecek kadar başarılı oldu. Öyle ki bir asır öncesi Meiji Restorasyon hareketine kadar Japonları bütünüyle modernizasyonun etkilerinden uzak tuttu. Bu tür şiddetli karşı-modernizasyon hareketinin en son örneklerinden biri Sudan'daki Mehdi ayaklanmasıdır. Burada karşı-modernizasyon hareketleri ideolojik olarak din açısından meşrulaştırıldı. Ayaklanma kendisinin Mehdi olduğunu iddia eden bir kimse tarafından yönetildi. Evrensel bir islam imparatorluğu kurma gücünün mehdi olması hasebiyle, kendisine verildiğini savunuyordu. İngiltere ve müttefiki olan Mısıra karşı ayaklananlar Cihad ilan ettiler. Bu tür bir savaşın anlamı, gelenekler açısından kutsal ve insanlık açısından değerli olan her şey için çarpışmaktı. Modernizasyona bütünüyle karşıydılar. Modernlik, onlar için ateş ve kanla boğulması gereken bir canavar idi. Dinî muhteva, isyancılara tam bir destek sağlıyor, onların hareketlerini onaylıyordu.

Bugün çağdaş Üçüncü Dünya ülkelerinde, nativizm, şu ve bu şekliyle geçmişi devam ettirmeyi veya ona yeni bir hayatiyet kazandırmayı amaçlayan muhtelif geleneksel ideolojiler vasıtasıyla ve modernizasyonla telif edebilme doğrultusunda yaşatılmaktadır. Teori öncesi veya teorik olmayan bir bilinç düzeyinde (sokaktaki adamın düzeyinde) karşı-modernizasyon

hâlâ modernliğe karşı saf ve tam bir muhalefet formunu almaktadır. Bu tür mutlak gelenekçilik, mamafih, sistematik ideoloji düzeyinde giderek ender raslanır olmaktadır. Daha çok, geleneksel semboller adına modernizasyon güçleri üzerinde şu veya bu şekilde bir kontrolü gerçekleştirecek olan görüş, bu alanda araştırma yapan bir kimsenin karşılaşacağı gerçektir. Bu gün modernizasyona karşı gösterilen tepkiler, geleneksel bir renge bürünseler bile, bütün bütün sınırsız ideolojiler olmaktan çok kontrol ideolojileridir. Bir başka deyişle, gerek teori ve gerekse pratikte, modernizasyonun ani tesirlerinin sentezine gitmeyi amaçlıyan çabalar mevcuttur.

Her ne kadar Üçüncü Dünyanın muhtelif yerlerinde gelenekçiliğe (bu terimi nativizm yerine kullanmayı daha uygun buluyoruz) raslamağa devam ediyorsak da bu gelenekçilik nadiren modernliğe karşı doğrudan doğruya muhalefet etmektedir. Daha çok, yaşamın geleneksel sembollerini ve desenlerini koruyarak modernizasyon ile gelişmeyi kombine etmeyi amaçlıyan ihtiras dolu çabalar vardır. Millî geleneklerin devam ettirilmesi arzusunun hedefinin hem sosyal yaşama hem de birey yaşamına yönelik olması çok önemlidir. Gelenekçi, geleneklerin sadece bireylerin kişisel yaşamında sürdürülmesinden tatmin olmaz. Toplumsal yaşam da, özellikle politika ve yasal kuruluşlar da geleneksel motifleri korumalı, bunları devam ettirmelidir.

Yirminci asrın muhtemelen en önemli gelenekçi düşünürü Mahatma Gandhi'dir. Gandhi hareketinin temel itici gücü yaşamın tüm kesimlerinde modernizasyona direnç göstermesi ve bu yoldan hareketle Hint

fikirlerinin yardımıyla Hindistanın özgürlüğünün kazanılmasıdır. Bağımsızlıktan bu yana Hindistan'ın politik realitesine ait Gandhi düşüncesi büyük ölçüde etkisini yitirdi ise de Gandhi'nin görüşüne uygun pek çok önemli hareket sürüp gitmeğe devam etmektedir. Bunlardan biri Vinoba Bhave'dir. Bu hareketin temel hedefi, büyük toprak sahiplerini gönüllü olarak topraklarını fakir köylülere devretmeğe ikna etmek yoluyla toprak reformunu gerçekleştirmektir. Mamafih, bu pragmatik amacın ötesine, Gandhi'nin Hindu geleneğinden kaynaklanan düşünce ve değerlerle Hint toplumuna yeniden hayat vermek, yeniden ihya etmek ihtirası yatmaktadır. Gandhi'nin ideolojisi Üçüncü Dünya'da pek sık rastlanan gelenekselliğin çağdaş biçimlerini sergilemektedir. Bir yandan gelenekler korunurken öte yandan da büyük değişikliklere uğratılmaktadırlar. Modern dünyanın İngiltere tarafından iHndistan'a empoze edilen pek çok veçhesine ve endüstrileşmeğe Gandhi bir yandan düşman iken öte yandan da bir Hintliyi tiksindiren farklı inançların birleştirilmesi, bir potada bir araya getirilmesi dinî görevini ister istemez üsleniyordu. Modern millet-devlet kavramını kabul hususunda istekli görünüyordu ve bağımsız Hindistan için politik demokrasiyi arzu ediyordu. Öte yandan da kast sisteminde bir takım radikal modifikasyonlar yapılmasının taraftarı idi ve hiç değilse bu sistem içerisindeki en alt tabakaların kaldırılmasına taraftar idi.

Çoğu geleneksel ideolojilerin bu karakteristiği, daha önce günlük bilinç düzeyindeki kognitif pazarlık olarak adlandırdığımız teorik düzeyde aynen bir kere daha tekrarlanır. Bu olayın gerisinde, insanın

bilgi edinme mekanizmasının basit fakat son derece önemli bir özelliği yatmaktadır: **Farklı bilgi edinme sistemleri birbirleriyle karşılaştıklarında karşılıklı olarak birbirlerinin üzerinde iz bırakırlar, karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler.** Geleneksel yapının savunucusu olan bir kimse kendi bilgi edinme üslubunu modern görüşlere karşı savunurken, bu savunma da kaçınılmaz olarak modern görüşün elemanlarını da kullanır. Bilgi edinme sistemlerinin karşılıklı olarak birbirlerinin üzerinde iz bırakması olayının bir yönü, genellikle diğer yönünden çok daha güçlüdür. Modernliğin geleneksel yapı üzerindeki politik ve ekonomik gücü, geleneksel yapının modernlik üzerindeki gücüne kıyasla çok daha büyük olduğu içindir ki modernliğin geleneksel bünyeyi etkileme şansı, geleneksel yapının modernliği etkileme şansından çok daha fazladır. Bu nedenle de ideolojik yapısının inşasında bir uzlaşma zemini arayan kimse, modern birey değil, ama gelenekçi bireydir.

Gerek eylemler ve gerekse ideoloji söz konusu iken, gelenekselliğin hâlâ devam ede gelen önemini sergilemek için son derece zengin malzemeyi islâm âleminde bulmak olasıdır. Pakistan'da, aynı zamanda son derece islâm yasalarına bağlı olan ve son derece modern bir devlet kurma yolunda girişilen teşebbüslerden bu sözünü ettiğimiz hususlarda çıkartılacak pek öğretici örnekler vardır. Cezayir ve Libya'nın devrimci rejimlerinde askeri islâm geleneğinin yeniden ihya edilmesi için girişilen çabalar bu konuda pek yeni örnekleri oluşturmaktadır. Sözünü ettiğimiz bu üç vakada, ve diğerlerinde, İslâmın yeniden dirilişi davasını, ekonomik ve sosyal alanda ilerleme ve

politik demokrasi gibi modern amaçlarla kombine etme girişimleri, bu tür eylemlerin klasik veçhelerini oluşturmaktadır. Mamafih, bunun da ötesinde, geleneksel kültürün (burada ele alınan vakalar için bu geleneksel kültürün adı islâm kültürüdür), işin aslında, bu modern amaçlara açık ve bunların gerçekleşmesi yolunda yardımcı olacak mahiyette bulunduğunu gösterme amacına matuf bir arzu yatmaktadır.

Diğer İslâm ülkelerinde, mamafih, geleneksel hareketler, sürekli olarak, modern gelişmenin hedeflerine ulaşmayı amaçlıyan rejimlerle, çatışma içinde olmuşlardır. Mısır'da ki Nasır rejimi ile Müslüman Kardeşler arasındaki çatışmalar, bu durum için oldukça önemli bir örnek oluşturmaktadır. İslâm dünyasının diğer yörelerinde de, örneğin Pakistan ve Endonezya'da benzeri sürtüşmelere raslanmaktadır. Bu tür çatışmalarda sürekli olarak tekrarlanan motif, katı gelenekçilerin, geleneksel sembollerin yanlış kullanıldığı veya sulandırıldığı yolundaki iddialarıdır. Bu tür çatışmalar İslâm âlemi ile sınırlı da değildir. Benzeri çatışmalara başka ülkelerde de raslamak olasıdır. Budizmin geleneksel yapısının gelişme ve modernleşme süreçlerinin gerçekleşmesi yolunda devreye sokulması arzusu, Burma, Tayland ve Seylan'da da benzeri sürtüşmelerin ortaya çıkmasının nedenini oluşturmuştur. Her tür gelenekçi için durmadan tekrarlanan mesele, geleneksel yapı ile modern yapı arasındaki hattın nerelerden geçirileceği meselesidir. Bu hat, gerek pratik ve gerekse ideoloji safhasında öyle bir hattır ki onun diğer tarafına geçince geleneksel yapının modern bünye ile uzlaşması değil ancak ve ancak geleneksel yapıdan sapmalar, geleneksel yapı-

nın sulandırılması söz konusudur. Bu problemi çözmek için uygulanabilir olma niteliğine sahip bir çözümün bulunduğundan şüpheliyiz. Bunun anlamı geleneksel sembollerin bayrağının altında, sürekli olarak, modernizasyon ve karşı-modernizasyon girişimlerinin birbirleriyle uzlaştırılmasıdır.

Bu gün Üçüncü Dünya'da modernizasyona verilen ideolojik yanıtların en güçlüsü milliyetçiliktir. Bu durumun gözden kaçırılmaması gereken tuhaf bir yanı vardır. Millet ve millet-devlet düşüncesinden doğan milliyetçilik, özellikle Batı yapısıdır. Üçüncü Dünya ülkelerinde ise aynı yapı Batıya karşı olan ideolojilere dönüşmüştür. İşin daha da ilginç yanı, miliyetçilik özellikle bir modern ideolojidir, kapitalizmi ve modern demokrasiyi doğuran burjuvazinin bir ürünüdür. En azından Napolyon dönemine kadar gidecek olursak, milliyetçiliğin, politika sahnesinde gelişme ve modernlik iddialarını temsil etmekte olduğunu görürüz. Oysa Üçüncü Dünya ülkelerinde bu günkü anlamıyla milliyetçilik, bünyesinde sürekli olarak modernizasyona karşı olan güçleri barındıran bir ideoloji durumundadır.

Milliyetçilik, durumun belirli bir sosyal tanımına istinat eder, yani üzerinde herkesin ortak görüş sahibi olduğu belirli bir millet olarak bilinen varlıktan hareketle yola çıkar. Politik bilimciler milliyet için istenen, gerek duyulan ortak vatan, ortak tarih ve benzeri başka aslî elemanları aramak için çalışırken, bir insan grubunun bir millet oluşturuyor diye nitelendirilmesi olayının her zaman için realitenin sosyal inşasından ibaret olduğunu görmüşlerdir. Yani her zaman için «yapay»dır. Fransa için durum ne ise

Zambiya için de durum odur. Fransa ile Zambiya arasında eğer Fransa lehine bir farklılık mevcut ise, bu Fransız milliyetçiliğinin, Fransız ulusunun, Zambiya milliyetçiliği ve Zambiya ulusundan daha az yapay olmasından değil, tarihinin daha gerilere gitmesinden kaynaklanmaktadır. Fransız halkı; kendilerini Fransız vatandaşı olarak şekillendirme, tanıma hususunda, benzeri değerlendirmelerin muhatabı olan Zambiya halkından, bir ulus olarak, daha şanslı olmuşlardır. Üçüncü Dünyanın bazı yerlerinde milliyetçilikle eski politik kişilikler arasında bağlantı kurmak mümkün olmuştur. Hindistan ve Çin'de olduğu gibi geçmişte güçlü politik geleneklere sahip olan ülkelerde görülen tipik bir vakadır bu. Bu ülkelerde milliyetçilik geçmişteki geleneklerle kolayca bütünleşebilir. Eski sömürge sınırlarının içerisinde yeni tanımlanan, yeni oluşturulan milletlerin bulunduğu Afrika ülkelerinde ise, tam tersine, «millet oluşturma» işi son derece güç olmuştur. Burada millet oluşturma terimi yerine, eğer bir kimse uygun görüyorsa, «millet icat etme» terimini de kullanabilir.

Her iki durumda da, milliyetçilik, milleti sarıp sarmalayan sembollerin inşasını zorunlu kılar. Bu inşa işinin açık amacı, tipik olarak, önce yabancı yönetiminden kurtulup özgürlüğün elde edilebilmesi için insanların harekete geçirilmesi, ikincisi de gelişme hedeflerine bir an önce ulaşılabilmesi için bireylerin motive edilmesidir. Millet, toplumun tümünü içine alacak biçimde tanımlanır. Bu suretle de modernizasyon sürecinin neden olacağı tüm ayrılıklara ve yabancılaşmalara karşı koyabilecek, bunların üstesinden gelebilecek özelliklere, bütünlüğe sahip olduğu görüşünün savunulması mümkün olur. Millet, yeni bir kollektif kişilik temin eder ve en azından belirli

bir derecede de olsa bireyin de kişiliğinin değişmesine neden olur.

İster en açık anlamıyla işgal güçlerini yurttan atmağa yönelik bir mücadelenin, isterse ülkeyi nüfuzu altında bulunduran bazı ülkelerin bu nüfuzunu kırmak amacıyla sürdürülen bir mücadelenin ülkede mevcut olması durumlarında milliyetçilik sembolleri pek etkili olmaktadırlar. Latin Amerika tarihinde daha çok bu mücadele şekillerinden ikincisine raslanmaktadır. Bu durumlarda toplum içerisinde bulunan farklı gruplar için milliyetçilik, birleştirici, bütünleştirici bir sembolizm temin eder. Mamafih, girişilen mücadele bir kere başarıyla sonuçlandıktan sonra milliyetçiliğin birleştirici gücü giderek zayıflamağa başlar. Diğer kollektif kişilikler, hüviyetler ve dayanışma biçimleri ortaya çıkar veya tekrar ortaya çıkar. Afrikada görülen kabile sistemi bu söylediklerimiz için en çarpıcı örneği oluşturur. Dil, din ve ırk esasına dayalı azınlık grupları, ulusun ve bu azınlık gruplarını bir pota içerisinde erittiğini savunan devletin sembolik üstünlüğü ile çelişkili bir durum oluşturacak biçimde varlıklarını hissettirmeğe başlarlar. Bu durumlarda, devlet ve devletin politik kurumları, karşı-modernizasyon faaliyetlerinin karşısına modernleştirme faaliyetlerinin temel sembolleri olarak çıkarlar. Üçüncü Dünya ülkelerindeki sosyalizm ideolojisi hakkında burada ele alıp inceleyemeyeceğimiz bir takım görüşler vardır. Gelişmeden amaç; ekonomik büyüme, ulus olarak mutluluğa kavuşma veya toplumsal sosyal adalet olarak anlaşılırken bu ülkelerinin gelişmesini gerçekleştirecek olan en geçerli sistemin sosyalizm olduğu veya olmadığı yolundaki bir tartışmada hâkim rolünü oynama görevini üslenmeğe kendimizi yetkili görmüyoruz. Bu meselelerden

ilk ikisini tartışmak kitabımızın konusunun dışına çıkmak demek olacaktır. Üçüncüsünü tartışmak ise sosyal bilimcilerin konularının dışına çıkmak anlamına gelir. Bizim sınırlı hacmimiz söz konusu iken, mamafih, sosyalizmle ilgili sözünü etmeğe değer bazı gözlem sonuçları olacaktır. Tekrar ve önemle bir kere daha işaret etmek istiyoruz ki: Bizim kanımızca bu gözlemler, bir kimsenin sosyalist modellerin genel olarak yaşama yeteneğine ait soruya yanıt (pozitif veya negatif) arama yolundan bütünüyle bağımsız olarak gerçekleştirilebilir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Üçüncü Dünya ülkelerinde sosyalist ideolojide ifadesini bulan pragmatik ekonomik, sosyal ve politik çözüm yolları ile dolaylı olarak ilgili olan sosyalizme yönelik saklı bir gündem mevcuttur. Bu saklı gündem, modernizasyonun bütünlüğü bozucu güçlerine karşı ileri sürülen toplum temasıdır. Bu merkezî motif söz konusu iken, Üçüncü Dünya sosyalizmi Üçüncü Dünya milliyetçiliğine, Amerika Birleşik Devletlerinin dış politikasının bunlar arasında çok ince bir takım farklılıkları sergileme yolundaki Don Kişotvari duygusal çabalara rağmen, son derece yakındır. Sosyalizm anlayışının ifade ettiği toplum, milliyetçilik kavramının tanımladığı topluma kıyasla hem daha evrensel ve hem daha spesifiktir. Daha evrenseldir; çünkü çoğu sosyalist ideoloji millî toplumların sınırlarını dikkate almıyacak biçimde insanlığın kaderi ile ilgilenmektedir. Daha spesifiktir; çünkü sadece toplumun muhtelif geleneksel ayrılıklarına (kabile, kast, din gibi) değil fakat aynı zamanda da bizzat modernizasyonun ortaya çıkardığı, beraberinde getirdiği ayrılıklara da çözüm arayışı içinde olduğunu ifade etmektedir. Bu farklılıklar sosyalist ideolojilerin sınıf kavramı esasına da-

yalı görüşlerinin çerçevesi içinde anlaşılırlar. Bu; baskı altında tutulan, fakir ve sömürülen bir toplumdur ve sosyalist hareketler tarafından hem tanımlanmakta hem de inşa olunmaktadır. Üçüncü Dünya milliyetçiliği durumunda olduğu gibi en önemli ideoloji taşıyıcı grup, «entellektüeller»dir. Üçüncü Dünya ülkelerinde bu terimin ifade ettiği anlam, Batı'nın alışık olduğu anlamdan bir parça farklıdır. Entellektüel olmanın anlamı belirli bir eğitim sürecini tamamlamış olmaktır. Bu süreç, çoğu kez lise eğitiminin ötesine uzanmayabilir de. Gerek sosyalizm ve gerekse milliyetçilik propagandaları, herkesten önce, toplumun politik, ekonomik, eğitim kurumlarının alt basamaklarında görev yapan bu entellektüeller tarafından yapılır. Bağımsızlığın elde edilmesinden sonra bu entellektüeller hükûmet tarafından önemli ölçüde desteklenirler. Hâl böyle olunca da ne sosyalizm ve ne de milliyetçilik bireyin kişisel ideolojik tercihini teşkil etmez, fakat resmî doktrinler olarak ortaya çıkar en alt sınıfından en üst sınıfına kadar tamamı hükûmet tarafından takdir edilip, varlıklarına meşruiyet kazandırılır.

Milliyetçi ve sosyalist ideolojilerin modernizasyona karşı ortak tepkisi, pek çok alanda son derece açıktır. Bu vakaların önemlileri arasında «Hindistan Sosyalizmi», «Arap Sosyalizmi» ve «Afrika Sosyalizmi»nden söz edilebilir. Bu örneklerin her birinde, yalnızca sosyalist ve milliyetçi ideolojilerinin bütünleşmesini sağlayan bir eleman yoktur, fakat aynı zamanda millete has özelliklerin bu tür bir sosyalizmi gerekli kılacağı ve başarısını kolaylaştıracağı yolunda varsayımlar da mevcuttur. Hangi şekillerde bu durumun söz konusu olacağını belirleyebilmek biraz zordur. Fakat ideolojik muhtevadaki bu belirsizlik hiç

bir şekilde sembollerin kudretine helâl getirmez ve muhtemelen katkıda bile bulunur.

Uluslararası komünizmin Sovyet ve Çin modelleri arasındaki farklılık, bu gün, milliyetçilik ve sosyalizmin koalisyonuna karşı gösterilen ilginin büyüklüğü karşısında daha da dikkat çekici olmaktadır. Sosyalist gelişmenin Sovyet modeli, kendi nüfuz alanına aldığı ülkeler üzerinde yabancı bir sistem (yani Sovyetlerin kendi sistemi) uyguluyor şeklindeki yaygın inançtan dolayı büyük ölçüde itibar kaybına uğramıştır. Oysa tersine, komünizmin Çin'de görülen uygulaması ve Mao'dan esinlenen gelişme modeli, Üçüncü Dünya ülkelerinin büyük bir kısmında kendisini yöresel geleneklere ve mahallî moral değerlere son derece saygılı olarak tanıtma yolunda büyük başarı kazanmıştır. Mao'nun bu görüntüsünün hangi ölçülerde bir hayal olmanın ötesine geçmeyeceğini tartışmak ise bizim konumuzun dışında kalmaktadır.

Her çeşit sosyalizm uyarlaması, kendisini, toplum ve ilerlemenin dayanışma ve gelişmenin bir kombinezonu olarak takdim eder. Sosyalist ideolojinin her türlü versiyonu, modernizasyon ve gelişmenin kurban vermeden gerçekleşmesinin mümkün olmadığını kabul ederken bir yandan da bu sıkıntıların, tüm toplum tarafından âdil bir biçimde ve kardeşler arasında görülecek nitelikte dayanışma örnekleri verilerek çekileceğini önemle belirtmeğe çalışır. Modernizasyonun bölünmelere ve toplumsal dayanışmanın parçalanmasına neden olduğu ölçüler içerisinde sosyalizm gidişi tersine çevireceğine söz vermekte, bu doğrultuda vaatlerde bulunmaktadır. Modernlik ve toplumsallığı bir arada sunmaktadır. Gerçekten bir kimse bir ideoloji olarak sosyalizmin, kelimesi kelimesine, bir kimsenin kekine sahip olacağını ve o keki yiyeceğini

söylemektedir. Üçüncü Dünya'daki sosyalizm ise, kuşkusuz, kapitalizmin sömürücü olma ve ayrıcalıklar doğurma özellikleri üzerinde durarak kapitalizme karşı muhalefet etmektedir. Kapitalist rekabete karşı sosyalist iş birliğinin varlığından söz etmektedirler. Sosyalizm, kollektif kişiliği sağlayan bir sistem olarak tanımlanırken kapitalizm, bireylerin birbirlerinden kopması ve yabancılaşmayı getiren bir sistem olarak görülmektedir. Bütün bu söylenenlerde «ben kurtarıcıyım» diye fısıldayan bir mesaj olduğunu önemle belirtmeğe gerek görmüyoruz.

Bu temalar sık sık modernlik öncesi yerli modellere bağlanırlar. İyi bir örneği Tanzanya'da bulmak olasıdır. 1967 yılında ülkenin iktidardaki partisi olan TANU, Arusha Deklarasyonu'nu yayınladı ve Afrikaya özgü bir sosyalizmin ülkenin gelişmesinde rehber olacağını ilân etti. Bu ideolojide bir anahtar terim **ujamaa** idi. Bu bir Swahili terimi olup tam çevirisi mümkün değilse de akraba veya klan dayanışması esasına dayalı mahalli bir Afrika modeli anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Tanzanya toplumunun gelişmesi için **ujamaanın** temel normu oluşturacağını TANU ilan etti. Yeni sosyalizm doğrudan doğruya sosyal yaşama Afrikalının bakış açısı ile ilgili olacaktı. Nyerere bu kavramı şu şekilde açıklamaktadır:

Ujamaa, bizim sosyalizmimizi betimlemektedir. İnsanın insan tarafından sömürülmesi esasına istinat eden kapitalizme bizim sistemimiz muhaliftir. İnsanlar arasındaki kaçınılmaz çatışmalar üzerine mutlu toplumunu kurma amacında olan doktriner sosyalizme de karşıdır. Demokrasi gibi sosyalizm de bize öğretilmeyecektir, zira bunların kökleri bizi yetiştiren geleneksel toplumun içindedir. Temel aile biriminin bir uzantısı olarak kendi toplumunun yeni yapısını,

sahip olduğu miras içerisinden modern Afrikalı çekip çıkartabilir. Fakat sosyal aile fikri, sadece kabile veya millet sınırları içerisine hapsedilemez, bir çizgi çizip harita üzerinde sonra da «Bu çizginin bu tarafında yaşıyanlar benim kardeşimdirler, her ne sebepten olursa olsun diğer tarafında bulunanlar ise benim kardeşim değillerdir» diyemez. Bu kıta üzerinde yaşıyan herkes onun kardeşidir.

Yöresel değerler ve yöresel kaynaklar söz konusu iken Tanzanya'da kontrollü bir gelişme olması görüşü vardır. Ülke bütünüyle kendi kalkınma politikaları ile ilgilenecek, kendi az gelişmişlik sorununa kendi aklıyla, kendi iradesiyle özgürce bir çözüm arayacak ve dışardan empoze edilen modelleri reddedecektir. Bu nedenle de hızlı bir gelişme yerine kırsal kesimi ve ziraatı geliştirmeyi yeğledi. Giderek büyüyen bir ujamaa köyleri ağı, ziraatın modernizasyonu için sağlıklı bir taban oluşturacak ve aynı zamanda modernizasyonun neden olduğu yerinden yurdundan olma, ayrıcalıkların artması olaylarının da önüne geçecekti. Üçüncü Dünya ülkelerinde tipik olarak görülen şehirlerin karmakarışık bir hava içinde büyümesinin önüne geçmek için de köylüler köylerinde kalmaları için teşvik edildiler.

Bu politikaların başarılı sonuçlarının Tanzanya'da hangi ölçülerde elde edilebildiği konusunu burada tartışacak değiliz. Fakat Afrika sosyalizminin Tanzanya modelinin temelini oluşturan sözünü ettiğimiz düşüncenin sadece bu ülkeye özgü olmadığını belirtmeliyiz. Bu düşünce, Üçüncü Dünya ülkelerinde (Afrika'da olduğu kadar Asya ve Latin Amerika ülkelerinde de) giderek yaygınlaşan ve kendi kalkınma kavramlarının ve kendi kalkınma planlarının yabancı yardımlarına değil ama kendilerine olan öz güvenle-

rine dayandırılması inancını temsil etmektedir. Bu durumda Üçüncü Dünya ülkelerinde son yıllarda entellektüeller arasında bir slogan pek aktüel olmuştur: «Modernizasyonsuz gelişme». Bunun anlamı ise pek basittir ve ekonomik büyüme, daha sağlıklı yaşam, daha iyi konutların sahibi olma, daha iyi bir eğitim gibi gelişmenin nimetlerinin daha âdil bir biçimde dağıtılması gayelerinin onaylanmasını ifade etmektedir. Aynı zamanda, bu gelişme hedeflerinin, tüm toplumun modernizasonu yolunda Batı kökenli kurumların kabul edilmesini zorunlu kıldığı görüşü de şiddetle reddedilmektedir. Gerek gelişme ve gerekse modernizasyon, her ülkede kıstasları ölçüleri akıllı bir biçimde belirlenmiş olan kontrol süzgeçlerinden geçirilmelidir.

Bu tür görüşler bizi, tartışmayı arzu ettiğimiz en son ideolojik tepkilere götürmektedir. Daha iyi bir terim bulamadığımız için biz bunu modernizasyon sonrası veya post-modernizm olarak adlandıracağız. Bu, bizzat gelişmiş endüstri toplumlarında görülen de-modernize tepkilere pek benzeyen bir tepkidir. Temel fikir, gene son derece basittir: modernlik yolun sonuna gelmiştir, modernizasyon ve gelişme esas itibariyle Üçüncü Dünya ülkeleri için söz konusu olmalıdır, fakirlik ve adaletsizlik gibi beşer problemlerine yepyeni çözümler bulunmalıdır. Bir başk adeyişle Türk bakkal, hayal âlemi içinde ikinci düşüncesini canlı tutmalıdır.

Bu yeni ideolojik tepkinin bir temsilcisi sıfatıyla Ivan Illich'in görüşleri Latin Amerika'da dikkatleri üzerine çekmiştir. Birkaç sene önce Illich, Latin Amerika üzerine modern dünya tarafından empoze edilmiş kurumlar olarak nitelendirdiği okulları incelemeğe başladı. Pek çok çalışmasında Latin Amerikadaki

okulların gelişmenin açıkça ifade edilmiş olan amacına ve son derece önemli beşer değerlerine düşman olduğunu acı acı ifade etti. Toplumsal sınıflandırma için eğitimdeki başarıyı bizzat bir neden olarak göstermek suretiyle toplumdaki sosyal adaletsizlikleri, eşitsizlikleri okulların kendilerinin meşrulaştırdığını ifade etti. Toplumsal dayanışmayı tahribe ve kapitalist sömürüye açık fikirlerin okullar tarafından aşılandığı görüşünü savundu. Sosyal yaşamın diğer kesimlerinde de kültür devrimine neden olabilecek eğitim kavramının üzerinde yeniden düşünülmesi için Illich, çağrı çıkarttı.

En azından Illich'in çalışmasında durum bu idi. Yakın bir geçmişte Illich, okullardan modernizasyon ile bağlantılı diğer kurumlara bakışlarını çevirdi ve onları da aynı sert dille tenkit etti. Kamu sağlığı, taşıma ve konut sorunları ile başa çıkmaya çalışan modern sistemlerle ilgilendi ve her seferinde de bu kurumların henüz yeni yeni gelişmekte olan Latin Amerika ülkelerinde özgürlük getirmek yerine köleliği teşvik ettiği yolundaki görüşünü sergilemeğe çalıştı. Illich'in önerdiği ve «keyifli toplum» olarak da isimlendirdiği post-modern ütopya, her şeyden önce durmak bilmeyen gelişme, sürekli olarak büyüme ve hergün kapsamı daha da genişleyen rasyonellik gibi modern görüşleri şiddetle reddetmesi ile karakterize edilebilir. Aynı zamanda bu ütopya teknolojiye karşı değildir. Tersine, yeni, akıllıca planlanmış toplumların oluşturulmasında en son, en gelişmiş teknolojinin kullanılmasını öngörmektedir. Kaçınılmaz olarak da sınırlı büyüklükteki toplumlara önem verilmektedir. Bu toplumlarda modern teknoloji ve politik kararlara katılma yolu herkes için açık olacaktır.

Illich'in kültür devrimi terimi; -ki bu terimin seçi-

mi, Illich hiç bir zaman Komünist Çin'i kendi düşünceleri için bir model olarak düşünmediği içindir ki oldukça şanssız bir seçimdir-, bilinç düzeyinde gerçekleşecek bir dönüşümü telkin ve teklif etmektedir. Bir başka deyişle, Üçüncü Dünyanın problemlerine yaklaşım biçimi hem yeni hem de devrim niteliğindedir. Bu hâliyle, «bilinçlendirme» adını verdiği bir eğtim sistemi geliştiren Brezilyalı eğitimci Paulo Freire'nin görüşlerine pek yakındır. Freire'nin de ifade etmek istediği gibi, bu terimle anlatılmak istenen şudur: eğer öğretilenler günlük yaşamın ilgi alanıyla doğrudan doğruya ilgili iseler büyüklere bir takım şeyler öğretmek daha kolaydır, büyükler bu bilgileri edinmeğe daha hazırdırlar. (Freire'nin ilk işi okuma yazma öğretmek idi.) Mamafih bu terim, gerek Freire'nin kendi çalışmasında, gerekse Latin Amerika entellektüelleri arasında yayılırken ilk anlamının dışında çok daha geniş manalarda kullanılmıştır. Bilinçlendirme şimdi, bireyin varlığının politik parametrelerini ve durumunu politik faaliyetler yoluyla değiştirilebilme olasılıklarını anlamasını sağlıyacak bilinç dönüşümlerinin tümünü ifade eden bir anlamda kullanılmaktadır. Bilinçlenme, özgürlüğün ön koşuludur. İnsanların kendilerini baskı gruplarının empoze ettikleri düşünce modellerinin esaretinden kurtarmaksızın sosyal ve politik baskılardan kurtulup da özgürlüklerini elde etmeleri olası değildir. Bu düşünceler, bu fikirler Latin Amerika'da özellikle Katolik sol tarafından pek itibar görmüş «özgürlük teolojisi» olarak bilinen genel düşünce yapısı ile işbirliği içinde olmuştur. Bu ideolojinin ayrıntıları ile burada inceleyemeyeceğimiz bir veçhesi, devrim arzularının Hıristiyan teoloji tarafından yasal kılınmasıdır. Son yıllarda bazı Latin Amerika ülkelerinde, özellikle Şili'de bu söy-

lediğimiz durum politik açıdan büyük önem arz eder olmuştur. Bizi burada en çok ilgilendiren husus, ilân edilen özgürlüğün doğasıdır. Bu, modernliğin ötesinde bir özgürlük olarak tanımlanırsa pek uygun olur. Ne geleneksel yapılara dönmüş bir toplum, ne de çağdaş endüstri toplumlarına bir yaklaşım peşinde olan bir toplum tasavvur edilmemektedir. Bu ideolojinin pek çok örneği, sosyalist çizgide hareket eden bir ekonomi tasavvur etmektedir, fakat 'analiz için muteber bir model olarak sık sık Marksizm kabul edilse bile mevcut sosyalist toplumların tümünü reddetmeğe yönelik bir eğilim vardır ve henüz mevcut olmayan geleceğe ait bir sosyalizm tasavvur edilmektedir.

Modernliği kontrol veya ihtiva etme yollarını arayan bu ideolojilerin tümünde önemli bir paradoks vardır. Bu paradoks, daha önce bilgi edinme yollarının bulaşması olarak adlandırdığımız olay ile bağlantılıdır. Eğer bir kimse modernizasyonu kontrol etmek istiyorsa bu kimse modernliğin gereklerine yanıt verebilecek biçimde görüş ve yeteneğe sahip olmalıdır. Bu suretle ancak bir kimsenin modernliğe karşı olan bir yolu seçmesi olasıdır. Veya gene bu suretle modernizasyon süreçleri yoluyla faaliyette bulunabilir. Bu fikirlerin bizzat kendileri hem moderndir, hem de modernizasyona neden olabilecek vasıflara sahiptir. Sosyal gelişme yollarında bir kimsenin seçim şansına sahip olabilmesi düşüncesinden daha modern bir şey olamaz. Geleneksel toplumların en belirgin özelliklerinden biri, seçim şansının olmadığı yolundaki görüştür. Verilen toplumun yapısının değiştirilmesi olası değildir, insanın doğasında kök salmıştır, temelleri evrenin yaratılışına kadar uzanmaktadır. Benzer şekilde, beşer olaylarının yolunun kontrol altında tutulabileceği, yönlendirilebileceği görüşü özellikle mo-

derndir ve bu görüş, geleneksel toplumlarda yaşayan kimselerin düşünceleri için yabancıdır. Bu nedenle de en azından bu tema söz konusu iken modern bilincin hemen hemen bütünüyle karşı konulamaz olduğunu ve kendisine şiddetle karşı koyanlar üzerinde bile seçme şansının bulunduğu ve olaylara yön verme gücüne insanların sahip bulunduğu yolundaki görüşlerini empoze edebilme yeteneğinin bulunduğunu ifade edelim.

Daha önce sözünü ettiğimiz ideolojilerle ilgili temel sorunu, birkaç genel soru ortaya koymaktadır. Şimdiye kadar yaşanmış olan modernizasyon süreci karşı konulamaz ve geri döndürülemez, geri alınmaz mıdır? Alternatifleri yok mudur? Kendi söyleyiş biçimimizle ifade edersek: stopaj olasılıkları nelerdir?

Bütün bu sorular elbette özel ve toplum yaşamı ikilemine Batı tarafından getirilen mümkün çözümler cinsinden cevaplandırılacaktır. Kamu yaşamının kurumlarında modernizasyonun kaçınılmaz, geri çevrilemez, değiştirilemez olduğunu kabul etmek ve özel yaşama diğer bilinç yapılarının, hayatın bazı motiflerinin korunduğu bir sığınak olarak bakmak mümkündür. Sözünü ettiğimiz ideolojilerden hiç biri, mamafih, bunu yerleştirmek için istekli değildirler. Gerçekten, sözünü ettiğimiz ikilem, modernliğin insanlık dışı olduğu iddia edilen veçhelerinden biridir ve bundan özgürlüğün kazanılmasının yolları aranmaktadır. Bu suretle son derece özel bir soruya kadar işi getirmiş oluyoruz. Toplum yaşamındaki bu gelişmeler için stopaj olasılıkları nelerdir? Bu sorunun yanıtı ise, kitabımızın kapsamını aşan bazı durumların incelenmesini gerektirir. Bunlardan bazıları ekonomik yapının uygunluk derecesinin, bazıları politik taleplerin ve bazıları da belirli ekonomik modellerin incelenmesi-

ni gerektirir. Bu sorunun bilinç düzeyinde araştırılması, aranması gereken bazı yanıtları da olacaktır. Şu ana kadar modernlik olarak adlandıra geldiğimiz realiteye alternatif arayan gelişme modellerinin realize edilebilmesi için gerekli olan ekonomik ve politik parametreler ne olursa olsun, geriye, belirli kurumsal süreçlerle belirli bilinç yapıları arasında inşa olunacak olan aslî bağlantı sorusu kalmaktadır ve bu soru, bu gün, Üçüncü Dünya ülkelerinde acilen tartışılan problemlerin özünü oluşturmaktadır.

Üçüncü Bölüm

DE MODERNİZASYON

Ve şimdi Barbarlar yok iken başımıza neler gelecek
Bu insanlar vaktinde bir çeşit çözüm idi.

8 — Modernlik ve Hoşnutsuzlukları

Bu kitabın birinci kısmında, modernliğin kurumsal yapılarının neden olduğu hoşnutsuzlukları ve modernliğe karşı ortaya çıkan bazı tavırları kısaca gözden geçirmiştik. Bunları bir kere daha özetledikten sonra bu hoşnutsuzlukların, karşı tavır almaların, karşı biçimlenmelerin içinde yerleştiği kurumsal dinamikleri tartışacağız.

Önce, teknolojinin hâkimiyetine girmiş olan ekonominin doğrudan doğruya veya dolaylı olarak kaynağını oluşturduğu hoşnutsuzluklar söz konusudur.

Bunlar genel olarak, Max Weber'in tabiriyle «rasyonelleştirme» olayından kaynaklanan hoşnutsuzlukların, karşı tavır almaların, karşı biçimlenmelerin içinde yerleştiği kurumsal dinamikleri tartışacağız.

Önce, teknolojinin hâkimiyetine girmiş olan ekonominin doğrudan doğruya veya dolaylı olarak kaynağını oluşturduğu hoşnutsuzluklar söz konusudur. Bunlar genel olarak, Max Weber'in tabiriyle «rasyonelleştirme» olayından kaynaklanan hoşnutsuzluklardır. Modern teknoloji için kaçınılmaz olan rasyo nellik, bireyin faaliyetleri ve bilinci üzerine, kendisini, kontrol, sınırlama ve bunun yanı sıra da hayal kırıklıklarına neden olan bir faktör olarak empoze eder. Her tür irrasyonel tepki tedrici olarak etkinliğini artıran bir kontrol mekanizmasına maruzdur. Freud tarafından kullanılan «baskı» terimi, bu gerçeği bir kelimeyle pek güzel bir biçimde özetlemektedir. Sonuç olarak ortaya çıkan ise psikolojik gerginliktir. Duygusal yaşamını, modern teknolojinin mühendislik kriterlerine göre kontrol etmeğe birey zorlanır. Bu kaynaktan sürüp gelen hoşnutsuzlukların kapsamı ise pek geniştir. Daha önce de gördüğümüz gibi, modern teknolojik üretim, sosyal ilişkiler sahasına bir anonimlik, bir isimsizlik getirir. Modern teknoloji için esas olan maddî varlıklarla ilgilenme tavrını ifade eden ve bizim daha önce bileşenlerine ayrılma olarak nitelendirdiğimiz mekanik, duygusal faktörler içermeyen tavır, bu kez, bireyin başka bireylerle ve kaçınılmaz olarak bizzat kendisi ile olan ilişkilerini idare etmeğe başlar. Bu anonimlik birey için sürekli bir tehdit haline dönüşür. Birey sadece iş yaşamının anlamsızlığı tarafından değil ama daha da önemli olmak üzere diğer bireylerle olan ilişkilerinin büyük bir kısmının anlamını kaybetmeğe başlaması gerçeği ta-

rafından tehdit edilir. Teknolojik ekonominin karmaşıklığı ve her gün biraz daha özel yaşamın içerisine sızması, sosyal ilişkilerin giderek daha bir donuklaşmasına renksizleşmesine neden olur. Kurumsal doku bir bütün olarak anlaşılmama eğilimi gösterir. Bireyin günlük yaşamında bile diğer bireyler, anlıyamadığı, kavrıyamadığı bir takım yabancı kollektif kuvvetlerin temsilcileri gibi gözükürler. Ayrıca, sürekli olarak, aynı zamanda havada bir çok topunun bulunması durumundadır. Klasik bir Amerikan esprisinde belirtildiği gibi her zaman pek çok seçeneğe sahiptir. Modern dünyanın çoğulcu ilişkilerinin karmakarışık yapısı, sadece standart işlem süreçlerine değil ama aynı zamanda bireyin bilincine de kısıtlamalar getirir. Günlük yaşamı tanzim eden açıklamalı şemalar, son derece karmaşık ve sürekli olarak değişen taleplere yanıt verebilmek için anbean kullanılmalıdır. Bir kere daha sonuç, sinir gerginliği, hayal kırıklığı ve ekstrem vakalarda da diğerlerine hepten yabancılaşmadır.

Belli başlı kurumların bürokratize edilmesi olayından kaynaklanan hoşnutsuzluklar da sözünü ettiğimiz hoşnutsuzluklara pek benzer. Bürokrasinin hayatın hemen hemen her kesimini etkilemesinden dolayıdır ki buradan kaynaklanan hoşnutsuzlukların kapsamı çok daha geniştir. Emin olmak için ifade edelim: Teknolojik ekonominin ürettiği mal ve hizmetlerle günlük yaşantımızda sürekli olarak karşı karşıyayızdır. Fakat, bunların pek çoğu sosyal muhteva ile, bu muhtevanın karakteristiğini bozmaksızın uyum sağlayabilir. Örneğin, sözün gelişi, Tibet'li Budist rahiplerden oluşan bir grup insanın yaşamlarının geri kalan kısmını Amerika'da geçirmek amacıyla bu ülkeye gelip yerleşmelerinden sonra elektrikli

tıraş makinası kullanmağa başlamaları, onların sosyal ilişkilerinin karakterini değiştirmez. Mamafih bu insanlar prosedürleri bürokratize etmeğe başlarlarsa sosyal yaşamlarının ana dokusunun hemen değişmeğe başladığı görülecektir. Bürokrasi bireyi, teknolojiden daha etkin bir biçimde çemberi içerisine almıştır ve bu gerçek en azından bireyin sosyal yaşamı söz konusu iken geçerlidir. Her ne kadar bürokrasi ve teknolojik ekonomiden kaynaklanan hoşnutsuzluklar birbirlerine pek benzerlerse de, bunlardan birincisinin neden olduğu hoşnutsuzluklar ikincininkinden daha etkilidirler.

Bürokrasinin ilk ve en güçlü yerleşim alanı politikadır ve bu hoşnutsuzluklar bu sahada en çarpıcı biçimlerine bürünürler. İdeolojik ve kurumsal karakterlerinden bağımsız olmak üzere gelişmiş endüstri toplumlarında insanlar, giderek gözle görülür bir hâl alacak şekilde politika ve sembollerine yabancılaşmışlardır. Geniş halk tabakaları için politik yaşam, anonim, anlaşılmaz ve yabancı olmuştur. Mamafih, bürokrasiden kaynaklanan hoşnutsuzlukların sadece politika alanında görüldüğü izlenimini vermek bir hata olacaktır. Kapsamı içerisinde, politik alan dışında kalan başka alanlar da mevcuttur. Modern toplumun belli başlı tüm kurumları soyut hâle gelir. Yani bu kurumların tamamı bireyin günlük yaşamında hiç anlamı olmayan veya pek az anlamı olan formel ve son derece uzak varlıklar olarak vücut bulurlar.

Özellikle sosyal yaşam dünyalarının çoğulculuğundan kaynaklanan hoşnutsuzluklar da söz konusudur. Genel olarak bu hoşnutsuzluklar «evsizlik» başlığı altında toplanabilirler. Modern toplumun çoğulcu yapısı bireyi her gün, her gün biraz daha göçmen, sürekli değişen, hareket eden bir varlık

durumuna getirmiştir. Her günkü yaşamında birey birbirinden pek farklı hatta zaman zaman birbirleriyle çelişki içinde olan sosyal muhtevalar içerisinde yüzer gibidir. Yaşamı boyunca birey, birbirlerinden son derece farklı sosyal dünyaların birinden diğerine göçer durur. Modern bir toplumda insanlar sürekli olarak yerlerinden yurtlarından edilmekle kalmazlar, aynı zamanda kendilerine yer yurt edinecek bir köşe de bulamazlar. Daha önce de işaret etmeğe çalıştığımız gibi bu fiziksel hareketliliğin bilinç düzeyinde de uzantıları, izleri mevcuttur. Herşeyin sürekli bir değişiklik içinde bulunduğu bir dünyada her hangi bir belirliliğin, kesinliğin bireye kadar ulaşması ,varlığından bireyi haberdar etmesi son derece güçtür. Sosyal hareketliliğin kognitif ve normatif hareketlilik üzerinde de sonuçları, tezahürleri vardır. Bireyin sosyal yaşamının bir muhtevasında doğru olan, bir de bakmışsınız aynı bireyin bir başka sosyal muhtevası içerisinde yanlış olarak nitelendirilmektedir. Bu birikimlerin bireye yönelik tehdidi ise gerçekten pek güçlüdür.

Modern sosyal yaşamın «evsizliği» en tahripkâr ifadesini din alanında bulmuştur. Günlük yaşamın ve bireyin hayatının çoğulculuk kazanmasının bir sonucu olarak devreye giren gerek kognitif ve gerekse normatif manalardaki genel belirsizlik, dine güvenirlik konusunda ciddî krizleri de beraberinde getirmiştir. İnsanın ihtiyaçlarına, taleplerine mutlak bir belirlilik getirme görevini asırlardır sürdüren dine karşı beslenen güven duygusu büyük ölçüde sarsıntı geçirmiştir. Modern toplumdaki dinin geçirdiği bu krizin bir sonucu olarak da sosyal «evsizlik» metafiziksel bir yapıya bürünmüş, yani evrende evsizlik sorununa dönüşmüştür. Buna dayanmak ise her baba-

yiğidin harcı değildir. Bir kimsenin, Weber'in «teodise» olarak adlandırdığı dinin eski fonksiyonuna şöyle bir bakması durumunda problem daha da açık seçik bir şekilde görülecektir. Bunun anlamı, beşerî ıstırapların dindirilmesi günahların affedilmesine ait bir takım açıklamaların yapılması, yorumların getirilmesi, inançların bireyler üzerine empoze edilmesidir. İnsanlık tarihinin büyük bir kısmında, din, insanlar için bu tür inançlardan oluşan bir sığınağı temin etmiştir. Şu veya bu şekilde, doğal veya sosyal faktörlerin neden olduğu ıstıraplar için din, anlamlı, kabul gören çözümler getirmiş, ıstırapları dindirebilmiştir. Modern toplum bir yandan dinin inanılırlığını sürekli olarak tehdit altında bulundururken öte yandan dinin ilaç olduğu bir sürü sıkıntıyı gidermeğe de muktedir olamamıştır. İnsanlar bir yandan hastalık ve ölüm olaylarından rahatsız olmağa devam ederken bir yandan da sürüp giden sosyal adaletsizlik ve yoksulluğun hergünkü şahitleri olmağa devam etmişlerdir. Modern çağda Dünya'nın muhtelif yerlerinde ortaya çıkan laik ideolojiler tatminkâr teodiseler ihsas etme yolunda başarılı olamamışlardır. Bu realitenin içerisinde saklı olan modernliğin yeni kamburunun anlaşılması da gerçekten pek önemlidir. Modernlik pek çok yeni değişikliği gerçekleştirmeğe muvaffak olmuş ise de insan tabiatının alıngan, çabuk kırılır olma gibi bir takım özelliklerini değiştirmeğe muktedir olamamıştır. Modernliğin gerçekleştirmeğe muktedir olduğu husus, daha önceleri insanların ıstıraplara katlanmalarını kolayca sağlıyan bazı değer yargılarına olan inancı, güveni giderek zayıflatması olmuştur. Bu ise başlı başına yeni bir ıstırap kaynağını oluşturmuştur.

Bu hoşnutsuzluklara modern toplumun getirdiği

çözüm ise, daha önce de gördüğümüz gibi, sosyal yaşamın son derece özel ve son derece geniş bir parçası olarak özel yaşam âlemini inşa etmesi, dış âlem ile bireyin iç âlemi arasına bir sınır çekmesi olmuştur. Özel yaşam, modern toplumun büyük yapılarının getirdiği hoşnutsuzlukları göğüsleyecek ve bireye anlam dolu faaliyetler sunabilecek bir mekanizma olarak görev görmeğe başlamıştır. Baskı altında tutulan irrasyonel tepkilerin özel yaşamda ön plana çıkmasına izin verilmiştir. Özel kişilik, birey için anonimliğin tehditlerine karşı bir sığınak vazifesi yapmaktadır. Özel yaşamın saydamlığı, dışardaki dünyanın bulanıklığına karşı bireye dayanma gücü vermektedir. Kısıtlı sayıda da olsa çoğu birey tarafından kendi özgür iradesinin kalıpları içinde şekillenmiş olan ilişkiler, dışarının çoğulcu ilişkiler realitesi ile bireyin başa çıkabilmesini sağlamakta, bireyin duygusal uzayını inşa etmektedir. Din de toplumsal bir olay olmaktan çok bireylerin özel yaşamlarında varlığını, inanılırlığını, fonksiyonlarını sürdüren bir realite hâline dönüşmüştür.

Bu çözümün pek çok insan için olumlu sonuçlar verdiğine kuşku yoktur. Bunların da, özel yaşamın toplum içindeki konumu ile doğrudan ilişkili olan kendi iç bünyelerinden, bu bünyenin yapısından kaynaklanan bir takım zayıf yönleri vardır ve bu zaaflar aynı zamanda özel yaşamın toplumsal yaşamdaki konumun doğal sonucu olarak ortaya çıkan yapısal karakteristiklerle de ilgilidir. Bu durumu açıklamak için izlenebilecek bir yol, özel yaşamın yeterince kurumdan, kurumsallaşmadan yoksun olduğunu söylemektir. Bunun anlamı, özel yaşamın, sağlıklı ve güven verici bir tarzda insan faaliyetlerini biçimlendiren kurumların kıtlığının muhatabı olmasıdır. El-

bette özel âlemin içerisinde de kurumlar mevcuttur. Bunların en önemlisi ise kuşkusuz yasallığı devlet tarafından tasdik olunmağa devam eden ailedir. Özel yaşamın her safhasında rol alan dinî kurumlar vardır. Komşuluğu geliştirme klüblerinden tutun da hobi klüblerine kadar pek çok gönüllü derneği mevcuttur. Fakat bunların hepsi özel yaşamın tümünü organize edebilme gücünden yoksundurlar. Bireye kendisine ait özel yaşamını dokumak için fevkalâde geniş bir alan bırakılmaktadır. Bu bir çeşit «kendi işini kendin gör» ilkesinin hâkim olduğu bir evren gibidir.

Bu serbestinin elbetteki memnuniyet veren yanlarının bulunmasına paralel olarak kişiye yüklediği bir takım sıkıntılar da mevcuttur. Bu sıkıntılardan en belirgin olanı, çoğu bireyin bu özel evreni nasıl inşa edeceklerini bilememeleri, bu görevle karşı karşıya gelince de kaçınılmaz olarak hayal kırıklıkları, sıkıntılara maruz kalmalarıdır. Kurumların en önemli fonksiyonlarından birisi de, pek muhtemelen, kişilere fazla seçme şansı tanınmasının önüne geçmesidir. Özel âlem, modern toplumun büyük kurumlarının aralarında boş bıraktıkları bir takım alanlar gibi bireyin karşısına çıkmaktadır. Böylece özel âlem, birey için emsalsiz bir özgürlük ve endişe alanı olur. Bunun nedeni özel yaşamın yeterli sayıda ve etkinlikte kurumlardan yoksun oluşudur. Özel âlemin bu eksikliği için ödediği tazminat ise bireye bölük pörçük, muhtemelen yapay ve esas itibariyle de inanılmaz, güvenilmez gibi gözükür.

Muhtemelen bütünüyle antropolojik nedenlerle sosyal yaşam bu boşluğu hor görmekte, küçümsemektedir. İnsanların kurumsal desteklerden yoksun olarak sürekli belirsizliği hoşgörü ile karşılama yeteneği yoktur. Bu nedenle de özel âlemin yeterli miktarda

ve etkinlikte kurumlarının bulunmayışı, yeni kurumsal formasyonların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlara «ikincil kurumlar» adı verilmektedir. Bunlardan bazıları kilise gibi yeni fonksiyonlar üslenen eski kurumlardır. Çoğu da gönüllü birlikler gibi yeni kurumlardır. Özel yaşamın kurumsallaşma yolunda gösterdiği yetersizlikten doğan uçurumu kapatma amacındadırlar. Bunların faaliyet gösterme şeklinin yapısı içinde ise bir çelişki yatmaktadır. Eğer bunlara katılmak isteğe bağlı ise o takdirde varlıkları yapay olarak algılanacaklardır ve bireye güvenilir, durağan bir yapıları olduğu izlenimini vermeyeceklerdir. Oysa bu kurumların, varlık nedenleri, sözünü ettiğimiz özelliklere sahip olmayan kurumların ortaya çıkardığı boşluğu doldurmaktır. Yok eğer bu özellikleri de içerecek biçimde oluşturulurlarsa bu takdirde giderek modern toplumların büyük kurumlarının yapısal özelliklerine bürünmeğe başlarlar. Bürokratize olurlar, dolayısıyla giderek anonimleşir ,soyutlaşırlar. Yapısındaki bu zayıflık ve kurumsal çareler bulma yolunda karşılaştığı güçlükler nedeniyle özel âlemin telif edici vasfı sürekli bir tehlike, sürekli bir zaafiyet içerisindedir. Özel âlemde modern yapıların neden olduğu hoşnutsuzların kişisel özel yaşamda şaşırtıcı bir biçimde tekrar ortaya çıkması da söz konusudur. Kendi özel yaşamlarında bireyler durup dinlenmeden kendileri için «ev», «yuva» adını verdikleri sığınaklar inşa ederler. Fakat «evsiz»liğin, «yuvasız»lığın soğuk rüzgârları bu zayıf yapıyı tehdit eder durur. Özel âlemin bulduğu çözümün başarılı olmadığını söylemek biraz mübalağalı olur. Pek çok kişisel başarı elde edilmiştir. Fakat durum her zaman için son derece naziktir.

Modern çağın başlangıcından bu yana hoşnut-

suzluklar ve karşı formasyonlar, karşı biçimlenmeler ola gelmiştir. Batı tarihinin son iki veya üç asırlık kesiminde modernliğe karşı direnç gösterme ve karşı-modernizasyon faaliyetleri, durup dinlenmek bilmemektedir. Bunlardan bazıları çağdaş Üçüncü Dünya ülkelerinde izlenen mütekabil olaylara pek benzerler. Hoşnutsuzlukların çözümünün geçmişte veya gelecekte aranmasının bir fonksiyonu olarak karşıt formasyonlar «reaksiyonerci» veya «devrimci» hüviyetlere bürünmektedirler. Yaygın ve görünüşe bakılırsa sürekli olan bir temanın itirazının muhatabı halk-özel ikilisi olmaktadır ve muhtelif ideolojiler ve eylemler güçlerini kamu ve özel kesimler arasındaki uçurumu kapatma vaatlerinden almaktadırlar. Dayanışmanın eski veya yeni yollarla mutlaka gerçekleştirileceği yolunda söz vermektedirler. Bu dayanışma için en güçlü kurumsal aday modern devlettir. Modern devletin bürokratik yapısını göz önünde bulundurarak bu durumun ne denli gülünç, ne denli tuhaf olduğunu anlatmanın burası yeri değildir. Yirminci asrın son gülünç olayı da totaliter sistemler şeklinde ortaya çıkmıştır. Gerek sağdaki, gerek soldaki totaliter sistemler, modernlikten kaynaklanan hoşnutsuzlukların en etkili ilacı olarak bu hoşnutsuzlukların aşırı derecede kurumsallaştırılması önerisi ile ortaya çıkmaktadırlar.

Bir kimsenin modern toplumun kesin, tam kuruluşu olarak nitelendirdiği her noktada karşı-modernizasyon, de-modernizasyonun içine girip kaybolur. Bireyin etrafını çeviren yeni şeytanlara direnç gösterme teşebbüsleri bireyin zaten tanışmış olduğu şeytanlardan, musibetlerden özgürlüğünü kazanma teşebbüslerine dönüşür. Modern dünyada son derece tuhaf süreç birikimlerine raslamaktayız: moderni-

zasyon sadece geri kalmış ülkelerde değil aynı zamanda gelişmiş endüstri toplumlarının muhtelif «cep» lerinde de sürüp gitmektedir; karşı-modernizasyon Üçüncü Dünya ülkelerinde önemli güç olarak varlığını sürdürmektedir; ileri derecede gelişmiş toplumlarda de-modernizasyonun yeniden diriltilmesi yolunda çok yönlü faaliyetler vardır. Bu nedenle de modernizasyon, karşı-modernizasyon ve de-modernizasyon, aynı anda görülen süreçler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Burada inceleme şansına sahip olmadığımız tarihi bir sorundan söz etmek istiyoruz: Modern Batı'nın gelişmesi esnasında bir «optimum balans» noktası olmuş mudur? Karşı modernleşme kuvvetlerinin zayıfladığı ve bu arada da de-modernleşme kuvvetlerinin henüz kendilerini etkili bir biçimde hissettirmeğe başlamadıkları bir nokta acaba olmuş mudur? Bu noktanın yerleştirilebileceği en uygun zaman, her halde, burjuvazinin zaferini ilan edip damgasını vurduğu ve Protestan ahlâk anlayışının büyük kütleler tarafından makul diye nitelendirildiği on dokuzuncu asır olsa gerektir. Böylesi bir noktanın dün var olup olmadığını tartışmak amacında değiliz ve bugün için durumun bütünüyle sözünü ettiğimiz dönemden daha farklı olduğu görüşündeyiz. Gelişmiş endüstri toplumlarında modernlikten kaynaklanan hoşnutsuzluklar giderek artmakta, eski çözümler inanılırlığını kaybetmekte, modernizasyona karşı olan düşüncelerin etkinliği ve eylemlerin günbegün artış kaydettiği izlenmektedir. Yakın geçmişte, özellikle Amerika'da modernizasyona karşı olan eylemler yoğunluk kazanmağa başlamıştır. Bunun nedenleri için henüz bir kesinlik söz konusu değilse de bazılarını burada kısaca özetlemek istiyoruz.

Bu nedenlerden biri ,teknolojik ve bürokratik süreçlerin hızla gelişmesi ve yoğunluk kazanmasıdır. Kendi öz mantığının ve işleme tarzının doğal bir sonucu olarak son yıllarda modern bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hızı büyük ölçüde artmıştır ve görünüşe bakılırsa daha da artacağa benzemektedir. Bürokraside ise aynı gelişme hızını sağlayacak mütekabil bir faktör mevcut değildir. Bürokrasinin gelişmesi daha ziyade modern teknolojinin yarattığı ve karmaşıklık derecesi giderek artan bir ortamın ve hızla artan nüfusun yönetiminin daha da kapsamlı, daha da rafine yönetim yapılarına gereksinim duymasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda da modernliğin birincil taşıyıcıları daha bir güçlü olmaktadırlar. Aynı zamanda ve kaçınılmaz olarak birincil taşıyıcılardan kaynaklanan hoşnutsuzlukların yoğunluk derecesi artmakta ve de-modernize tepkilerin hızlanmasının belli başlı nedenlerinden biri olup çıkmaktadır.

Bu arada ikincil taşıyıcıların bir gelişmesi, özellikle, şehirleşme olayı gerçekleşmektedir. Burada şehirleşme olayından kasıt, hem şehirlerin hızla büyümesi, hem de kırsal kesime kentte yaşıyan insanların yaşam tarzlarının ve düşünce yapılarının hızla aşılanmasıdır. Bunun sonucu olarak da sosyal yaşamın tüm veçhelerinin çoğulcu bir hüviyete bürünmesinden kaynaklanan hoşnutsuzlukların hem yayılma hızı, hem de yoğunluğu artmaktadır. Bu hoşnutsuzlukların içerisinden giderek derinleşen din krizinin önemini bir kere daha vurgulamak istiyoruz.

Teknolojik gelişmelerin sebep olduğu, kantitatif olmaktan çok kalitatif bir değişiklik, üretimden tüketime doğru gerçekleşen ekonomik bir geçiş olayıdır. Bu gün gelişmiş endüstri toplumları ekonomik ola-

rak, üçüncü sektör olarak adlandırılan ve hızla gelişen bir sektörle karakterize edilmektedirler. Bu üçüncü sektör, ne tarım ne de endüstri alanlarında üretilen mallarla ilgili olmayan ekonomik faaliyetlerden, oluşan bir sektördür. Bu değişiklik, bazı araştırmacıları, çağdaş Batı Avrupa ve Amerika toplumlarının «ekonomi sonrası» toplumları olarak adlandırmalarını önermeğe zorlayacak kadar önemli bir değişikliktir. Her ne kadar bu terimi kullanma hususunda pek hevesli değilsek de son derece önemli ve gerçekçi bir gelişmeye işaret ettiğini de kabul etmek zorundayız. Bu geçişin günlük yaşamın ekonomisinin karakteri üzerindeki sonucu, sadece bolluk ve zenginliğin değil aynı zamanda boş zamanın miktarının da çoğalmasıdır. Her çeşit üretken emeğin üretim için harcadığı zaman giderek daha azalmaktadır. Aynı zamanda da özel yaşam için ayrılan zaman süresi günbegün uzamaktadır. Çoğu kimsenin «zaman bütçesi»nde ortaya çıkan bu değişiklik, özel âlem ve bu âlemin modern hoşnutsuzluklardan kaynaklanan problemlerin üzerine daha çok eğilmesine, bu yolda çözüm arama faaliyetlerinin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Birey için daha tatminkâr anlamlar ve kollektif varlık için yapılan araştırmalar daha artmıştır.

De-modernize tepkilerin son zamanlarda yoğunluk kazanmasının ilâve nedensel bir faktörü daha vardır. Bu faktör, pek az söz edilmesine karşın bizim kanaatimize göre son derece önemli bir faktördür. Bu faktörün Kökü, özellikle bireyin çocukluk ve gençlik safhalarında ortaya çıkan modern değişikliklerde yatmaktadır.

Modern burjuvazi çocuklar için yepyeni bir dünya inşa etmiştir. Bunun yapısal ön koşulu ,kapitalizmden, daha da önemlisi endüstri devriminden bir neti-

ce olarak ortaya çıkan, ekonomik üretim faaliyetlerinden ailenin ayrılmasıdır. Modern ekonomilerde endüstri olayının gerçekleşmesi esnasında pek az kimse ailesinin bulunduğu ortam içerisinde çalışmasını sürdürmeğe devam etti. Dolayısıyla aile, ekonomik yaşamın acımasız realitelerinden bireyin sığınacağı bir yer hâline geldi. Bu aynı sığınak, çocukluk için de bir sığınak olma görevini kaçınılmaz olarak üslendi. Burjuvazinin, çocukluğun ve çocukların eğitiminin önemi hakkında geliştirdiği yeni görüşler, çocuğun aile içerisindeki yeri ve önemini çocuklar lehine büyük ölçüde geliştirdi. Çocukluk döneminin özelliklerinin, bireyin yaşamını büyük ölçüde biçimlendirdiği ve dolayısıyla pek önemli olduğu yolundaki görüşler ortaya atıldı ve ilgiyle karşılandı. Burjuvazi çocukluk için bir korunak oluşturdu. Bu korunak yumuşak, duygusal bir yapıya sahipti.

Bu gelişmelerin başlangıcı en azından on yedinci asra kadar gider ve tek başına son yıllarda ortaya çıkan de-modernize faaliyetleri açıklama hususunda yetersiz kalır. Mamafih, bunlarla ilişkili olarak ele alınması gereken iki yeni gelişme daha mevcuttur. Bunlardan biri, eğitim süresinin hızla uzamasıdır. Bunun anlamı ise çocukların yalnızca üretim faaliyetlerinde yer almağa pek küçük yaşlarda başlamasının kanun gücü ile yasaklanmasının yanı sıra zorunlu eğitim sürelerinin de uzatılması değil, ama aynı zamanda bir işe alınabilmek için eski dönemlere göre pek uzun sayılabilecek eğitim süreçlerinden geçmelerinin gerekmesidir. Sonuçta yüz sene önce iki üç senelik bir zaman süresi ile sınırlı olan gençlik safhasının günümüzde çoğu birey için on seneye kadar, hatta daha fazla, uzamasına neden olmuştur. Gençler, çocukluk ile olgunluk dönemleri arasında

son derece önemli bir dönemin sahibi olmuşlardır. Bu yeni gençliğe özgü özellikler, çocukluk dönemine has özelliklerin üzerine inşa olunmuştur. Burjuvazinin şefkatli olma özelliği (bir kimse isterse bunu «yumuşak devrim» olarak da nitelendirebilir) hangi derecede başarılı bir biçimde kurumsallaştı ve burjuvazinin ötesindeki diğer sınıflara da sırayet etti ise o derece gençler kişisel beklentiler beslemeğe başlamışlardır. Fakat modern toplum içerisindeki yapısal konumu nedeni ile bu beklentilerin hayal kırıklıkları ile sonuçlanması kaçınılmaz olmaktadır.

Etkinliğini son yıllarda göstermeğe başlamış olan ve bu etkinliğini giderek de arttıran bir başka faktör de gene teknoloji ile kol kola gelişen bir ilim dalı olan modern tıptır. Modern tıp sayesinde son yıllarda çocuk ölümleri ve çocukları büyük ölçüde etkileyen çocuk hastalıkları hızla azalmaktadır. Bunun etkisini tam manasıyla tahmin etmek oldukça zordur. Söylemek istediklerimizi şu şekilde açıklamağa çalışalım: Sadece bu asırda ve yaşlı Dünyamızın büyük bir kısmında, doğan çocukların daha pek küçücük iken ölmeyip olgunluk dönemlerini görebilme şansları olmuştur. Ve bu gerçek sadece son birkaç kuşak için doğrudur. İnsanlık tarihinin pek yakın sayılabilecek bir geçmişine kadar doğan çocukların büyük bir kısmı doğumlarını takiben kısa bir süre içerisinde ölmekte idiler. Bugün ise çocukların çoğu, yaşamlarını sürdürüp normal ömürlerini tamamlayabilmektedirler. Bunun anlamı ise çocukların kendilerini kasıp kavuran afetlerin korkusundan ve etkilerinden korunabilecek bir yer bulmuş olmalarıdır. Bu gerçeğin ne ifade ettiğini kavrayabilmek için bir kimsenin bir asır öncesinin verilerine bakması yeterlidir. Mamafih burada sözünü etmeğe değer önemli bir başka sonuç

daha vardır. Anne ve babalar son derece gerçekçi nedenlerden dolayı doğdukları andan itibaren çocuklarının geleceği hakkında büyük ümitler beslemeğe başlamaktadırlar. Bu sözünü ettiğimiz anne ve baba beklentileri önceleri pek gerçek dışı olarak düşünülüyordu. Burada hiç kuşkusuz modern anne ve babaların bir asır öncesinin anne ve babalarından çocuklarını çok daha fazla sevdiklerini söylemek istemiyoruz. Çocuklara, çocukluğa bakış açısında gerçekleşen devrimden sonra günümüz ana babalarının çocuklarına karşı besledikleri sevgiyi ifade etme hususunda daha özgürce ve belki de biraz cömertçe davranabildiklerini ifade etmek istiyoruz. Dün, her sevgi ifadesi, çocuğun yaşamını sürdüremeyeceği, onun yaşamını tehlikeye sokacağı endişesi ile yasaklanırken, bu gün, ebeveynlerin sevgisi bu sevginin acıklı sonlarla noktalanmıyacağından emin bir hava içerisinde çocuklara sunulabilmektedir.

Çocukluğun ve gençliğin bu yeni dünyaları ile modernlikten kaynaklanan hoşnutsuzluklar arasındaki ilişki, işin içerisine giren bazı değer yargılarının kıyaslanması yoluyla kolayca anlaşılabilir. Her biri fikir ve görüşlerinin etraflarındaki insanlar tarafından saygıyla karşılanmasına alışmış, sertliklerin, ıstırapların dolayısıyla da hayal kırıklıklarının muhatabı olmaktan uzaklaşmış olan bireyler için «yumuşak devrim», kişilerin sosyalize olmasına açık bulunmaktadır. Küçük düşürücü sıfatlar kullanma niyetinden bütünüyle uzak kalmağa çalışarak bu sosyalizasyon süreçleri tarafından üretilen bireylerin özellikle «yumuşak» olma eğilimlerinin bulunduğunu ifade edebiliriz. Yaşamlarının ileri safhalarında modern teknolojik ve bürokratik dünyanın isimsiz, kişiliksiz yapıları ile yüz yüze gelecek olanlar işte bu yu-

muşak insanlardır. Böylesi bir dünyayı tanıdıklarında gösterecekleri reaksiyonun ise kızgınlık, öfke olacağını tahmin etmek hiç de güç değildir. Farklı koşullar altında sosyalize olmuş bireylerde mutedil bir kızgınlık, öfke yaratabilecek durumlar, bu yumuşak devrimin çocuklarına kabul edilmesi mümkün olmayan baskılar gibi gelmektedir. Bu nedenle de günümüz gençliğinin de-modernize eylemlerin ve ideolojilerin en güçlü kaynağını oluşturması kimseye sürpriz gibi gelmemelidir. Bunların çok tehlikeli anti-bürokratik ev anti-teknolojik karakterde eğilimler olarak ortaya çıkması da gene sürpriz olmamalıdır.

Modern toplumdaki gençliğin durumu bir İngiliz sosyoloğu tarafından pek güzel bir şekilde ifade olunmuştur:

Gençlik, buharlı makina ile aynı zamanda icat edildi. Buharlı makinanın baş mimarı 1765 senesinde Watt ve gençliğin icadında baş rolü oynayan kimse ise 1762 yılında Rousseau idi. Gençliğin icadını takiben toplum iki temel problem ile yüzyüze geldi: gençlik sosyal bünye içerisinde nereye ve nasıl yerleştirilecekti, gençliğin davranışı ile toplumun belirgin özellikleri arasındaki uyum nasıl sağlanacaktı?

Yukarıda sözünü ettiklerimize şunları ilâve edebiliriz: Toplumun empoze ettiği koşulların gençler tarafından kabul edilmesi hemen hemen imkânsızdır. Gençlik bu koşullara karşı sürekli bir isyan içerisindedir. Bir bakıma gençlik ve modern toplumun soyut bünyesi arasındaki karşılaşmanın bazı sınıfsal özellikleri mevcuttur. Yani, bu çatışma ve sürtüşmeler, özellikle bazı tabakalarda daha belirgin bir biçimde yoğunluk kazanmaktadır. Örneğin Amerika'da böylesi bir tabaka, çocukluğun yeni özellikleri ve buradan kaynaklanan sosyalleştirme faaliyetleri için en

elverişli bir tabaka olarak tebarüz ettiği için, genel olarak, üst orta sınıf olarak adlandırılmıştır. Farklı sınıfların reaksiyonunun farklı olmasına rağmen bu değerlerden bazıları tüm toplumda yayılmıştır.

Muhtelif eğitim kurumlarından geçse bile yaşamının gençlik ve çocukluk dönemlerinde birey, oldukça özel olarak nitelendirilebilecek bir yaşam sürer Kolej öğrencilerinin bile toplum tarafından oluşturulup benimsenmiş dünyadan; üretim faaliyetlerine yönelik pek özel ilişkileri nedeniyle (bir başka ve belki de daha doğru bir deyişle, bu tür ilişkilerden yeterince haberdar olmaması nedeniyle), pek az haberi vardır. Bu ise ciddî, endişe verici bir durumun ortaya çıkmasına neden olur: başlangıçta modern yapıdan kaynaklanan hoşnutsuzluklar için bir sığınak görevi gören özel âlem, şimdi, bu hoşnutsuzlukların kaynağına yönelik şiddetli tepkilerin üreticisi olma rolünü üsleniverir. Bu isyan dolu davranışların özel bir mahalli durumunda olan üniversite kampüsleri üzerinde genel olarak dikkatler toplanmıştır. Bu tür bir değerlendirme biçiminin oldukça doğru olduğu söylenebilir. Fakat, kampüste ortaya çıkan bu tepkilerin, nedenlerinin gençlerin çocukluk ve gençlik yıllarının gerçeklerinin kavranmasından önce anlaşılabileceği kanısında değiliz.

Yukarda sözünü ettiğimiz düşünceler, son derece önemli bir paradoksa çevrilmiş nazarları ortaya çıkaracaktır. Modernlik bazı kimseler tarafından öz gür kalıcı, bazıları tarafından ise kendisine karşı mücadele verilerek özgürlüğün kazanılması gereken bir olay olarak değerlendirilmektedir. Eğer bir kimse modern toplumun çağdaş krizleri ile muhtelif fikirler ve hareketler arasındaki ilişkiyi doğru olarak anlama durumunda ise hangi özgürlük düşüncesinin,

hangi tür bir özgürlük özleminin devrede olduğunu anlaması gerekir. Tanımlarının sınırları içerisinde her iki tür özgürlük arayışının da geçerliği olduğunu da önemle vurgulamak gerekir. Bunlardan sonuncusunun daha çok bir değer yargısı olduğunu da belirtelim.

Aslında modernlik insanları daha özgür kılmıştır. İnsanları aile, klan, kabile ve küçük grupların sıkı kontrolünden kurtarmıştır. Daha önceleri hiç duyulmamış olan görüşleri insanların önlerinde sergilemiş, o güne değin gerçekleşmemiş olan bir hareketliliği insanlara sunmuştur. Gerek doğanın ve gerekse beşer faaliyetlerinin kontrolü yönünde sınırsız olanaklar sağlamıştır. Mamafih, bu özgürlüklerin öte yandan son derece yüksek bir de fiatı vardır. Bu fiatın ifade ettiği anlamı belirtmek için bir daha «evsizlik» konusuna değinmemiz en kolay yol olacaktır. De-modernize fikirler ve hareketler, modernliğin neden olduğu hoşnutsuzluklardan kurtuluş vaat etmektedirler. Bu özgürlük vaatlerinin gerçekleşmesi durumunda bireyin en büyük kazancı evrende tekrar, dün olduğu gibi, «ev» sahibi olmaktır. İster düne, ister yarına yönelik olsunlar de-modernize tepkiler, bireyi orta yerde «yabancı» olarak bırakıveren ve bir «anlamsızlıklar» duvarı ile kuşatan modern gidişatı tersine çevirme amacını gütmektedirler.

Modernliğin özgür kılma vasfı, en büyük etkisini insanları bireyselleştirme yolunda göstermiştir. İleri derecede bireyselleşmiş insanların sosyalizasyonu için modern sosyal yapılar gereksinim duyulan muhtevayı temin etmişlerdir. Aynı zamanda modern toplum, bireyselliğin ön plana çıktığı ideolojilerin ve ahlâk sistemlerinin doğuşuna neden olmuştur. Bireysel özgürlük temasının, modern dünya görüşü için belki de en

önemli tema olduğuna işaret edilmiştir. «Yabancılaşma» ise aynı bireyselleşme olayının kardeş bileşenidir. Daha basit bir biçimde ifade edelim: «Yabancılaşma», bireyselleşme olayının bedelidir. Dolayısıyla, demodernize hareketlerin en önemli temalarından birinin modern toplumun bireyi yabancılaştırma durumunu protesto olması son derece mantıkîdir. Birey, bu bireyselleşme olayının pençesinden kurtulup eski veya yeni bazı kollektif dayanışma yapılarının bünyesinde huzura kavuşmalıdır.

Batı dünyasının gelişmiş toplumlarında bireyselliğe karşı yapılan protestolar özellikle kapitalizm ve burjuva demokrasisine yönelmiştir. Kapitalizm, insanları acımasız bir yarışma ortamında birbirine düşüren parçalayıcı, bölücü, yabancılaştırıcı, dolayısıyla da insanlık dışı bir kuvvet olarak algılanılmaktadır. Burjuva demokrasisi ise (Marksist anlamda) kapitalist sistemin bir üst yapısı olarak anlaşılmaktadır. Burjuva demokrasisinin yasal ve politik kurumları kapitalizmin insanlık dışı bireyselleştirme hareketlerini hem yasal ve hem de sürekli kılmaktadır. Bu algılar, kuşkusuz, Batı Avrupa ve Amerika'da entellektüellerin «solcu görüş» olarak adlandırdıkları bir dünya görüşünü ifade etmektedirler. Çağdaş sağ'da da bu görüşlere paralel görüşlerin bulunduğu bir gerçektir. Gelişmiş endüstri toplumlarında muhafazakâr hareketler içerisinde yer alanlar da modernliğin getirdiği ve insanın doğası ile bağdaşmayan bireysellikle modernlik öncesi toplumların bireye sunduğu güvenilir kollektif emniyet sistemlerinin kıyaslamasını sürekli olarak yapa gelmişlerdir. Faşizmin en önemli motiflerinden biri (isteyen «sağ» ve isteyen «sol» olarak nitelendirebilir ve kanımıza göre her iki değerlendiriş biçimi de eşit olasılıklarla doğrudur), burjuvazi

toplumunun bireysel egoizmine yönelik itirazı ve kollektif arzular ve dayanışmalar yolundaki talepleridir.

Modern dünyanın bir ürünü olduğundan kimsenin kuşku duymadığı milliyetçilik, hem evrenselliğe doğru, hem de evrenselliğe karşı olan bir yoldur. Napolyon'un milliyetçilik anlayışına göre millet, her biri ayrı ayrı özgür olan bireylerden oluşan yepyeni bir toplumdur ve benzer şekilde her biri ayrı ayrı özgür olan tüm insanların oluşturduğu dünyada evrensel kardeşliğe doğru bir adımdır. Bu safhada milliyetçiliğin modernize bir güç olarak anlaşılması mümkündür. Kollektif yaşamdan vücut bulan dayanışma düşüncesine bir dönüş anlamına geldiği için de milliyetçilik, aynı zamanda, bu tür özgürlüklere karşı oluşmuş olan bir reaksiyon olarak da düşünülebilir. Aynı zamanda millet-devlet, hem bireyleri özgür kılıcı, hem de üzerlerinde bir baskı unsuru olan bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bugün, Üçüncü Dünya ülkelerinde milliyetçilik, bireyleri klan, kabile ve benzeri eski organizasyonların kontrolünden, baskısından uzaklaştıran modern güçler olarak devreye girmektedir. Milliyetçiliğin Batı'da bugün üslendiği fonksiyonlar ise, Üçüncü Dünya ülkelerindekiyle taban tabana zıttır. Bu, özellikle mini-milliyetçilik olarak adlandırabileceğimiz azınlık gruplarının millî devlete karşı giriştiği isyan hareketlerinde çarpıcı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen burada özerklik, hatta tam bağımsızlık için Belçika'da Felemenklerin, İspanya'da Basklıların ve nihayet Kanada'da Fransız asıllı Kanadalıların giriştikleri eylemleri bu cümleden olmak üzere zikredebiliriz. Bir başka örnekte Amerika Birleşik Devletleri'nde son yıllarda izlemekde olduğumuz azınlıkların yeniden dirilme amacına yönelik hareketleridir. Biz burada bu hareketin sadece sosyal bi-

leşenini kastediyoruz, entellektüeller ve kitle iletişim araçlarının tertiplerinin etkisi sonucu bu hareketler üzerinde etkili olan bileşenleri kastetmiyoruz. Modernlik, bireysel özgürlük ile geniş, kapsamlı, teraküm etmiş yapıların inşasını eşleştirmiştir. De-modernize faaliyetler ise bu yapının soyut ve anonim olma vasıflarına hücum etmiştir. **Bu saldırının bedeli bireylerin daha az özerk olması olsa bile hücumların arkası kesilmemiştir.**

ABD'nde politik bir ideoloji olarak liberalizm, modernize güçlerin en belirgin temsilcisi olmuştur. Gelişmenin ön saflarında bulundukları yolundaki liberallerin bilinci, bu nedenledir ki, gelişme ile modern toplumun yapıları bir bütünlük arz etmeğe devam ettiği sürece geçerliliğini korumağa devam edecektir. Bu ülkede ,günümüzde, liberalizmin sorunları çağdaş durumda modernize ve-demodernize tepkilerin birbirleriyle çakıştığını gösteren örnekler sergilemektedirler. Güncel iki örnek zenci ve Kadın Özgürlükleri hareketleridir.

Son derece soyut ve bireysel bir tarzda tanımlanmış olan haklar söz konusu iken liberalizmin getirdiği sosyal adalet görüşü fevkalade moderndir. Bunun klasik Amerikan formülasyonunu, bireylerin «ırk, renk ve inanç ayrılığı güdülmeksizin» eşit muamele görecekleri ifadesinde vücut bulmaktadır. Bireyselliğin ve soyutluğun bu formül içerisindeki kombinezonu pek önemlidir. De-modernize hareketler bu iki özelliğin ikisine de karşı tavır koyacak istikametlerde gelişmektedirler. Bu surętle daha önceki insan hakları hareketlerinin ideolojisinin özü itibariyle liberal olduğu ortaya çıkmaktadır. Zenci hakları evrensel insan hakları olarak savunuldu ve bu haklar her bireye birey olmaları sıfatıyla ait olarak düşünüldü. İnsan

hakları hareketlerinin başlangıcında ortay çıkan zenci milliyetçiliği bu temayı büyük ölçüde değiştirdi. Zenci milliyetçiliğinin formülleri pek katı ve evrensel insan haklarına ilişkin soyut görüşlerin kalıplarına dökülmesi olanak dışı idi. Daha da önemlisi bu haklar bir bütün olarak siyahların oluşturduğu topluma ait olup siyah bireylere ait değildi. Gerçekten bireysel başarılar ve arzular, kollektif gayretleri tahrip etme amacına matuf ihanetler olarak suçlandı. Bu yeni temalar sadece anti-liberal değil fakat aynı zamanda burada tartıştığımız de-modernize saiklerle aynı doğrultudadırlar.

Kadın özgürlükleri hareketinde de aynı durumu izlemek olasıdır. Bu hareketin liberal ve pek modern bir kanadı, ayırıma karşı olan diğer liberal formüllerin ihmal ettiği seks kavramını da devreye sokma niyetindedir. Kadınlar da sadece bir birey olarak ele alınmalı ve diğer bireylere atfedilen soyut, katı hakların çizdiği çerçeve içerisinde mütalaa edilmelidirler. Kadın Özgürlükleri hareketinin bu kanadı, insan hakları hareketinin ideolojik bir uzantısıdır. Bir gencin karısı hakkında söylediği şu söz bu hareketin başarısı ve başarının niteliği hakkında fikir verebilecek özellikler taşımaktadır: «Benim için karım, sadece, fazladan değişik bir organı olan bir adamdır.» Kadın Özgürlükleri hareketinin diğer dalları zenci hareketlerine ideolojik olarak çok benzer. Kadının erkeğe karşı olan bariz farklılığı şimdi önemle vurgulanmaktadır. Uğrunda kavga edilecek olan haklar son derece katıdır ve bir birey olarak kadına değil de kadınların tümüne ait haklar olma niteliğindedirler. Zenci milliyetçiliğine pek benzer olmak üzere, bu yeni feminizm liberal formülleri şiddetleri rededer ve anti-liberal temayüllerden enerji alıyor gibidir. De-modernize tep-

kiler bu ideolojik eylemleri ve bu eylemlerin ilan ettiği liberasyon hakkındaki görüşleri açıklamak için bizlere yardımcı olacaktır.

Diğer örnekler de kolayca burada zikredilebilir. Son bir örnekten ayrıntılara girmeden söz edelim: Günümüzde izlediğimiz dinsel nitelikli hareketler, dinin dünkü etkinliğini tekrar ortaya çıkartmaya ve laikliğe karşı hareketler olmayıp, tam tersine de-modernize tepkilerin bir tezahürü olarak anlaşılmalıdırlar.

Yukarda belirtilen nedenlerden dolayıdır ki çağdaş durumda de-modernize temalar gençler arasında yoğunlaşmış ve kurumsallaşmadı ise bile gençliğin kültüründe ve yaşları ilerlediği hâlde kendilerini hâlâ genç olarak görenlerin gönüllü kuruluşlarının karşı kültüründe kristalize olmuştur. Gerek gençlerin kültürünün ve gerekse karşı kültürün, de-modernizasyonun bilincinin çizdiği çerçeve içerisinde daha iyi anlaşılabileceği iddiasındayız ve bu görüşümüzü bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla inceleme fırsatı bulacağız.

Burada bir gözlemimizle bu bölümü noktalamak istiyoruz: Amerika ve Batı Avrupa'da gerek gençliğin ve gerekse karşı kültürün Üçüncü Dünya ile bütünleşme eğilimi içerisinde olduğunu gözlemekteyiz. Köylülerin zevkleri elbiselere yansıtılmaktadır. Estetik ve dini ifadeler Asya yanlısıdır. Politik kahramanlar genellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin devrimci liderleridir. Bu üst-orta sınıfın köylü rolü oynamasını hicvetmek pek kolaydır. Gerçekten bu durum, Versay Sarayı'nın bahçesinde yakınları ile köylü dansları yapan Marie Antoinette ve aristokrat dostlarını pek hatırlatmaktadır.

Her hangi bir görüşün tarafını tutmaksızın, her görüşün doğru bir yanının, niyetinin bulunduğunu

söyliyebiliriz. Üçüncü Dünya'da, yabancıların empoze ettiği inancında oldukları modernliğin aynı yapılarına karşı genç kültür ve karşı kültür isyan hâlindedir. Politik veya estetik açıdan de-modernizasyon ve karşı-modernizasyonun karşılıklı etkileri ne kadar saçma olursa olsun her birinin kendisine özgü bir mantığı vardır ve her biri kendi mantıklarının çerçevesi içerisinde değerlendirilmelidir.

9 — De - Modernize Bilinç :

Çağdaş Batı toplumlarındaki gençlik kültürü ve karşı kültür, muhtelif sosyal-bilimsel açılardan bakılabilecek karmaşık olaylardır. Örneğin, gençlik kültürüne, çok sayıda insanı işçi pazarının dışında ve dolayısıyla mutlu olarak (en azından makul ölçülerde mutlu olarak) tutma fonksiyonu açısından bakmak veya Marksist düşüncenin yorumuna ortak olup karşı kültürü, politik çatışmalardan kaynaklanan hayal kırıklıklarına karşı bir yanıt olarak düşünmek bir anlam ifade edecektir. De-modernize bilincin ifadesi olarak gençlik kültürü ve karşı kültüre ait bizim analizlerimiz zorunlu olarak bu yorumlarla çelişmeyeceği gibi muhtemelen bu olay üzerine yararlı ve yeni bir ışık tutacaktır.

Çağdaş gençlik kültürü ve karşı kültürdeki de-modernize temaları tasvir etmek için, 4. Kısım'da da sözünü ettiğimiz modernliğin sembolik evrenine, özel likle de teknolojik üretim ve bürokrasi ile aslî bağları bulunan elemanlara tekrar şöyle bir göz atmamız gerekecektir. Esas itibariyle de karşı kültür gençlik kültürünün paraziti olduğundan bunların her ikisinden de gençlik kültürü olarak söz edeceğiz.

Modernliğin teknolojik üretimden kaynaklanan elemanlarını sıralarken rasyonellikten söz ettik ve bu kavramla kast edilenin modern bilimin veya felsefe-

nin rasyonellik ilkesi (veya modern teorik rasyonelliğin herhangi bir formu) değil ama teknoloji tarafından günlük yaşam üzerine empoze edilen fonksiyonel rasyonellik olduğunu da özellikle vurguladık. Bürokrasinin de özdeş olmasa bile benzeri bir rasyonellik ilkesini empoze etmekte olduğunu gördük. Gençlik kültürü işte bu tür rasyonelliği parmağına dolamış, karşısına almış ve bu tür rasyonelliğe karşı kendi varlığını tanımlamağa çalışmıştır.

Fonksiyonel rasyonellik, herşeyden önce, rasyonel kontrol yöntemlerinin maddî evren, sosyal ilişkiler ve nihayet kişinin bizzat kendisinin üzerine empoze edilmesini hedef olarak öngörmektedir. Bu üç formun üçüne karşı da gençlik kültürü isyan durumundadır. Maddî ve sosyal realiteleri kendi mantığının çizdiği çerçeve içerisinde ele alıp biçimlendirmeğe çalışan mühendis düşüncesi, insanları doğal ilişkilerden koparan bir güç olarak nitelendirilip şiddetle kınanmaktadır. «Doğal olmayan kontrol» yerine «doğaya teslimiyet» önerilmektedir. Gerçeğe hâkim olmak, gerçeği kontrol altında tutmak yerine gerçek kurcalanmalı, gerçek kavranılmalı, gerçek anlaşılıp benimsenmelidir. Başkalarını idare etmek yerine onlarla birlikte, bir arada yaşamanın yolları aranmalıdır. Duygulara, rasyonel düşünceye nazaran öncelik hakkı tanınmalıdır. Gençlik kültürü, genel hatları itibariyle, her türlü planlamaya, hesaba ve sistematik projelere karşı düşmanca hisler beslemektedir. Bütün bunlar, doğal yaşamın özgürce ve kendi kuralları içerisindeki akışına karşı «bağlayıcı» (ki bu terim gençlik kültürünün düşüncesini pek uygun bir tarzda ifade etmektedir) olarak nitelendirilmektedir. Bu görüşler gençlik kültürünün dil, davranış, giyinme tarzı üzerindeki tezahürlerini açıklama hususunda bize yardımcı olmakta-

dırlar. Dilde kurallara uymadan konuşma, yürüyüşte sallapatilik, saç şekillerinde, vücut süsleme işinde hiçbir kısıtlamaya, hiçbir kurala rağbet etmeme ve her çeşit giysiyi düğme kullanma gereksinimi duymadan giyme ve benzeri davranışlar bu düşünce yapısının fiziksel birer ifadesi olarak sergilenmektedirler. «Bağlayıcı» olmağa karşı «herşeyi kendi hâlinde» bırakma düşüncesi ileri sürülmektedir.

Fonksiyonel rasyonelliğe karşı kendisini yeniden tanımlamağa çalışan gençlik kültürünün en önemli özelliklerinden biri de doğa tutkusudur. Teknolojik-Bürokratik toplumun kurumları ve düşünce yapısı doğal olmayan hastalıklar olarak nitelendirilmektedir. Tedavinin tek yolu da, kaçınılmaz olarak, doğaya daha yakın olmaktır. Gençlik kültüründe kişiliğin ve doğa ile bütünleşme temalarının esas oluşturduğu bir neo-mistisizm ortaya çıkmıştır. İnsanlar mutlu, insanlar bir, insanlar beraber olacaklardır. Bütün bunlar aslında her türlü mistisizmin klasik elemanlarıdır. Realiteyi keşfetme yolunda seks, asli bir eleman olarak devreye girmiştir. «Aşk yapmak» görüşü «savaş yapmak» görüşüne karşı ileri sürülmüş, doğal yaratıcılık, teknolojik bürokratik dünyanın tahrip edici, öldürücü gücüne karşı devreye sokulmuştur. Seks özgürlüğü, rok müziğine teslim olma hususundaki çılgınlık ve uyuşturucu kullanma alışkanlığının giderek yaygınlaşması, rasyonel kontrolden özgürlüğün kazanılması yolundaki belli başlı adımları oluşturmaktadır. Bu suretle fonksiyonel rasyonelliğin biçimlendirdiği günlük yaşama ait kalıplaşmış düşünceler tahrip edilecek havaya uçurulacaktır.

Bunların tümündeki kapalı antropoloji son derece açıktır: Bireyselliğin ve rasyonelliğin kısıtlayıcı yapıları altında bizim «doğal» bir varlık olma gerçeğimiz

yatar ki bu da sözüm ona Hz. İsa vasıtasıyla kurtuluş yolları arayış çabalarımızın hedefini, amacını oluşturur. Tanımı gereği hemen hemen elit olan neo-mistik amaç ile gençlik kültürünün kütle karakteri arasında eğer bir çelişki mevcut ise bu, insanlığın böylesi bir kurtuluş yolu arama uğraşılarında karşılaşmış olduğu ilk çelişki değildir.

Bu temaların kökünün teorik bilinç öncesinde, yani herhangi bir teorik yargılamanın da ötesindeki bilinçte yatmakta olduğunu anlamak önemlidir. Nasılki modern bilinci bilim adamları ve filozofların teorilerinden çıkartmak hatalı ise de-modernize bilincin yolunu şu veya bu entellektüel teorinin izinde aramak da o denli yanlıştır. Entellektüellerin ürünleri belirli bir grubun bilincinde zaten mevcut olan temaları yargılamak, bunları yasal kılmak için harekete geçirilir. Moda ve ideolojik gereksinimlerde ortaya çıkan değişikliklere paralel olarak yasal teoriler devreye sokulurlar veya devre dışı bırakılırlar. Bu olaya vücut veren sosyal-psikolojik realite (ki bu realitedir yargılanıp yasallaştırılacak olan) son derece durağan bir karaktere sahiptir. Daha önce sözünü ettiğimiz fonksiyonel rasyonelliğe karşı ileri sürülen realitenin karşı tanımları çok sayıda teori tarafından yasal destek bulmuşlardır. Bunların arasında Norman O. Brown, R. D. Laing ve Wilhelm Reich tarafından ileri sürülen «anti-baskı» psikoloji, Herbert Marcuse ve Frankfurt Okulu'nun takdim etiği dinsel karakterli psikolojik ve politik bir karışımdan oluşan görüş, Frantz Fanon veya Eldridge Cleaver tarafından sunulan şiddet yanlısı ideoloji ve Alan Watts ve Timothy Leary'nin neo-mistik doktrinleri sayılabilir.

Bu teorilerden bazıları gençlik kültürü ile birlikte ve modern kütle iletişim araçlarının büyük desteği

altında, üretim ile geniş halk kitleleri arasında gerçekleşen diyalektik yoluyla gelişmişlerdir. Diğer teoriler oldukça farklı sosyo kültürel muhtevalardan alınmışlar ve gençlik kültürünün gereksinimlerini karşılayacak biçimde değişikliklere uğratılmışlardır. Bu teorilerin yerlerini sık sık başka teorilerin almaları, bunların incelenen olay için aslî olma vasfına sahip olmadıkları gerçeği hakkında bizi uyarmalıdır.

Amerika'daki çağdaş manzaraya şöyle bir göz atacak olursak, gençlik kültürünün de-modernize tepkileri ile ilgili iki kültür hareketinin varlığını görürüz. Bunlardan birisi ekoloji hareketidir ve bu hareket, gençlik kültürünün ileri derecede antiteknolojik doğaya dönük eğilimlerinin bir ifadesi ve bu istikamette bir değerlendirmesidir. En azından bu hareketin son derece radikal branşlarında, modern şehircilik, teknolojik toplum gezegenimizi tehdit eden, Dünya Ana'nın enerjisini yiyip tüketen bir kanser virüsü olarak görülmektedir. Bu dertten kurtuluşun yolu ise çağdaş şehircilik anlayışının dışında teknolojiden uzak bir yaşam biçimine dönülmesi ve henüz tahrip edilmemiş ne kaldıysa bunları korumağa devam edilmesidir. Diğer hareket ise, sihir, büyük ve dinî mistisizm yoluyla kurtuluş hareketidir. Bu hareketin şaşırtıcı sayılara ulaşan çok farklı tezahür yolları vardır. Astrolojiden, şeytandan medet uman; eski Çin'de pek itibar gören büyücülük tekniklerinden, üfürükçülükten, Hindu ve Budist mistisizminden çare arayan pek çok gruba raslanmaktadır. Olayın karşı tanımının özelliklerinin bir kimse tarafından kavranması durumunda bu çeşitlilik daha az şaşırtıcı olmaktadır: Bunları birbirinden ayıran özellikler ne olursa olsun hepsinin temelinde yatan ortak nokta, fonksiyonel rasyonelliğe ait realite tanımlarına şiddetle karşı olmaları-

dır. Bunların tamamı, fonksiyonel rasyonellik ile ilgili modernliğin hoşnutsuzluklarıyla, hangi derecede olursa olsun, başa çıkmayı, bunları alt etmeyi amaçlamaktadırlar.

Modernliğin sembolik evreninin iki diğer teması olan bileşenlere ayrılma ve çok-ilişkililik, gençlik kültürünün iki hasmı durumundadırlar. Gerçekten bileşenlere ayrılmaya karşı birleşme ve çok-ilişkili olmağa karşı basitleştirme, gençlik kültüründe ifadesini bulan iki anahtar motiftir.

Daha önce gördüğümüz gibi bileşenlere ayrılma, yaşamın parçalara bölünmesi; bütünlük, birlik ve kapsamlı olmağa yönelik bir özlemin doğmasına neden olur. Realite, birbirinden kopuk bir takım parçalara ayrılmamalıdır, fakat bir bütün olarak yaşanmalıdır (gençlik kültürünün antropolojisinde, tekrar tekrar yaşanmalıdır). İstisnaî bir hâl olarak, neo-mistik yorumla, yaşam bir bütün olarak kişi ile dünya, iç realite ile dış realite arasındaki bölünmeye üstün gelmelidir. Daha genel ve daha ılımlı yorumlarda, değerlendirme tarzlarında ise ayrılıkları birleştirme, farklı yaşam yollarını ve bilgi birikimlerini bütünleştirme eğilimi vardır. Yaşamda ve düşüncede ortaya çıkan farklılıklar «hastalık»; birlik, beraberlik ise «sağlık» alameti, «doğal», hatta «tedavi edici» olarak nitelendirilmektedir. Üniversitelerde ihtisaslaşmaya karşı duyulan öfke, tüm yaşam deneyimlerinin birleştirilmesi yolundaki arzu, bu sözünü ede geldiğimiz temayı pek güzel açıklamaktadır.

Bileşenlerine ayrılma gerçeğinin en önemli sonuçlarından biri, günlük yaşamın zamana ait yapıları üzerindeki etkisidir. Daha önce Kısım 6'da incelediğimiz modern ve modernlik öncesi zaman yapıları arasındaki çatışma, gençlik kültüründe ters sırada tekrar-

lanır. Modernlik, saat ve takvimin belirlediği zaman boyutu üzerinde yaşamayı gerektirir. Bunlardan birincisi günlük yaşamı düzene sokarken ikincisi bizim yaşam planı olarak adlandırdığımız karmaşık süreçlerin realize edilmesini mümkün kılar. Bunların ikisi de gençlik kültürü tarafından yerilmektedir. Bir kimsenin günlük yaşamını zamana göre tanzim etmesi daha ilk bakışta bir «bağlılık» ortaya çıkarmaktadır. Bir kimsenin tüm yaşamını takvime göre organize etmesi, «fare yarışı»nın bir kurbanı olmayı peşinen kabul etmesi anlamına gelir. Her iki durum için gençlik kültürü yaşanan anı, hesaba kitaba dayalı projeksiyonlar ve modern bilincin ertelenmiş nimetlerine karşı ileri sürmektedir. Esas itibariyle gençlik kültürü beklemeye muhaliftir, beklemenin karşısındadır. Bu özelliği ile de modernlik öncesi çoğu toplumdan ayrılır: bu toplumların yaşam planı ile ilgili büyük güçlükleri vardır, yaşamlarının büyük bir kısmı bekleyerek geçmektedir; gençlik kültürü ise, tam tersine, ne plan yapabilir ve ne de bekleyebilir. Dolayısıyla gençlik kültürünün içinde bulunulan zamana, an'a ait değerlendirmeleri zaman zaman klasik mistisizmin bu konudaki değerlendirmelerini andırırsa da günlük gerçekler hakkındaki görüşleri, büyük mistiklerin zamanın üstünlüğü yolundaki görüşlerinden çok terbiye edilme ihtiyacında olan bir çocuğun yaramazlıklarına daha yakındır. Modern çocukluğun «yumuşak devrimi» nin önemli bir faktör olarak ele alınması gerçeği, burada, bir kere daha, karşımıza çıkar.

Yaşam planının reddi ile birlikte başarının reddi de devreye girmektedir. Amerika'da, özellikle kolejlerde sosyoloji okuma olanağı bulmuş gençlik kültürünün elemanlarınca bu durum Protestan ahlâkına karşı yöneltilmiş olarak yorumlanmaktadır. Bu ahlâk

anlayışının tüm hassaları en azından «bağlayıcı» olarak değerlendirilip şüphe ile karşılanmakta ve «baskı», «yabancılaşma», «güven duymama» ortamlarına bireyi sürüklediği gerekçesi ile şiddetle eleştirilmektedirler. Negatif tanım ise çok çalışma, itidal, tasarruf, şeref gibi hassaları içermekte ve bunların da ötesinde toplum içerisinde statü sahibi, zengin ve güçlü olma ihtiraslarını bireye aşılamaktadır. Gençlik kültürü için ise bu sözünü ettiğimiz hassaların karşıtı «işi gevşek tut», «boşver aldırma», «yarını düşünme», «sistem nasıl olsa çalışıyor» ve benzeri sloganlarla ortaya konulmakta ve genellikle sistematik ihtirasın meyvaları hor görülmektedir. Değer yargılarının bu şekilde ters yüz edilmesi, yalnızca bireyin modern toplumdaki özelliklerinin reddedilmesi sonucunu değil, fakat aynı zamanda yaşam planı ve planın dayandığı bazı kavramlara da dost gözüyle bakmayan bir düşünce yapısının ortaya çıkması sonucunu doğurmaktadır. Bir başka deyişle gençlik kültürü sadece anti-burjuvazi değil, daha da derinde yatan özellikleri nedeniyle de-modernizedir.

Modernliğin çok ilişkili düzenine karşılık gençlik kültürü basitlik için şiddetli bir arzu duymaktadır. Modern toplum, çoğu yapay olan çok sayıda sosyal ilişki vasıtasıyla karakterize edilirken gençlik kültürü çok samimi ilişkiler ağıyla örülmüş küçük gruplar içindeki münasebetlerin özlemini duymaktadır. Ferdinand Toennies'in ifadesiyle, gençliğin toplumsal ruh için duyduğu özlem, organizasyonun çağdaş realitelerine karşı ileri sürülmektedir. Modern sosyal yaşamın çoğulcu yapay yapısını insanlık dışı, son planda da gerçek dışı olarak nitelendirmektedir bu görüş. Birey, bu sosyal bünyenin gerçekçi olmayan yanlarına nüfuz ve tesir etmeyi öğrenmeli, diğer insan-

lara «Gerçek insan» gözüyle bakabilme yeteneğini elde etmelidir. Bir başka deyişle bu insanların her birini ayrı ayrı kendilerine özgü özellikleri bulunan varlıklar olarak değerlendirebilmelidir. Gençlik kültürü tarafından sık sık kapalı ve daima açık bir biçimde tanımlandığı hâliyle ideal toplumda diğer bireyler ile olan ilişkiler bu sözünü ettiğimiz anlamda özel bir öneme haiz olacaklardır. George Herbert Mead'in ifadesiyle, her insanın diğerleri için özel bir önemi bulunacaktır. Böylesi bir toplumun var olabilmesinin mümkün olup olamıyacağı sorusunu bir yana bıraksak bile, alt kültür gruplarında bu ideal toplumun kısmen de olsa oluşmuş olması durumunda dahi çağdaş dünyada pek çok güçlüklerle yüz yüze geleceği açıktır. Bu ideal toplumun oluşması olası olsa bile hoşgörü ile karşılanacağı şüphelidir. Bu nedenle de gençlik kültürü, sevdası ile yanıp tutuştuğu bu tür ilişkilerin elde edilebilmesini mümkün kılacak teknikleri arayıp bulma görevi ile yükümlüdür. Önemli bir örnek, son zamanlarda pek moda olan grup-karşılama hareketidir. Diğer bireylerle fonksiyonel olmayan ilişkilerin kurulması işinde kullanılacak olan tekniklerin arz ettiği çelişki, de-modernize tepkilerin doğasında bulunan bazı güçlükleri göz önüne getirir: bir kimse bir başka kimseye bir şairin duygusallığı içerisinde yaklaşacak, ama bu yaklaşma biçiminin nasıl realize edileceği hususu hazır paketler vasıtasıyla planlanıp tanzim edilecektir.

Daha önce de pek çok kere tartıştığımız gibi çok-ilişkililik teması toplum ve özel âlemlerin modern ikilemi ile sıkı sıkıya ilgilidir. Gençlik kültürünün de-modernize bilinci hem bu ikileme ve hem de çok-ilişkililikten kaynaklanan hayal kırıklıklarına bulunan genel modern çözüme karşıdır. Bu ikilem ikiyüzlülük

olarak değerlendirilip suçlanmaktadır. Nihai analizde de hastalık olarak nitelendirilmektedir. Gençlik kültürünün hayalinin sergilediği ideal toplumda bu ikilem yok edilecektir. Sosyal yaşamın her kesiminde birey kendisini evinde gibi hissedecektir. Pratikte bu özlem kendisini mahremiyete düşman olarak ortaya kor. Bir kimsenin herkesten uzak tek başına bir köşeye çekilmesi, toplumdan elini eteğini çekmesi olumsuz özelliklerdir. Meziyet; açıklıktadır, pervasızca sorunlarını olanca çıplaklığı ile sergilemektedir. Muhtelif vesilelerle bu ikilemin reddedilmesi olayının açıklanmasında, hem toplumsal rabıtalar, hem de toplumu kaale almıyan düşünce ve davranışlar kayda değer oranda yardımcı olmuşlardır. Dildeki bazı tabuların alt üst edilmesi olayı, bu niyetin ifadelerinden biridir. Bireyin tüm mahremiyeti, mensubu bulunduğu topluma bütün açıklığı ile gösterilmelidir. Bu özlemlerin, muhtelif formlarda bazı toplumlarda kısmen de olsa giderilmiş, tatmin bulmuş olduğunu burada ifade edelim.

Toplum-mahremiyet ikileminin reddine ilişkin çarpıcı bir örneği, kendisiyle mülakat yapan bir gazeteye şunları söyleyen bir Alman gencinin sözlerinde bulmak mümkündür: «Cinsel tatmine ulaşma hususunda bir takım sorunlarım var ve ben herkesin bundan haberdar olmasını istiyorum.» Müstehcen konuşmalara karşı duyulan ilginin giderek artmasının nedeni de benzer biçimde açıklanabilir.

Teknolojik üretimden kaynaklanan iki diğer tema, yapabilirlik ve gelişebilir olmadır. Gençlik kültürü bunların ikisine de düşmandır. Yapabilirlik, realitenin gasp edilmesi, realiteye saldırılması amacına yönelik bir davranış olarak nitelendirilmektedir. Bu-

na karşı ileri sürülen tema ise teslimiyet, işleri oluruna bırakmak ve esas itibariyle dünyaya karşı pasif bir tavır almaktır. Yapabilirliğin erkeklere özgü bir davranış olarak anlaşıldığı derecede gençlik kültürü «feminize»dir ve bu karakteristik giyimlerinden davranış biçimlerine kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde sergilenmektedir. Gençlik kültürü aynı zamanda «daha büyük ve daha iyi», «daha ileri ve daha yukarı» sözleri ile modern bilincin ifade ettiği ilkelere de düşmandır. Gelişme; arzu, planlama ve bir amaca yönelik faaliyetleri gerektirir ki bunların tamamı gençlik kültürü tarafından şüpheyle karşılanmaktadırlar. Son zamanlarda ekoloji hareketinin propagandası ile birlikte ortaya çıkan bir fikir gençler arasında büyük bir ilgi gördü. Bu fikir, «büyümeyen ekonomi» fikri idi. Bu fikir gelişmeye karşı duyulan tepkiyi herşeyden daha iyi ifade etmektedir.

Gençlik kültürü aynı zamanda modern bilincin bürokrasiden kaynaklanan anahtar temalarına da muhaliftir. Toplumun, üzerinde uzun uzun düşünülecek bir sistem olarak ele alınması görüşüne şiddetle muhalif olup karşı görüşünü, toplum kendi doğal havası içinde yaşayıp gidecek olan sosyal bir varlıktır şeklinde ifade etmektedir. Kendiliğinden oluşan muvafahat için gerek kavram ve gerekse pratik açısından pek çok örneği gençlik kültürünün sergilediğine şahit oluyoruz. Kollektif faaliyet, mekanik anlamda olmaktan ziyade organik manada anlaşılmaktadır. Toplum; hisseden, içgüdülere sahip bulunan, ayrıntılı planların yönlendirdiği doğrultuda değilde arzu ve isteklerinin şekillendirdiği bir tarzda hareket eden bir çeşit hayvan gibidir. Kurallara karşı beslenen düşmanlık duygusu, bireyin elinden çıkmış düzen empoze

eden süreç ve yapılara karşı var olan antipati, genel olarak bu anti-sistem eğilimi ile sıkı sıkıya ilgilidir. Burada gene son derece önemli bir paradoks ile yüz yüze gelme durumundayız. Amaç kendi doğal akışı içerisinde gerçekleşecek olan sosyal yaşamdır. Bu tür bir yaşamın çağdaş toplumda gerçekleşmesini sağlayacak olan vesilelerin ortaya çıkması ise pek ender olmaktadır. Bu nedenle de bunların tasarlanması, planlanması, bir başka deyişle bir mühendis görüşüyle biçimlendirilmesi gerekir. Bu paradoksun en önemli ifadelerinden biri, çoğu genç kültür komünlerinin ekonomik problemidir. Komünün yaratmış olduğu pek aziz yaşam biçimi ne olursa olsun, devamı ancak ve ancak bazı ekonomik başarıların elde edilmesi ile olasıdır. Bu başarıların elde edilebilmesi için gerekli olan faaliyetler ise komünün varlık sebebi ile çelişmektedir.

Bürokrasiden kaynaklanan diğer önemli bir tema olan taksonomik sıralama da gençlik kültüründe pek şiddetli reaksiyonların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sadece politik kontrol seviyesinde değil fakat her türlü kurumsal düzenlemeye karşı son derece köklü bir düşmanlık beslemektedir. Gençlik kültüründe düzensizlik için doyum bilmez, tatmin olunamaz bir arzunun var olduğu yolunda bir görüntü zaman zaman adeta gözleri önüne serilir gibidir. Düşünce ve sosyal yaşamda düzen kavramı ölüm, yaşamı inkâr eden bir olay, baskı faktörü gibi değerlendirilir. Düzenli olmaya karşı başlatılan isyan hareketinin başarısı, yaşam ve özgürlüğün yeniden teyid edilmesi olacaktır. Bu isyan, bileşenlerine ayrılma olayına karşı sürdürülen isyana pek benzer. «Kompartmanlara ayrılma», «önemsiz farklılıklar», «ihtisaslaşma» karşısında düşmanca tavır alınmaktadır. Sosyal ya-

şam söz konusu iken her türlü düzenlemeye, özellikle de standart işlem süreçlerine karşı bir husumet mevcuttur. Standart olmayan her şey, aranıp bulunması gereken güzel şeydir. Aslında standart olmayan şey bizzat norm olma görevini üslenmektedir. Burada paradoks tekrar ortaya çıkmaktadır: Pek az sayıda insan yeni düşünce ve faaliyetlerin gerektirdiği yaratıcı zekâya sahip bulunduğundan pek iddialı bir biçimde standart dışı olduğu ileri sürülen şeyler de bir de bakıvermişsiniz standart şeyler cümlesinden olup çıkıvermiş. Gençlik kültürünün tuhaf yanı, herkesin kendi yolunu kendine has bir biçimde ve belirli bir düzene bağlı olmaksızın çizmesini öngörmesidir. Sonuçta görülen, ortaya çıkan durum ise herkesin aynı tarzda davranması, hatta ne yapacaklarının önceden büyük bir olasılıkla kestirilmesinin olası olmasıdır. Askerlerin dışında, toplumun aynı biçimde giyinen, aynı modayı izleyen en büyük bölümünü teşkil eden gençlik kültürünün mensuplarından birini, bir askeri tefrik edebildiğimiz gibi bir mil öteden tefrik edebiliriz.

Düzenlemeye (özellikle bürokratik kuralların getirdiği düzenlemeye) karşı duyulan husumet, son derece kapsamlı bir anti-kurumsallaşmanın doğmasına neden olur. Her kurum, görünüşü ve niyeti itibariyle ne kadar iyi yürekli, ne kadar dakik olursa olsun, yaşamı inkâr eden bir baskı unsuru olarak görülmektedir. Bu nedenle de gençlik kültürü şu veya bu kurumsal düzenlemeye karşı sürekli bir arayış içerisindedir. Bu arayış, evde, okulda ve hatta politik alanda sürüp gitmektedir. Dinamizme, olayların doğal yapısı içerisinde realize olmasına, eyleme karşı bir sempati beslenmektedir ve bunların hepsi kurumsal düzenlemelerin statik yapısına karşı pozisyondadırlar. Sosyal ya-

şamın kurumların kontrolü altında bulunan her kesitinde gençlik kültürü belirli yapay kurallara göre inşa edilmemiş olan bir topluluğu, doğal olayları ve ilişkileri aramakta, bunların özlemi ile yanıp tutuşmaktadır. Sosyolojik açıdan ise bu, sadece modern toplumlarda değil ama her tür toplumda olanak dışıdır. Mamafih, bu arzunun realize edilmesi, kurumsal süreçleri içeren ayrıntılı bir biçimde tasarlanmış yeni kurumsal yapıların inşasını zorunlu kılmaktadır. Gençlik kültürü ile bütünleşmek isteyen, gençlerin desteğini kazanmak arzu ve ihtiyacında bulunan bazı organizasyonlar (örneğin partiler) bunun için görüntülerinde bazı değişikliklerin ortaya çıkmasına rıza göstermek durumunda kalmaktadırlar. Herhangi bir düzenli süreci kaosa sürüklemek suretiyle gençlik kültürü bozgunculuk için iyi bir yanıt vermiştir. Bozgunculuğun da, mamafih, belirli sayıda değişik yolu vardır (bir dekana hakaret etmek için o anda akla geliverecek birbirinden farklı kaç tane yol olabilir ki?). Bu nedenle de bozgunculuk da kurumsallaşmıştır. Eğer bir kimse bugün Amerika'daki bu tür eylemlere bakarsa bunların kendi akışı içerisinde gerçekleşen doğal eylemler olmaktan çok programlanmış eylemler olduğu düşüncesine kendini kaptırmamazlık edemez.

Bu anti-kurumsallaşmanın kurumsallaşması, mamafih, kaçınılmaz olarak anti-kurumsallaşmanın bir tema olarak bilinçte ölmesi sonucunu doğurur. Toplumda zaman zaman son derece etkili sonuçlar doğuran bazı eylemler için bir motif olarak varlığını sürdürür. En sık görülen şekli de, şu veya bu kurumsal düzenlemeğe karşı girişilen reaksiyon gösterme eylemleridir. Bir başka deyişle, gençlik kültürü ihtilale mütemayildir. Bu eğilimi sözlerinde olduğu kadar eylemlerinde de izlemek olasıdır.

Kurumlara karşı duyulan antipati, günlük yaşam seviyesinde kurumsal rollere kadar uzanır. Bir rolü üslenmek, kaçınılmaz olarak iki yüzlü olmayı kabul etmek sonucunu doğuracaktır. Gerçek kişiliğin, keşfi için engel oluşturan ve maskeden, kamuflajdan ibaret olan rollerin altında veya ötesinde olduğu varsayılır. Bu nedenle de kişinin bu maskelerden sıyrılıp gerçek kişiliğinin olanca yalınlığıyla ortaya çıkması arzusu vardır.

Bireyin kurumlardan ve rollerinden soyunması kavramı, bir insan olarak doğal gerçeği ile buluşması arzusu, modernliğin doğasında mevcuttur. Bürokratik yapılara karşı sürdürülen isyan hareketi her ne kadar de-modernize bir tepki olarak anlaşılırsa da bu isyan hareketinin antropolojik varsayımları esas itibariyle moderndir. Burada, bizim kanımıza göre, şu ana kadar sözünü ettiğimiz çelişkilerden en çarpıcı olanı ile yüzyüze gelmiş bulunmaktayız: Modern yapılara karşı sürdürülen isyan hareketinin de-modernize tepkisi iki şıklı bir çıkmazla karşı karşıya gelmektedir. Ya bireyin kurumlara üstünlüğü modern görüşü adına kurumlar üzerindeki saldırısını sürdürecek ve şu veya bu tarzda «gerçek dışı kurumlar-gerçek kişi» klasik modern ikilemini ebedileştirip isyanın orijinal motifinin bozguna uğramasına neden olacaktır. Ya da yeni kurumlar ihdas edip bunlara yüksek statüler verecektir. Bu durumda, belki de pek pahalıya mal olacağını bile bile, toplum ile kişi arasındaki ilişkileri gözden geçirme zorunluluğunu duyacaktır. Bu durumlardan ilkinde de-modernize tepkiler özelleşecek, ikinci durumda ise totalitarizme yol açacaktır. Mamafih bu iki ekstrem sonucun arasında orta bir çözüm bulma olasılığı da yok değildir.

Gençlik kültürünün de-modernize tepkilerinin gelişmiş Batı toplumlarında ortaya çıkması son derece manidardır. Eğer modernizasyonun global etkisini «evsizlik» olarak ifade edecek olursak bu takdirde de-modernize tepkilerin en önemli arzusunun toplum içerisinde «evde olma» arayışından ibaret olduğunu ifade edebiliriz. Gençlik kültürünün her türlü düşüncesinin ve eyleminin gerisinde bu arzunun yatmakta olduğunu söyliyebiliriz.

(10) De-Modernizasyonun Limitleri

Bir önceki bölümde de-modernize arzuların doğasında bulunan belirli bazı güçlüklerden birkaç kez söz ettik. Bu güçlükler bizzat de-modernizasyon taraftarlarının bilincinde yer etmiş olan bilgi edinme teknikleri ve psikolojik varsayımlardan kaynaklanmaktadır. Aynı noktayı şu şekilde bir kere daha açıklığa kavuşturmamızın olası olduğu kanısındayız: Bir kere yer ettikten sonra modern bilinçten kurtulmak pek kolay bir iş değildir. Modern bilincin realite tanımları ve bunların sonuçları, modern bilince karşı yürütülen isyan hareketlerinin karakterini bile etkilemekte, isyancıların bilinçlerinde modernliğin ön varsayımlarının varlığı, isyan hareketinin komik bir hüviyete bürünmesi sonucunu doğurmaktadır. Modern bilinci analizimize esas oluşturan bakış açımızdan, herhangi bir de-modernize girişimin aslî sınırlarının, limitlerinin ne olacağını tayin edebiliriz. Mamafih, bu aslî limitlerin yanı sıra aslî olmayan, arızî limitler de mevcut olup bunlar da bilinç yapıları tarafından değil ama çağdaş toplumun kurumsal talepleri tarafından oluşturulmaktadırlar.

De-modernize tepkiler, çağdaş toplumun teknolojik ve bürokratik determinantlarını alt üst etme veya hiç değilse değiştirme yollarını aramaktadırlar. Daha radikal bir formu içerisinde, daha önceleri teknolojik üretim ve bürokrasi **için aslî faktörler olarak nitelen**dirdiğimiz yapılarla taban tabana zıt olan bir takım ilkelere göre toplumu yeni baştan düzene sokmağa çalışırlar. Daha ılımlı yaklaşımlarında ise de-modernize hareketin taraftarları söz konusu yapıları, statüko için az veya çok zecrî alternatifleri devreye sokmak suretiyle değiştirmeyi amaç edinirler. Paket kavramının kullanılması durumunda de-modernizasyon bu paketlerin şu veya bu şekilde parçalanmasını, demodernize eylemin taraftarının geçmişine bağlı olarak, zorunlu kılar. Parçalanan bu paketlerin, kuşkusuz, daha sonra yeniden ve eskisinden farklı bir biçimde toplanması gerekecektir. Bizim analizimiz, demodernizasyonun, en azından en radikal ifadesi söz konusu iken, bu projelerinde son derece belirli bazı limitlerle yüzyüze gelmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir.

Bu limitler kurumsal olarak, çağdaş toplumun teknolojik ve bürokratik yapılardan kendisini bütünüyle tecrit edememesi gerçeği tarafından empoze edilmektedir. Japonların bir zamanlar yaptıkları gibi modernliği bir ülkenin sınırlarının dışında tutmak artık pek kolayca başarılabilecek bir iş değildir. Böylesi bir olay ister gelişmiş Batı toplumlarından birinde ve isterse Üçüncü Dünya ülkelerinde tekrarlanacak olsun sonuç, bugünden tahmin edilemiyen sıkıntılar hatta milyonlarca insanın ölümü sonucunu doğuracaktır. Daha önce de göstermeğe çalıştığımız gibi bu gerçeğin kurumların dış düzenlemesi üzerinde olduğu kadar bilinç üzerinde de tezahürleri vardır. Eğer tekno-

loji ve bürokrasi ile iç içe isek bu demektir ki kaçınılmaz olarak bu süreçler için asli olan bilinç yapıları ile de iç içeyiz. Farklı bir şekilde ifade edelim: Bunlar, ayrılamaz, parçalanamaz belirli paketlerdir.

Bir örnek vererek bu söylediklerimizi kısaca açıklayabiliriz. Birkaç sene önce Amerikan ordusu giyim kuşamdaki titizliğin önemini vurgulamak amacıyla bir film hazırlattırdı. Filmde bir bankanın veznesine yaklaşan bir müşteri görülüyordu. Veznenin gerisindeki veznedarın saçı başı dağınıktı, yüzünün rengi kirden belli olmuyordu, sırtında yakası göbeğine kadar açık kirli bir gömlek vardı, ağzının köşesinden bir sigara sarkıyordu. Ve bir ses soruyordu: «Paranızı bu adama güven içerisinde teslim edebilir misiniz?» Hayal kırıklığına uğramış, ürkmüş bir halde elindeki paralarını adeta veznedardan saklamak istercesine uzaklaşan müşterinin davranışı, bu sorunun sözsüz yanıtını vermekte idi. Daha sonra perdeye iyi giyinmiş, sinek kaydı tıraş olmuş, yüzünde klasik Chase Manhattan gülüşüyle bir başka veznedarın görüntüsü aksediyor ve aynı ses tekrar soruyordu: «Bu adam için ne düşünüyorsunuz, bu adama güvenebilir misiniz?»

Görüntüyü bir parça değiştirelim. Bir hava alanının bekleme salonunda uçağa çağrılmak için beklemekte olduğunuzu ve bu arada biraz sonra bineceğiniz uçağı yönetecek olan pilotları çıkış kapısına doğru giderken gördüğünüzü varsayalım. Bu iki pilot karşı kültürün iki tipik temsilcisi olsunlar. Bir tanesi tarak yüzü görmemiş saçları, en son ne zaman yıkandığı belli olmayan uykulu yüzü ile salına salına yürümekte, karşısına çıkan ilk hostesle hemen oracıkta, gözünüzün önünde cilveleşmeye başlamaktadır. «Bu pilotların kullandığı bir uçakla yolculuk yapmak ister misiniz?» Karşı kültüre olan sempatinizin derecesi ne

olursa olsun cevabınızın ne olacağından emin olduğumuz inancındayız.

Herhangi bir uçağı, pilotundan tutun da uçağın yapıldığı fabrikanın, kontrol kulesinin, izlenecek rota ve diğer faktörlerin tamamının, teknik bilincin son derece katı kurallarının gereklerine harfiyen riayet etmemeleri durumunda emniyet içerisinde uçurmak olası değildir. Uzun ve darmadağınık saçlara sahip olması, yürüyüşündeki sallapatilik bir kimsenin güvenilir bir pilot olması yolundaki ehliyetsizlik işaretleri olamaz. Fakat bu tür bir görüntünün takdim ettiği kimsenin bilinç yapıları içerisindeki mevkisi, ehliyetsiz bir kimsenin mevkisidir. Bu nedenle de çıkacağı yolculuk nedeniyle zaten yarı sinirli bir durumda bulunan yolcu, pilotunun uçak reklamlarında gördüğü pilot resimlerindekine pek benzemesini arzu eder. Bunun nedeni yolcunun söz konusu reklamı yapan şirketin estetik görüşlerini paylaşması değil, fakat pilotların göründükleri biçimde davranacaklarına inanmasıdır. Bir başka deyişle bizim özel yaşam tarzımız ne olursa olsun, biraz sonra bineceğimiz uçağın pilotunun ne kadar mümkünse o kadar düzenli, kurallara saygılı bir insan olmasını bekleriz.

Bu örneğin seçilmesi rasgele değildir. Teknolojik toplum içerisindeki özel bir faaliyete işaret edilmesine karşın, pek çok faaliyete kolayca genelleştirilebilir ki bu faaliyetlerin realize edilmemesi durumunda bu gün yaşamakta olduğumuz hayatı düşünmek bile olası olmayacaktır. Ayrıca bu örneği teknolojik sahadan bürokratik sahaya da genelleştirebiliriz. Şimdi harcıâlem film örneğimize dönelim. Önemli ve rotası pek karışık bir yolculuk için rezervasyon yaptırmak arzusunda olduğunuzu düşünelim. Rezervasyonunuzu yapacak olan kimsenin de-modernizasyonun pek belir-

gin bazı semptomlarını sergilemekte olduğunu goruyorsunuz. «Bu şahsın sizin için rezervasyon yapmasını ister miydiniz?» Bu adamın yapacağı iş sonucu bagajınızı kaybedeceğiniz, randevularınıza yetişemiyecegınız, hatta hatta yanlış yerlere gönderileceğiniz endişesiyle vereceğiniz yanıtın olumsuz olacağını, daha size fikrinizi sormadan söyleme cesaretini kendimizde buluyoruz.

Aynı örnek farklı bakış açılarını da önümüzde sergileme durumundadır. Çağdaş yaşamda herkes pilot olmadığı gibi pilotlar da uçak kullanmanın dışında başka işlerle de meşgul olurlar. Bu iki aşikar gerçeğin tezahürleri nelerdir?

Herkes pilot değildir: genelleştirirsek, herkes modern toplumun son derece teknik veya bürokratik faaliyetleri ile iştigal etmemektedir. Tersine, de-modernize tepkilere herkes aynı derecede mütemayil değildir. En azından Amerika söz konusu iken bir önceki bölümde tartıştığımız de-modernizasyon, toplumun yalnızca bazı kesimlerinde yoğunluk kazanmaktadır. Burada vurgulamağa çalıştığımız gerçek, gençlik kültürünün ve karşı kültürün en radikal veçhelerinin kolej eğitimi görmüş üst sınıflarda ortaya çıkmasıdır. Alt sınıflar ve işçi sınıfları her ne kadar gençlik kültürünün haricî bazı özelliklerini giyim kuşamlarında sergilemekte iseler de de-modernize bilince daha az karıştıkları gözlenmektedir. Protestan ahlâkının başarı özlemlerini bu sınıfların fertlerinin daha az red ve terk ettiklerini ve dolayısıyla da konvansiyonel meslek sistemini bırakıp karşı kültürün yaşamı biçimleri içerisine kendilerini daha az bırakıverdiklerini müşahede ediyoruz. Saçı ister uzun ister kısa olsun, bunların çoğu «fare yarısı»nda kalmaya, bu yarışı kesinlikle sürdürmeğe aday gözükmektedirler.

Bu durumda de-modernizasyon ile sosyal hareketlilik arasındaki sıkı bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmaktadır. Meseleyi şöyle anlatalım: Üst-orta-sınıf mensupları, mensubu bulundukları sınıfın sağladığı olanakların da yardımıyla elde etmiş olduğu mesleklerden vazgeçer, bu meslekler bu sınıflara ait kimseler için cazibesini kaybederken bir başka sınıfa mensup kişiler söz konusu mesleklere talip olur, boş bırakılan bu yerleri doldurmağa başlarlar. Sınıf sisteminin üst basamaklarında ortaya çıkan de-modernize tepkiler, de-modernize tepkilerin ya mevcut olmadığı ya da yok denecek kadar az olduğu alt sınıflardaki sosyal hareketliliğe hız kazandırırlar. Söz konusu meslekler ise gençlik kültürü ve karşı kültürün hor gördüğü teknolojik ve bürokratik karakterli mesleklerdir. Bu tür meslekler doğal bilimlerle ilgili meslekler, mühendislik, işletme yöneticiliği veya hükûmet yönetimindeki muhtelif basamaklardaki meslekler ve diğer faaliyetler olup, esas itibariyle sistemin yürümesinde esas oluşturan, dolayısıyla da bağlayıcı, yaratıcı olmayan ve katı kurallar içerisinde hareket eden mekanizmalar olarak nitelendirilmektedirler. De-modernizasyonun aşıladığı arzulara, ilhamlara paralel olarak üst sınıf mensupları bu tür meşguliyetlere yüz çevirmektedirler ve ortaya çıkan boşluklar daha alt sınıflardan gelen ve de-modernize tepkilerden henüz nasibini almamış olan kimseler tarafından doldurulmaktadır.

Bunun bazı sonuçlarını işletmelerde ve hükûmet kademelerinde (en çarpıcı şekliyle de orduda) hemen görmek mümkündür. Bu kuruluşların mensupları yeni ve kendi görüşlerine göre de daha etkili olan toplum tabakalarında yerlerini almaktadırlar. Senaryo, bir kere daha, paradoksal bir yapıya haizdir: De-modernizasyon, sosyal hareketliliği hızlandırmak sure-

tiyle, isyan ettiği modern yapıların varlığını sürdürmesine, daha bir canlılık kazanmasına dolaylı olarak da olsa hizmet etmektedir.

Senaryo, bu noktada test edilebilmeleri olanak dışı olan bir takım varsayımlarda bulunmaktadır. İlk olarak, de-modernizasyonun mevcut sınıf sıralamasının ilerde de varlığını sürdürmeğe devam edeceğini varsaymaktadır. Bu varsayımın doğru olma şansı yüzde yüz değildir. Eğer bizim özel orta-sınıf modellerinin (özellikle de «yumuşak devrim» olarak adlandırdığımız çocukluk modellerinin) modernliğin hoşnutsuzlukları ile ilgili analizimiz doğru ise de-modernizasyonun mevcut sınıf anlayışı beklenmesi gereken bir değerlendirme biçimidir. Mamafih, orta sınıfta ortaya çıkan modellerin orijinal sosyo-kültürel konumlarının ötesine doğru itilmekte olduklarını zaten görmüş bulunmaktayız. Bunu özellikle çocukluk safhasında görmek mümkündür. Yani sınıf sisteminin alt basamaklarında bulunanlar da de-modernize tepkilere karşı muafiyet kesbetmiş değillerdir. Mevcut muafiyetleri, br bakıma, izafîdir. Eğer bu muafiyet bütünüyle parçalanırsa, o takdirde mevcut sistemin düzenli bir biçimde yürtülmesini kendisine amaç edinen herhangi bir kimse ortalıkta kalmayacaktır. Bu hâlde ise, daha önceki tartışmalarımızdan daha radikal olmak üzere, modernlik, kendi mezarını kazıyor olma durumuyla yüzyüze gelecektir.

Toplumun, temelini oluşturan teknolojik ve bürokratik dayanaklardan kendisini yoksun bırakmasının söz konusu olamaması nedeniyle bu tür bir gelişmenin gerçekleşebileceği hususunda pek şüpheliyiz. Sonuçlar o kadar tehditkârdır ki son afet de gerçekleşmeden toplum karşı ölçüleri, değer yargılarını oluşturmağa zorlanacaktır. Çok muhtemelen de bunlar

ileri derecede zorlayıcı biçimlere bürüneceklerdir. Bir başka deyişle, düzeni çekip çevirmek, statükonun varlığını sürdürmesine neden olmakla suçlananlar bu son çöküşün önünü alabilmek için ciddî müdahalelerde bulunacaklardır. Bu kimseler, her kim olursa olsunlar, modernliğin nimetlerini kaybetme tehlikesi ile **yüzyüze gelmiş olan geniş ha**lk kütlelerinden giriştikleri bu kurtarma operasyonunda büyük destek göreceklerdir. Belirsizliklere karşın, teknolojik-bürokratik yapıların kendi varlıklarını sürdürebilme yolunda gereksinim duyacakları şansa sahip olacakları hususunda son derece ümit varız.

Genel olarak ifade edecek olursak, sosyal kurumlar geçiş ve kriz dönemlerinde göründüklerinden çok daha fazla esnektirler ve kaybetmiş oldukları sağlıklarını sanıldığından daha kısa bir zaman içerisinde tekrar kazanabilme yeteneğine sahiptirler. Bu gerçek, özellikle modern toplumun teknolojik ve bürokratik yapıları için geçerlidir. Sanki yapaymış gibi gözüken bir takım karışıklıklardan hareketle yakında gerçekleşmesi muhtemel felaketlerin kokusunu alma hususunda entelletüeller pek yeteneklidirler. Karışıklıklar dikkatini özellikle bu tür olaylar üzerine çevirmiş olan kütle iletişim araçlarının yardımıyla hemen fark edilirler. Daha az fark edilenler, daha az kütle iletişim araçlarının dikkatini üzerlerine çekenlerse; sürekli, durağan, dengeli ve yeniden değerlendirme amacına yönelik süreçlerdir. Çağdaş toplumda, özellikle entellektüellerin kıyamet gününe ait kehanetlerinin halkın bilgisine mal olduğu Amerika'da durumun bu şekilde olduğundan kuvvetle şüphe etmekteyiz.

Öte yandan, toplumun özel bir kesiminde oluşan, kurumlarının felakete doğru sürüklenmekte oldukları yolundaki kanaat ise, kendi içinde özerklik gücünü

kazanabilecek olan bir faktördür. Farklı bir biçimde ifade edelim: Bir toplumun kurumsal süreçleri ne olursa olsun, o toplum içerisinde faaliyet hâlinde bulunan realite tanımları ile bunlar arasındaki karşılıklı bir ilişki sürüp gitmektedir. Şu soru kaçınılmaz olarak politik bir soru olacaktır: «Realite tanımlarını yapmak için güç kimin elinde bulunacaktır?» Amerikan toplumunda şu anda kıyamet politikası sadece entellektüel grupları arasında değil ama kütle iletişim araçları vasıtasıyla geniş halk kitleleri üzerinde de etkili olmaktadır. Kurumsal düzeninin yaşayabilirliği hususundaki endişeler sadece entellektüellerin davranış ve kanılarında değil, geniş halk kütlelerinin görüşlerini yansıtan araştırmalara göre sokaktaki insanın zihninde de mevcuttur. Yukarıda sözünü ettiğimiz senaryolardan bir kısmı, büyük ölçüde, karşı tanımların gelecekte varlıklarını sürdürüp sürdüremiyecekleri ve bunun için ne tür bir politik güce gereksinim duyacakları sorularından kaynaklanmaktadır.

Bu da bize gelişmiş endüstri toplumlarında de-modernizasyon faaliyetlerin değişiklikler arz etse bile katı sınırlarının olduğunu göstermektedir. Bu limitler, toplumun varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan bazı temel teknolojik ve bürokratik gereksinimlerden kaynaklanmaktadır. Bunun anlamı, da de-modernizasyonun ve sosyal birikimlerinin modernliğin yapıları üzerinde varlıklarını sürdürebilen parazitler olmasıdır. Bunların belli başlı formları, alt kültür gruplarında, kendi toplumsal koşulları ve sınırları içerisinde varlıklarını sürdürmekte olan bazı azınlık topluluklarında ortaya çıkmaktadır. Bunların varlıklarını sürdürebilmeleri için sadece ana toplumun hoşgörüsüne değil aynı zamanda desteğine de gereksinimleri vardır. Bu durum gençlik kültüründe kendisini

pek bariz bir biçimde sergiler. Karşı kültür gruplarında da aynı hoşgörü ve desteği daha az belirgin bir biçimde de olsa görmek olasıdır. Bu farklılığın nedeni, karşı kültür gruplarında gençlerin yanı sıra yaşını başını almış kimselerin de bulunmasıdır. Gençlik kültürü varlığını toplumun direkt desteği yardımıyla sürdürür. Bu yardıma örnek olarak aileden alınan harçlığı, devletin sosyal güvenlik kurumlarını, üniversiteden alınan bursları ve benzeri yardımları sayabiliriz. Karşı kültür grupları da her ne kadar kendilerini ana toplumdan bütünüyle soyutlama amacında iseler de ana toplumun yardımı olmaksızın varlıklarını sürdüremezler. Karşı kültür grupları yaşamlarını sanat faaliyetleri veya amatör çiftçilik gibi uğraşılarla sürdürebilirlerse de bu tür ekonomik faaliyetler de toplumun ciddi olarak nitelendirilen ekonomik faaliyetlerinden destek görürler. Örneğin sağlık hizmetleri, elektrik gibi ana toplumun sağladığı bir takım destekler olmaksızın bu alt kültür gruplarının varlıklarını sürdürebilmeleri olası değildir.

«Parazit» terimini bu grupları aşağılama amacıyla kullanmadığımızı önemle vurgulamak isteriz. Sadece ekonomik ve sosyal açıdan bağlılığı vurgulamak için bu terimi kullanma gereksinimini duyduk. Bu ilişkinin anlaşılmasını takiben gençlik kültürü ve karşı kültürün kendilerine özgü özerklik gibi bazı tanımları hemen itibar kaybetmeğe başlamıştır. Bu bölgelerin, toplum içerisinde bulunan herkesin varlığını sürdürebilmesini tehlikeye atmadan genişletilebilmesi mümkün değildir. Genişleme için bir engel de, Kızılderili bölgeleri gibi bazı bölgelere özerklik tanınmasıdır. Aslında, politik düşüncenin bütünüyle farklı olması gerekmez. «Vahşiler»in danslarını orjinal formlarında icra etmelerine izin verilebilir, hatta bu

faaliyetler bazan turistik amaçlar ve ekonomik çıkar temin etme amacıyla desteklenebilir. Kendilerine tahsis edilmiş olan bölgelerde büyük ölçüde kendi kendilerini yönetmelerine izin verilebilir. Politik açıdan kaçınılmaz olarak sıkı bir kontrol altında tutulurlar ve toplumun diğer medenî kesimlerini etkilemelerine izin verilmez. Bu bölgelerde oturanlar «lisanslı barbar» olarak betimlenebilir ki bu, buralarda yaşayan kimselerin kendi izzetinefisleri için düşündükleri ile telif edilmesi olası olmayan bir değerlendirme biçimi olup Amerika'da ki Kızılderililer için durum üç aşağı beş yukarı bu anlattığımız gibidir.

Bugün karşı kültürde bir başka görüş daha mevcuttur ki burada sözünü etmeğe değer. Bu görüşe göre, modern toplumun gelişmiş teknolojisi yüzünden alternatif yaşam stillerinin dominant olma şansı doğmaktadır. Toplumun maddî gereksinimleri giderek insan emeğine daha az ihtiyaç duyan otomasyon, sibernetik şebekeler ve benzeri teknolojik harikalar tarafından karşılanmaktadır. Bu otomatik sistemler kendi başlarına insan emeğine gereksinim duymadan çalışırken insanlarda daha yaratıcı arayışlar için vakit bulabileceklerdir. Özellikle, bürokratik işlemler de bu tür araçlar vasıtasıyla yapılmalıdır. Bu senaryonun bir hayalden ibaret olduğunu anlamak için bir parçacık sosyoloji bilgisi yeter de artar bile. Bu tür otomatik bir teknoloji başarıyla tesis edilebilse bile (ki burada gene teknolojinin gücüne yönelik aşırı bir inançtan kaynaklanan bir paradoks mevcuttur) bu otomatik sistemi kimin yöneteceğine ait politik bir soru mevcuttur. Daha önce sözünü ettiklerimiz esas alınırsa, dünyaya ait bu faaliyetlerden elini eteğini çekme arzusunda olan yaratıcılık peşinde koşan insanların eline bu politik gücün geçmeyeceğini söyli-

yebiliriz. Bu politik gücü elinde bulunduracak olanlar, pek büyük bir olasılıkla bu sanatseverlerle taban tabana zıt görüşleri paylaşan teknolojik ve bürokratik bir seçkinler sınıfı olacaktır. Hayali peşinde koşulan «özgürlük» şöyle dursun, çok sayıda insan pek az sayıda insanın totaliter yönetimi altına girecektir.

Daha önceki uçak örneğimize bir kez daha geri dönelim. Bir pilot uçak kullanmanın yanı sıra başka işler de yapar. Bir pilot uçağını kullanırken bütünüyle modern olan bir zaman yapısı içerisinde hareket etmelidir. Bir başka deyişle, zaman ölçülerinin salise mertebesinde önem ifade ettiği bir ortamda faaliyetlerini sürdürmelidir. Uçağı kullanırken zaman açısından göstermiş olduğu bu duyarlığı, evine döndüğü zaman da sürdürmeğe devam ettiğini söylemek için hiç bir makul neden yoktur. İstisnaî de olsa, aşikâr bir vaka olarak, evinde eşiyle birlikte yatağında iken saatindeki kronometreyi kullanmasını beklemiyoruz. Daha önce sık sık kullandığımız bazı terimlerle ifade edecek olursak bu pilotun meslek faaliyeti ile evindeki yaşamı arasında birinden diğerine geçişi engelliyen bazı noktalar mevcuttur. Tersine birinin etkilerini diğer ortama taşıyan bazı taşıyıcılar da mevcuttur. Bazı kimselerin kronometrelerinden hiç vazgeçmediği gerçeği ise yabancısı olduğumuz bir gerçek değildir.

Bu görüşler daha önce tartıştıklarımızdan daha az radikal olan bazı düşüncelere doğru bizi yönlendirir. Karşı kültürün de-modernize değer yargılarına tam teslimiyet bir bakıma ateşli bir Püriten olmayı andırsa bile daha az ateşli bir taraftarın yarım ahitine şöyle bir bakmak da anlam ifade edecektir. Biz bunu, karşı kültür bölgelerinin bütünüyle dışında olmakla, karşı kültür sembollerinin tümüyle yapay sembollerinin sergisi arasında bir pozisyon olarak gör-

mekteyiz. Bir başka deyişle bu, bir gruba mensup sandal, çarık yapımcısı biri ile Madison sanatını icra eden kimse arasındaki bir orta pozisyondur. Yani, gençlik kültürü ve karşı kültürün toplumun tüm kültürü üzerinde değişiklikler ortaya çıkarabilecek etkileme gücüne sahip olduğunu söyliyebiliriz. Bu modifikasyonlar, ilişkilerdeki önemsiz bazı değişikliklerden bazı sosyal kurumlardaki önemli dönüşümlere kadar farklılıklar arz edebilir. Örneğin, akademik başarıların ölçülmesinde kıstas oluşturan düşüncelere karşı Amerika'da kolejlerde ve üniversitelerde hızla yayılan husumet duyguları sadece akademik kurumlarda değil fakat düne kadar pek güvenilen ama bugün şüpheyle karşılanan değerlendirme tarzları üzerinde de önemli etkilere sahip bulunacaktır. Burada son derece kolay anlaşılabilir bir senaryo, çağdaş gençlik kültürü doğrultusunda kolej eğitiminin değişime uğraması ve bunun diğer eğitim kurumlarında da başarının değerlendirme şekillerinde değişiklikler ortaya çıkarmasıdır. Öğrencilerin, bir yandan hocalarının yanı sıra not değerlendirilmesinde görüşü alınırken bir yandan da inşaatının tamamlanmasını takiben yıkılmayacak köprüler yapan mühendisler olarak yetiştirilmelerinin yolları aranmaktadır. Kurumsal fonksiyonlarda ortaya çıkan bu değişikliğin yeni kültürün yer etmesi olarak değerlendirilmesi olası değilse de önemli bazı toplumsal değişiklikleri zorlayacağı gerçeği de gözden kaçırılmamalıdır.

De-modernize tepkilerin doğurduğu sosyo-kültürel durumda ortaya çıkan değişiklikler, düzenlemeler, muhtelif alanlarda plüralistik gelişmelerin ortaya çıkması ihtimalini doğurur. Bu sahaların içerisinde biri de büyük bir olasılıkla eğitim alanıdır. Çağdaş toplumun teknolojide ve bürokraside kullanılan makina-

ları, elemanlarının çağdaş düzenlemelere yanıt verebildiği, kendilerini sürekli olarak yenileyebildikleri, modern bilinçten haberdar kurumların varlığını zorunlu kılar. Bu ise eğitim düzeninde sürekli düzenlemelerin ortaya çıkmasına neden olur. Fakat teknolojik ve bürokratik makinalar, toplumun tümünü ihtiva eden kadrolar talep etmezler. Aslında otomasyonun gelişmesine paralel olarak, ekonomik faaliyetler ve yönetim işlerinde gereksinim duyulan yetişmiş eleman sayısı giderek daralmaktadır. Bu nedenle de, teknolojik ve bürokratik alanlarda yer alma şansı pek az bulunan ama eğitilmiş olmak için eğitilen insanlara hizmet vermek amacında olan eğitim kurumlarının büyümesine engel olmak için de hiç bir pragmatik neden yoktur. Aslına bakılırsa böylesi bir amaç için insan yetiştirmek, bugün çoğu eğitimciye pek saçma gözükmektedir.

Bir kimse toplum içerisinde iki meslek grubu bulunduğunu bir an için düşünsün. Bu meslek gruplarından biri teknolojik-bürokratik yapılarla ilgili ve diğer meslek grubu da bu yapıların dışında kalan mesleklerden oluşsun. Her sistem kendi eğitim kurumlarına, kendi statü hiyerarşisine (ki bu diğer sistemlerin hiyerarşik yapısından bütünüyle farklı olacaktır) ve doğal olarak da realite tanımları ile ilgili kendisine özgü kognitif ve normatif paketlere sahip bulunacaktır. Böylesi bir toplumun dağılmaksızın ne kadar uzun bir süre aynı politik ve moral değerleri paylaşmağa devam edebileceği sorusuna burada yanıt aramak istemiyoruz. Bir tek husus var ki bize pek açık gözüküyor: Bu tarzdaki bir çoğulcu yapı (hatta hatta burada farzedilenden daha mutedil bir yapı), tolerans, hoşgörü dolu bir kültür ortamının varlığını varsayar. Bu ise, karşılık olarak, ekonomik faaliyetlerin baskısından

ileri derecede azade bir özgürlük ortamının varlığını mümkün kılar. Bir başka deyişle, böylesi bir çoğulculuk ancak bolluk içerisindeki bir ekonominin varlığıyla kaimdir. Aynı zamanda sürekli büyüyen bir ekonomik yapıya gereksinimi vardır. Karşı kültür mensuplarının propagandasını yaptıkları «büyümeyen ekonominin», ölümü anlamına gelir. Durgun bir ekonomik dönemde elde edilebilecek pozisyonlar ve çıkarlar için girişilecek olan mücadele pek şiddetli olur ve bu nedenle de fakir alt kültür gruplarını desteklemek, onlara madden yardımcı olmak istekleri pek zayıflar.

Buradan da, Üçüncü Dünya ülkelerinde, modern yapıların modifikasyon limitlerinin mukayeseli olarak daha dar olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerde karşı-modernizasyon için prognoz, de-modernizasyon için olandan daha negatiftir. Üçüncü Dünya ülkelerinde, modern ve modernleşen yapıların yanısıra modern kültür ve sosyal yaşamın izlerini taşımayan geleneksel modellerin varlığını sürdürmesine karşın, gerçek budur. Çoğu Üçüncü Dünya ülkesi bugün kendisini ekonomik ve sosyal baskıların altında hissetmektedir. Bu sıkıntılardan bazılarına hatırlanacağı üzere Bölüm II de değinmiştik. Böylesi bir durumda tüm toplumun gelişme hedefine varabilmek için harekete geçirilmesi yolunda pek yoğun baskılar vardır. Çoğulcu deneyimlere pek az yer verebilme olanağı mevcuttur ve toplumu yönetmekle görevli kimselere karşı yaptıkları hatalar için yok denecek kadar az hoşgörü mevcuttur. Kısım 7'de gördüğümüz gibi Üçüncü Dünya'da gelişmeyi Batı'dan kaynaklanan değer yargılarının dışında kontrol altında tutma yolunda son derece güçlü ideolojiler mevcuttur ve Batı kurumlarının yapılarına alternatifler arayan hükû-

met programları yürürlüktedir. Bu ideolojiler ve politikalar, acil ekonomik başarılarla yüzyüzedirler ve durum genellikle ümitvar değildir. Bu nedenle de bu başarının realize edilebilmesi için pratik seçenek sayısı son derece azdır. Örnoğin, yukarıda sözünü ettiğimiz çoğulcu eğitim sistemi Güney Amerika'da değil de Kuzey Amerika'da ortaya çıkmıştır.

Öte yandan Üçüncü Dünya ülkeleri pek çok değişik ve kendileri için yeni olan politikayı ülkelerinin kalkındırılması için deneme şansına sahiptirler ve modern kurumlar az çok yeni oldukları için gelişmiş endüstri toplumlarında olduğu gibi kemikleşip sisteme yük olma durumundan henüz çok uzaktırlar. Burada bu ülkeler için Thorstein Veblen'in tabiriyle «geç kalmış olmanın avantajı» veya Alman tarihçi Jan Romein'in tabiriyle «rötar yapmış olanın sıçrayışı» gerçekleri yatmaktadır. Politik bakışlarına bir açıklık getirmeleri ve acil gereksinimlerini kontrol altında tutarak politikalarında esneklik kazanabilmeleri durumunda Üçüncü Dünya ülkeleri, Batı'da ki modern kurumların tarihinden ders alabilir, kendilerine özgü arzu ettikleri hedefe yönelik yollarını sağlıklı bir biçimde çizebilirler.

Mamafih, şu sıralarda Batı ülkelerinde pek revaçta olan ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilgili olup siyonizm olarak adlandırılan görüş hakkında şüphelerimiz vardır ve bunları ifade etmek durumundayız. Çağdaş toplumların belli başlı problemlerinin çozumunun Üçüncü Dünya ülkelerinden herhangi birinde ortaya çıkacağına ait pek ateşli beklentiler, yukarda sözünü edip adını koyduğumuz görüşün esasını oluşturmaktadır. Siyonizmin şu veya bu Üçüncü Dünya ülkesindeki özel hedefi, yönetime hâkim olan devrimci veya solcu görüşlerin özelliklerine göre değişiklikler arz

ederken Batılı hayranlarının ümitlerini artırmakta veya onları hayal kırıklıklarına uğratmaktadır. Söz konusu ülkenin Batı'daki siyonistin hayalinde şekillenen yapısı ile gerçek görüntüsü arasında pek az benzerlik bulunmaktadır. Örneğin, Komünist Çin'in gerçeklerine karşı bir yanıt olarak değerlendirilmesi durumunda Batı'nın Maoizm'i pek az anlam ifade eder. Bu, Batı'nın hoşnutsuzlukları ve arzuları, özlemleri tarafından oluşturulan fon üzerinde görülmelidir. Bunun bir neticesi olarak da tüm Siyonist ideolojiler, yöresel güvenilmez ideolojiler olmaktadırlar. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi de-modernize hareketin taraftarlarının Üçüncü Dünya'ya olan ilgileri doğru bir sezgi üzerine istinat etmektedir. Burada, bu sezginin pek nadiren sağlıklı bilgi ve uygun görüşlerin sabırlı bir değerlendirmesi ile desteklendiğini de belirtmemiz gerekecektir.

Fakat şimdi bir şey son derece açıktır: karşı-modernizasyonun ve de-modernizasyonun limitleri varsa modernizasyonun da sınırları olacaktır. Bütünüyle modern bir toplum, bir kurgu bilim kâbusundan başka bir şey değildir. Bu tür bir sonuca ulaşmadan çok önce, modernlikten kaynaklanan hoşnutsuzluklar kurumsal yapıların modifikasyonunu kaçınılmaz kılacaktır. Gelişmiş endüstri toplumlarının şimdi geçirmekte olduğu intikal dönemi, bu tür bir sağlıklı dönüşüm için arayış olarak anlaşılmalıdır. Bireylerin sosyal yaşamlarını kamu ve özel diye iki ayrı âleme bölmeleri sonucu oluşan ikilemin temelini oluşturduğu klasik çözümden hoşnut olmayan insanların sayısının giderek arttığını düşünmek için son derece makul nedenler mevcuttur. Kamu kesiminin kurumlarının, bireyin kişisel yaşamına ait gereksinim ve arzu-

larını karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmesi yolunda son derece yoğun çabalar sürdürülmektedir.

Dikkatini ister Üçüncü Dünya ülkelerine, isterse gelişmiş Batı toplumlarına çevirmiş olsun, bir kimsenin çıkıp da bu çabaların sonucunun ne olacağını söylemeğe kalkışması bizce çılgınlıktır. Mevcut kurumsal dokulara alternatif arama amacına yönelik herhangi bir uğraşının, bu uğraşının limitlerinin ne olacağını anlamanın ötesinde herhangi olumlu bir sonuç vermeyeceği görüşündeyiz. Mamafih, bu limitlerin esas itibariyle modern toplumun teknolojik ve bürokratik kurumlarında ve bunlarla temelde ilgili olan bilinç yapılarında aranması gerektiğine inanmaktayız. Bu limitlerin bütünüyle yeni bazı alternatiflere izin verecek kadar geniş olmasını ümit edenlerin de karşısında değiliz.

SONUÇ

Politik İmkânlar

Bugün her sosyal-bilimsel analize politik tezahürleri açısından bakmak adet olmuştur. Bu talebin bazı veçhelerinin makul olduğu açıktır. Bu tür çalışmalar çoğu kez ideoloik bir fanatizm ifade etmektedirle ve bu söz konusu ideolojik fanatizm de belirsizliklere karşı tolerans göstermediği gibi önüne çıkan herşeye ve her kese iyi veya kötü diye damga vurma durumundadır. Diğer zamanlarda teorik yaklaşımların değerini takdir konusunda yeteneksizlik göstermekte, kavrayış ve eylem arasındaki kaçınılmaz farkı anlama konusunda ise sabırsızca davranmaktadır. Bu hatalardan hiçbirinin taraftarı değiliz. İdeolojik fanatizmin sosyal bilimler içerisinde yeri yoktur. Sosyal bilimlerden de Lenin'in klasik sorusu olan «Yapılacak olan nedir, ne yapılmalıdır?» sorusuna anî ve sürekli yanıtlar ver-

mesi beklenilmemelidir. Daha derin bir seviyede bu talebin karşılanması söz konusu olabilir. Sosyal bilimcilerin ilgi sahasına giren sorular, insanların ümit ve endişeleri ile dolu olan sorulardır. Sosyal bilimciler için utanılacak bir durum varsa, bu, söz konusu ümit ve endişelerden sosyal bilimcinin kendisini uzak tutarak araştırmalarını sürdürmesindedir. Buradan da sosyal bilimcilerin politik bir yükümlülük üslenmeleri gerektiği sonucu çıkar. Bu yükümlülük için muhtelif cevapları vardır ve bunlar ne dogmatik ve ne de mekanik olarak tanımlanmamalıdır. Sorulan sorulara, şu veya bu politik araştırma için kendi fikirlerinin malzeme olarak kullanılmasından hoşlanmadığı ve kendisini bu politik görüşlerden birine adama hakkına sahip olduğu inancıyla, şuurlu olarak yanıt vermeyi reddeden bireyler mevcuttur. Muhtemelen bu tür insanların sayısı bir hayli azdır ve böylesi bir iddianın bu kitapta tartışılan konular için varlığını sürdürebilmesi de bir hayli zordur.

Bizim gerçekleştirdiğimiz tartışmanın politik tezahürleri ne aşikârdır, ne de belirsizlikten uzaktır. Çıkartılacak politik dersler hususunda kitabın yazarları bile görüş birliğine varabilmiş değildir. Örneğin şu ana kadar sosyalizmden pek çok kereler söz ettik, Tartışmamızın bazı bölümlerinden en azından Üçüncü Dünya ülkelerinde sosyalizmin kaçınılmaz olduğuna inandığımız yolunda bir görüş çıkartılabilir. Bir başka bölümünde ise sosyalist programlar hakkında entellektüellerin varsayımlarının şiddetli bir eleştiricisi olarak ortaya çıkmaktayız. Bu yoldaki tartışmayı izleyen bir kimse modern toplumun geleceği için uygun ve arzu edilir sistemin sosyalist bir sistem veya sosyalizmin dışında bir sistem olması konusunda kendi kararını oluşturabilir. Bizim tartışmamızdan çıkar-

tılabilecek kesin bir sonuç varsa bu sosyalizmin modernliğin aslî hoşnutsuzlukları için kesin bir çözüm olmadığıdır. Bu ise «yabancılaşma» olayına Marksist bakış açısı ile bir çelişkidir. Mamafih, uluslararası kapitalist sistemin ekonomik analizi, adalet dağılımı gereksinimlerine ait meta-bilimsel (bilim ötesi) inançlar gibi pek farklı zeminlerde bir kimsenin sosyalist bir pozisyon alması söz konusu olabilir.

Özellikle kitabımızın son bölümünde pek çok kereler limit sorununu tartıştık. Bu tür bir tartışmanın sadece analitik kullanım açısından değil fakat aynı zamanda politik kullanım iiçn de yararlı olduğuna inanıyoruz. Sosyal bilimler ideolojik veya politik fikir birliğini öneremezler ve önermemelidirler de. Mamafih, farklı ideolojik veya pragmatik görüşlerin rasyonel bir tarzda anlaşabileceği belirli parametrelere işaret edebilirler. Sosyal bilimcilerin yüklenmiş oldukları bu görev günümüzde çoğu kez «tarafsızlaşma» olarak hor görülüp taraftarları da ya gerçek renklerini saklayan idealistler ya da politik angajmanlara gebe muhteris politikacılar olarak suçlanmaktadırlar. Sosyal bilimlerin objektifliği hususunda ki eski tartışmayı burada tekrar açmanın bir anlamı yoktur. Biz burada bir kere daha ilim ile ideoloji arasındaki farkın sürüp gideceği ve bunun da son derece önemli olduğu yolundaki kanaatımızı ifade etmek istiyoruz. Entellektüellerin ilgisizliğinin moral ihtiraslarla özdeş olduğu yolundaki görüş hakkında kısa bir yorum yapma iznini kendimize veriyoruz. Bu, zihnin oldukça acıklı bir mekanizmasını temsil eder. Bu, ihtirasın; kontrol ve teslimiyet, buz ve ateşten ibaret olduğunu anlama hususunda başarısızlık gösterir ve işin aslında, politikada olduğu kadar diğer alanlarda da ihtiras için gerçek sınav, gerçek test, sarıp sarmalamak, ku-

caklamak istediği şey ile arasına koyabildiği ve korumağa devam ettiği mesafedir, bu hususta gösterdiği yetenektir.

Yukarıda sözü edilen parametreler ne olursa olsun nihaî analizde iş değer yargıları sorununa gelip dayanmaktadır. Bu nedenledir ki biz, modern evsizliğin parametrelerini tesis etmeğe çalıştık. Bunun hakkında yapılmak istenen her şey, bir kimsenin özgürlüğüne mi yoksa emniyet içerisinde bulunmasına mı, bağımsız mı yoksa ait olmaya mı daha fazla değer verdiği hususuna istinat etmektedir. Bu soruya, sosyal bilimlerin, kendi bilgi edinme vasıtalarını kullanmak suretiyle cevap verebileceği bir yolu bilmiyoruz. Tartışmamızın politik tezahürlerinin çoğu bu karara bağlıdır.

Eğer bir kimsenin ihtirası, bu kimseyi buz ve ateşten oluşan bir ortamda mücadele etme durumuyla yüz yüze bırakıyorsa, sosyolojik analizin buzlu kısma ait olacağı açıktır. Sosyoloji esas itibariyle kirli çamaşırları açığa çıkartan bir disiplindir. Parçalara ayırır, üzerindeki örtüyü kaldırır ve nadiren de ilham perilerinin direktifleri doğrultusunda hareket eder. Kendisini «her zaman hayır diyen bir ruh» olarak tanımlayan Goethe'nin Mephistopheles'i gibi olaylara bakışı genellikle negatiftir. Bu karakteri değiştirmeğe çalışmak, sosyolojiden beklenen yarardan vazgeçmek gerekecektir. Bu nedenle, tartışmamızın sık sık büründüğü negatif ton için özür dileme gereğini duymuyoruz.

Modernliğin yapılarını değiştirme ve insancıl kılma girişimlerine karşı koyma niyetimiz yoktur. Tam tersine, bu tür girişimlerin yararına inanıyoruz. Gerek kurumsal düzeyde ve gerekse bilinç düzeyinde, mevcut yapılar için alternatifler aranması gerektiği

görüşüne yürekten katılıyoruz. Bu tür bir alternatif arama çabası ise, kaçınılmaz olarak bizim sözünü ettiğimiz limit kavramının devreye girmesini sağlıyacaktır. Herkes hayal gücünü bir parça zorlamak suretiyle alternatif dünyaları gözünün önünde canlandırabilir. Politika ile ilgilenen herkes, bu dünyalardan hangisinin realize edilebilme şansının bulunduğunu düşünmelidir.

Modernliğin hoşnutsuzlukları ile ilgili olarak gördüğümüz katılma temasına karşı, örneğin biz, sempati duymaktayız. Üçüncü Dünya ülkelerinde bu tema, sömürü ve sefalet yapılarından âcilen kurtarılmalıdır. Gelişmiş endüstri ülkelerinde bu, yaşamın giderek daha geniş kesimlerinin teknolojik ve bürokratik kurumlarının hakimiyeti altına girmesi olayına karşı bir protesto ortaya çıkmaktadır. Katılma temasına can kurtaran simidi gibi sarılınabileceği gibi romantik bir hayal ürünü olarak değerlendirip reddetmek de mümkündür. Biz bu kutupları birbirine yaklaştıracak olan bir yaklaşım öneriyoruz.

B. F. Skinner ve Che Guevara'nın muhalif fikirleri tarafından sosyal bilimler top atışına tutulmaktadırlar. Bir yanda ya hayal ürünü bir ütopyadan yoksun veya daha kötüsü insanın kanını donduran ütopyalar üreten ve giderek daha da bilgiçlik taslar hâle gelen bir bilimsel yaklaşım vardır. Öte yanda ise çoğu kez ihtilâller ve şiddet eylemleri tarafından desteklenen ve kurtuluş vaadinde bulunan ütopyalar vardır. Her iki yaklaşımın da çağdaş toplumun sorunları için totaliter çözümleri tasvip etmeleri son derece ilginçtir. Muhtemelen kognitif totalizm ile politik totalitarizm arasında asli bir ilişki mevcuttur: Realitenin anlaşılması için sadece bir tek yaklaşım tarzını hoş görü ile karşılayan zihin, eline olanak geçtiğinde gücün, sarıp

sarmalayan, kuşatan yapılarını empoze edecek olan zihindir. Bu noktada teşebbüsün buz veya ateş içerisinde başlatılmış olması pek az fark eder. Bizim burada önermek istediğimiz, **bilgiçlik taslayan bir ütopyaizm** olarak nitelendirilebilir. Eğer bu kitabın gizli bir ihtirası varsa, bu, söz konusu olası duruma bir katkıda bulunmaktır ve bu katkı hem sosyal-bilimler hem de politik olasılıklar açısından doğrudur.

Modernleşme, teknolojik uygarlığın oluşturduğu ve dünyanın hemen hemen her tarafında uygulamaya konan bir olgudur. Her ülkenin bilhassa üçüncü dünya ülkeleri denilen ülkelerin heyecanla sarıldıkları ve benimsemeye çalıştıkları bu olgunun mahiyeti nedir? Modernizasyonun batılı toplumlardaki etkileri nasıldır?

Bütün toplumları etkileyen, işgal orduları gibi toplumların üzerine gelen, sosyal yaşamın hemen her kesiminde kavramların yeniden tanımlanması sonucunu getiren ve geleneksel yapıları yerle bir eden modernleşme olayının temel özellikleri nelerdir?

Elinizdeki eserde, yazarın evrensel bir din olarak adlandırdığı modernleşme olgusu enine boyuna tartışılmaktadır. Bizim gibi modernizasyonun yani batılılaşmanın sancılalarını yaşayan bir ülkenin insanları için eserin, aydınlatıcı olacağını umuyoruz.

[illegible]ULUS GRAFIK

PINAR YAYINLARI

Temel Matbaacılık Ltd.
627 97 38